

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

Γ ΛΥΚΕΙΟΥ

Α' ΤΕΥΧΟΣ

Επιμέλεια: **Nemesis**

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

Γ ΛΥΚΕΙΟΥ

Α' ΤΕΥΧΟΣ

Αντί Προλόγου

Οι σημειώσεις αυτές αποτελούν μια συστηματική προσπάθεια προσέγγισης των Αρχαίων Ελληνικών της Θεωρητικής κατεύθυνσης Γ' Λυκείου με βάση τις σύγχρονες αρχές που διέπουν τη διδασκαλία του μαθήματος στο Ενιαίο Λύκειο.

Επιμέλεια: **Nemesis**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ, ΕΙΡΩΝΕΙΑ, Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΟΡΙΣΜΩΝ Η ΕΠΑΓΩΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ

Ερώτηση 1η:

Πώς σχολίασε και πώς προσπάθησε ο Σωκράτης να ελέγξει το χρησμό του Απόλλωνα σχετικά με τη σοφία του;

Απάντηση:

Κάποια στιγμή ο Χαιρεφών, φίλος του Σωκράτη, πήγε στο μαντείο των Δελφών και ζήτησε από το θεό να του υποδείξει τον σοφότερο άνθρωπο. Και ο Απόλλωνας απάντησε ότι ο Σωκράτης είναι "άπάντων σοφώτατος". Όμως, πώς μπορεί να είναι "άπάντων σοφώτατος" ο άνθρωπος που διακήρυττε προκλητικά "έν οίδα, ὅτι οὐδέν οἶδα"; Ο ίδιος ο Σωκράτης εξηγεί:

"Εγώ όταν άκουσα τον χρησμό, έκανα αυτές τις σκέψεις: τι λέει άραγε ο θεός και τι εννοεί; εγώ ξέρω ότι σοφός δεν είμαι, ούτε πολύ ούτε λίγο, [...] ο θεός όμως δεν είναι δυνατόν να ψεύδεται. Πολύ καιρό απορούσα, κι ύστερα αποφάσισα να το ψάξω το πράγμα αυτό ως εξής: πλησίασα κάποιον από αυτούς που θεωρούνται σοφοί, πιστεύοντας πως έτσι θα ελέγξω το μαντείο και θα απαντήσω στον χρησμό πως αυτός είναι σοφότερος από εμένα, εσύ είπες εμένα για πιο σοφό. Ενώ λοιπόν τον εξετάζα με τις ερωτήσεις μου αυτόν (δεν θα πω το όνομα του, πάντως ήταν ένας από τους πολιτικούς), μου φάνηκε έξαφνα, ω άνδρες Αθηναίοι, από τη συζήτηση μας, πως ο άνθρωπος αυτός φαινόταν σοφός στον κόσμο, και κυρίως στον ίδιο τον εαυτό του, αλλά σοφός δεν ήταν. Κι ύστερα, προσπάθησα να του δείξω ότι, παρ' όλο που νόμιζε τον εαυτό του σοφό, σοφός δεν ήταν. Κι από αυτό, φυσικά και τούτος με μίσησε και πολλοί άλλοι απ' όσους ήταν τότε μπροστά. Κι εγώ, καθώς έφευγα, έλεγα μέσα μου: "από αυτόν τον άνθρωπο, είμαι βέβαια σοφότερος. Γιατί κανείς από τους δυο μας δεν ξέρει τίποτα καλό και σωστό, αυτός όμως νομίζει πως ξέρει κάτι χωρίς να ξέρει τίποτα, ενώ εγώ δεν γνωρίζω τίποτα, αλλά τουλάχιστον δεν νομίζω πως ξέρω κάτι". [...] Έπειτα πήγα σε κάποιον άλλο από αυτούς που θεωρούνται σοφοί, έφυγα όμως με την ίδια εντύπωση και αποκτήσα το μίσος και αυτού και άλλων πολλών" (Απολογία, 20-21)

Ερώτηση 2η:

Τι είδους συναισθήματα ενέπνευσε ο Σωκράτης στους σύγχρονούς του;

Απάντηση:

Το αποσπασμό αυτό από την πλατωνική Απολογία μας επιτρέπει να κατανοήσουμε και τα αντιφατικά αισθήματα που ενέπνευσε ο Σωκράτης στους συγχρόνους του (με αποτέλεσμα τη θανατική καταδίκη του) και τη φιλοσοφική στάση του. Βεβαίως ένας άνθρωπος που βάζει σκοπό της ζωής του να αποδείξει την άγνοια όσων σπουδαίων περνούν για σοφοί θα κινήσει το μίσος των θιγομένων και τον οπαδών τους. Ένας τέτοιος άνθρωπος είναι απειλή. Αλλά τι να πει κανείς γι' αυτόν που η ειρωνεία του έχει στόχο ακόμα και τον χρησμό του Απόλλωνα, γι' αυτόν που, ισχυριζόμενος πως δεν αξίζει τον τίτλο του σοφώτατου, αμφισβητεί τη θεϊκή εκτίμηση και προσπαθεί να

την «ελέγξει»; Δεν είναι αυτός ο άνθρωπος άθεος, όπως ισχυρίστηκαν οι κατήγοροί του;

Ερώτηση 3η:

Τι γνωρίζετε για τη Σωκρατική αμφισβήτηση;

Απάντηση:

Ο Σωκράτης δεν ήταν άθεος, ήταν όμως είρωνας και έκανε την ειρωνεία όπλο της σκέψης, όπλο της αναζήτησης και της φιλοσοφικής έρευνας. Ίσως στην αμφισβήτηση να έμοιαζε πράγματι με τους σοφιστές. Κι αυτοί αρνούταν να δεχτούν ως δεδομένες τις παραδεδεγμένες αλήθειες. Αλλά η αμφισβήτησή τους κατέληγε στην αρνηση: αφού δεν μπορεί κανείς να ανακαλύψει την αλήθεια, αλήθεια δεν υπάρχει, κι αν υπάρχει, καμία σημασία δεν έχει, διότι δεν μας επηρεάζει. Απέναντι στην αμφισβήτηση αυτή, που γρήγορα καταλήγει τραγική αλλά και τερατώδης, ο Σωκράτης αντιπαραθέτει μια θετική αμφισβήτηση: αμφισβητώντας τις παραδοσιακές ιδέες και τις παραδοσιακές αρχές, αναζητά την πρώτη αλήθεια, την αναλλοίωτη, που δεν επηρεάζεται από τις συνθήκες, που δεν εξαρτάται από τον άνθρωπο.

Ερώτηση 4η:

Τι γνωρίζετε για τη διαλεκτική του Σωκράτη;

Απάντηση:

Το όπλα του Σωκράτη ήταν η διαλεκτική και η μαιευτική. Όπως περιγράφει και ο ίδιος στο απόσπασμα της Απολογίας που παραθέσαμε, ο Σωκράτης είχε ως μέσο για τον έλεγχο και την εξαγωγή συμπερασμάτων τη διαλεκτική, που κατ' αρχήν σημαίνει διάλογος. Δεν πρόκειται βέβαια για οποιαδήποτε συζήτηση. Η σωκρατική διαλεκτική είναι η σταδιακή, βήμα – βήμα, αναίρεση των θέσεων του συνομιλητή και, στη συνέχεια, η επίσης σταδιακή προσπάθεια να εξαχθεί ένα νέο συμπέρασμα, μια νέα προσέγγιση της αλήθειας. Στους πλατωνικούς διαλόγους, ο συνομιλητής του Σωκράτη εκθέτει κατ' αρχήν μίαν άποψη για το θέμα που πρόκειται να συζητηθεί, την οποία ο ίδιος θεωρεί ολοκληρωμένη και θεμελιωμένη. Με ερωτήσεις που φαντάζουν σχεδόν απλοϊκές, ο Σωκράτης εξαναγκάζει τον συνομιλητή του να φτάσει στην ακραία συνέπεια των θέσεων που υποστήριξε και εκεί αποδεικνύεται η σαθρότητα των λογικών επιχειρημάτων που αυτός χρησιμοποίησε. Από αυτό το σημείο αρχίζει μια νέα συζήτηση, όπου και πάλι καθοδηγώντας με ερωτήματα τον συνομιλητή του ο Σωκράτης τον οδηγεί στη γενική αλήθεια, στην αλήθεια δηλαδή που υπάρχει ανεξαρτήτων των περιστάσεων και των συνθηκών, στην πρώτη αλήθεια των πραγμάτων.

Ερώτηση 5η:

Τι γνωρίζετε για την μαιευτική του Σωκράτη;

Απάντηση:

Είναι χαρακτηριστικό πως ο Σωκράτης, στους πλατωνικούς διαλόγους, δεν αποφαίνεται ο ίδιος εκ των προτέρων, δεν παραθέτει ο ίδιος εξαρχής κάποια θεωρία ή άποψη. Αντίθετα, όλη η διανοητική προσπάθεια της συζήτησης στρέφεται στο να εξαχθεί η σωκρατική άποψη από τον αντίπαλο. Πρόκειται για αυτό που ο ίδιος ο Σωκράτης ονόμαζε μαιευτική. Μαιευτική βεβαίως είναι η δουλειά της μαίας, της μητρός που συμπαραστέκεται και βοηθάει την ετοιμόγεννη γυναίκα στον τοκετό. Παίρνοντας ως παράδειγμα τη δουλειά της μητέρας του, που ήταν μαία, ο Σωκράτης ισχυριζόταν πως καμία φιλοσοφική θεωρία δεν «γέννησε» ο ίδιος, αλλά πως, σαν

μαία, βοηθάει τον συνομιλητή του να «γεννήσει» από μέσα του την αλήθεια. Τι σημαίνει όμως αυτό; Σημαίνει πως για τον Σωκράτη (όπως και για τον Πλάτωνα, δεξ εισαγωγή στον μύθο του σπηλαίου) ο άνθρωπος γνωρίζει την αλήθεια, την Ιδέα, και πως η προσπάθεια της φιλοσοφικής σκέψης έγκειται στο να βοηθήσει τον άνθρωπο να την ξαναθυμηθεί, να την επαναφέρει στη μνήμη του.

Ερώτηση 6η:

Έχει λεχθεί για τον Σωκράτη πως «κατέβασε τη φιλοσοφία από τα άστρα στη γη». Να εξηγήσετε το νόημα αυτής της άποψης.

Απάντηση:

Έχει λεχθεί για τον Σωκράτη πως «κατέβασε τη φιλοσοφία από τα άστρα στη γη», με την έννοια ότι, χάρη στη δική του προσωπικότητα, οι φιλόσοφοι έπαψαν να ασχολούνται τόσο με τα φυσικά φαινόμενα (που έγιναν έκτοτε αντικείμενο της επιστήμης μάλλον, παρά της φιλοσοφίας), όσο με τον ίδιο τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Για να χρησιμοποιήσουμε δηλαδή την πολύ καλύτερη διατύπωση που Αριστοτέλης: «ἐπί Σωκράτους δε [...], τὸ ζητεῖν τὰ περὶ φύσεως ἔληξε, περὶ δὲ τὴν χρησίμον ἀρετὴν καὶ πολιτικὴν ἀπέκλιναν οἱ φιλοσοφοῦντες (Περὶ ζῶων μορίων, 642 a 28 κ. εξ.)»

Ερώτηση 7η:

Σε τι διαφέρει η προβληματική του Σωκράτη από την προβληματική των προσωκρατικών και των σοφιστών;

Απάντηση:

Η αλήθεια είναι πως με πολιτικά προβλήματα ασχολήθηκαν και οι προγενέστεροι φιλόσοφοι, ενώ ζητήματα ηθικής απασχόλησαν και τον Δημόκριτο και πολλούς σοφιστές. Ο Σωκράτης όμως είναι αυτός που έστρεψε τον φιλοσοφικό στοχασμό κατ' αποκλειστικότητα σε τέτοια θέματα. Ο λόγος που τα σωκρατικά ενδιαφέρονται σημάδεψαν κατά τέτοιον τρόπο σκέψης, στο γεγονός δηλαδή πως ο Σωκράτης δεν ενδιαφερόταν απλώς για τον ορθό τρόπο ζωής και δράσης είτε στο προσωπικό είτε στο κοινωνικό επίπεδο. Αντίθετα από τους σοφιστές, των οποίων το ενδιαφέρον για τα θέματα αυτά ήταν εντελώς χρησιμοθηρικό, ο Σωκράτης αναζήτησε ένα σταθερό έδαφος πάνω στο οποίο να καθοριστεί αυστηρά και αμετάκλητα κάθε έννοια καλού, αρετής και σοφίας. Όπως οι πρώτοι φιλόσοφοι αναζητούσαν την πρώτη αρχή της δημιουργίας, ο Σωκράτης αναζήτησε την αρχή κάθε ηθικής έννοιας, που δεν επηρεάζεται από ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες ούτε από τη δυνατότητα αντίληψης του κάθε ανθρώπου. Αναζήτησε δηλαδή το απόλυτο απορρίπτοντας το σχετικό, την ουσία της ηθικής και όχι τα ηθικά φαινόμενα.

Ερώτηση 8η:

Τι γνωρίζετε για την επαγωγική μέθοδο του Σωκράτη;

Απάντηση:

Όπως λέει και πάλι ο Αριστοτέλης (Μετά τὰ φυσικά 1078 b 27 κ.εξ.), ο δρόμος που λογικά ακολούθησε ο Σωκράτης για να αναζητήσει ακριβώς την απόλυτη ουσία των ηθικών εννοιών, ήταν η επαγωγική μέθοδος (οι έπακτικοί λόγοι), με σκοπό την εξαγωγή καθολικών ορισμών (τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου). Ξεκινώντας δηλαδή από παραδείγματα, συνήθως παρμένα από την καθημερινή ζωή και εμπειρία, προσπαθούσε να οδηγήσει τη σκέψη του συνομιλητή του στην εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων, που να ξεπερνούν την εμπειρία και να φθάνουν σε μια απόλυτη γνώση του θέματος. Και η

διαδικασία αυτή είχε επιτυχία όταν προέκυπτε τελικά ένας απόλυτος ορισμός, δηλαδή μια απόλυτη γνώση, για την αλήθεια του καλού και του κακού, της αδικίας και του δίκαιου, της ομορφιάς και της ασχήμιας, της σωφροσύνης και της άνοιας, του θάρρους και της δειλίας, της ορθής διακυβέρνησης και της δεσποτείας.

Έτσι, ο άνθρωπος που ισχυριζόταν πως το μόνο πράγμα που γνωρίζει είναι η ίδια του η άγνοια, σημάδεψε οριστικά την πορεία της φιλοσοφίας υποδεικνύοντας πως η λογική σκέψη και όχι οι αισθήσεις είναι ο μοναδικός οδηγός προς την αλήθεια, προς το καθολικό και το αιώνιο.

Η ΔΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ερώτηση 9η:

A. Τι περιελάμβανε το κατηγορητήριο σε βάρος του Σωκράτη;

B. Ποιοι ήταν οι κατηγοροί του;

Απάντηση:

A. «Τάδε έγγραφο καί άντωμόσατο Μέλητος Μελήτου Πιπθεύς Σωκράτει Σωφρονίσκου Άλωπεκῆθεν: άδικεῖ Σωκράτης, οὐς μὲν ἡ πόλις νομιζει θεοὺς οὐ νομιζών, ἔτεραδὲ δαιμόνια καινά εἰσηγούμενος· άδικεῖ δὲ καί τούς νέους διαφθειρών. Τίμημα θανάτος».

B. Η μήνυση κατά του Σωκράτη έγινε από τον Μέλητα, έναν ποιητή του οποίου μοναδική δόξα αποτελεί το γεγονός ότι υπήρξε κατηγορός του φιλοσόφου. Κατηγοροί ήταν επίσης ο Άνυτος και ο Λύκων. Ο πρώτος ήταν πλούσιος βυρσοδέψης και γνωστός πολιτικός, που είχε εκλεγεί και στρατηγός το 409 και είχε εξοριστεί από τους Τριάκοντα Τυράννους. Ο δεύτερος ήταν ρήτορας.

Ερώτηση 10η:

Γιατί μηνύθηκε ο Σωκράτης; Αιτία δίωξης ήταν α) η αθεΐα; β) η διαφθορά των νέων; Υπήρχαν πολιτικές προεκτάσεις στη δίωξή του;

Απάντηση:

α. Ο Σωκράτης μηνύθηκε προφανώς όχι γιατί οι κατηγοροί πίστευαν πραγματικά πως ο Σωκράτης δεν πίστευε στους θεούς ούτε γιατί τους ενοχλούσε όντως το περίφημο δαιμόνιο, η θεότητα που, όπως έλεγε ο Σωκράτης, κατοικούσε μέσα του και τον συμβούλευε. Η αρχαία ελληνική θρησκεία δεν είχε ούτε ιερό βιβλίο ούτε δόγμα (άρα ούτε και αιρέσεις) ούτε ιερατεία με ειδική αποστολή τη μεσολάβηση μεταξύ θεών και ανθρώπων. Ιερείς και ιερείσες εκλέγοντας κατά κανόνα για συγκεκριμένη περίοδο κάποιοι πολίτες, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκλέγονταν και στα άλλα αξιώματα της πόλεως (με εξαίρεση λίγες συγκεκριμένες λατρείες, όπως τα Ελευσίνια μυστήρια, όπου παραδοσιακά ασκούσαν ιερατικά καθήκοντα συγκεκριμένες οικογένειες). Ήταν συνεπώς σχεδόν αδύνατον να κατηγορηθεί κάποιος για αθεΐα, εφόσον μάλιστα συμμετείχε στις μεγάλες κοινές θρησκευτικές τελετές και δεν τις αμφισβητούσε. Η συνηθισμένη κατηγορία που επέρριπταν σε κάποιους διανοούμενους ήταν η ασέβεια, δηλαδή ακριβώς η μη συμμετοχή, ή χειρότερα, η υπονόμηση της αξίας των τελετών αυτών. Δίκες για τέτοιες κατηγορίες είχαν υποστεί, μάλλον, ο Αναξαγόρας και ο Πρωταγόρας, αλλά και ο Αισχύλος, ο τραγικός ποιητής. Όπως και σε αυτές τις περιπτώσεις, έτσι και στην περίπτωση του Σωκράτη η θρησκεία αποτέλεσε το πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβονταν οι πολιτικοί λόγοι της δίωξης.

β. Η κατηγορία για διαφθορά των νέων είχε μεγαλύτερη σχέση με την πραγματική αιτία της δίωξης του Σωκράτη. Ο Σωκράτης ασφαλώς και δεν διέφθειρε τους νέους

που τον ακολουθούσαν. Όμως, όπως λέει και ο ίδιος στην κατά Πλάτωνα Απολογία του, τα νέα παιδιά που τον έβλεπαν να ξεσκεπάζει στην αγορά την ψευδή σοφία των σοφιστών και των δημαγωγών, γοητεύονταν από αυτό το «παιχνίδι» που οδηγούσε στην αναζήτηση της ουσίας των πραγμάτων και της αλήθειας. Και εξίσου φυσικά, οι απειλούμενοι από τον Σωκράτη και τις ενοχλητικές ερωτήσεις του θεωρούσαν πως η γοητεία που ο φιλόσοφος ασκούσε στη νεολαία ήταν «διαφθορά». Υπάρχει όμως και ένα άλλο σημαντικό στοιχείο: πολλοί από τους νέους που ανήκαν στον κύκλο του Σωκράτη πήραν ενεργό μέρος στην πολιτική και έπαιξαν ρόλο αρνητικό σε μια καταστροφική για την Αθήνα εποχή. Ο Αλκιβιάδης, πρώτος απ' όλους, ήταν μιν δημοκρατικός, αλλά και εξαιρετικά αμφιλεγόμενος, αφού δεν δίστασε και να αυτομολήσει στους Σπαρτιάτες. Πολλοί φίλοι του Σωκράτη, απ' την άλλη μεριά, τάχθηκαν με την ακραία μερίδα των ολιγαρχικών και στήριξαν το πραξικόπημα των Τριάκοντα Τυράννων. Ο Κριτίας και Χαρμίδης μάλιστα, θείοι του Πλάτωνα, ήταν από τους ηγέτες τους. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στους κατηγορούς του να αφήσουν να εννοηθεί πως οι θεωρίες του δασκάλου ήταν υπεύθυνες για την κατάληξη των «μαθητών».

Ερώτηση 11η:

Ποια διαδικασία ακολούθησε το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας στη δίκη του Σωκράτη;

Απάντηση:

Το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας, που απαρτιζόταν από 500 δικαστές κληρωμένους από το σύνολο των πιο ηλικιωμένων πολιτών, έκρινε τον Σωκράτη ένοχο με μέτρια πλειοψηφία (281 ψήφοι έναντι 220). Στη δεύτερη ψηφοφορία, που αφορούσε την ποινή, η καταδίκη σε θάνατο ψηφίστηκε από περισσότερους (300 έναντι 201).

Ερώτηση 12η:

Ποια ήταν η στάση του Σωκράτη απέναντι στους δικαστές του;

Απάντηση:

Ο Σωκράτης αντιμετώπισε το δικαστήριο και τις διαδικασίες τους με τη γνωστή του ειρωνεία: όταν του δόθηκε ο λόγος προκειμένου, κατά το νόμο, να προτείνει και αυτός μια ποινή, ο Σωκράτης, αντί να προτείνει λ.χ. την εξορία, πρότεινε την περιφρόνησή του και προς το δικαστήριο και προς τον θάνατο:

«Τι ταιριάζει σ' έναν άνθρωπο φτωχό και ευεργέτη της πόλεως, που του χρειάζεται ελεύθερος χρόνος για να σας προτρέπει στο καλό; Τίποτα δεν του ταιριάζει τόσο όσο το να τον βάλετε στο πρυτανείο και να τον τρέφετε δωρεάν [...]. Αν λοιπόν πρέπει να προτείνω κάτι αντίξιο μου, προτείνω να τιμηθώ με σίτιση στο πρυτανείο» [Απολογία, 36d – e].

Εξηγώντας στη συνέχεια γιατί ένας άνθρωπος στην ηλικία του κανέναν λόγο δεν έχει να φοβάται τον θάνατο, προτείνει, για τυπικούς (και ειρωνικούς) λόγους το πρόστιμο της μιας μνας. Το ποσό αυτό ανέβασαν στις 30 μνες ο Πλάτωνας, ο Κριτίας και άλλοι φίλοι του, που μπήκαν εγγυητές, αφού η περιουσία του Σωκράτη δεν ξεπερνούσε τις 5 μνες.

Η αντιμετώπιση αυτή συνέβαλε στην τελική καταδίκη του σε θάνατο.

Ερώτηση 13η:

Τι ακολούθησε μετά την καταδίκη του Σωκράτη;

Απάντηση:

Μετά την καταδίκη του, ο Σωκράτης έμεινε περίπου ένα μήνα στο κρατητήριο. Της μέρες εκείνες γίνονταν στο ιερό νησί του Απόλλωνα, την Δήλο, τα Δήλια. Οι Αθηναίοι είχαν στείλει εκεί θεωρία (επίσημη αποστολή σε ιερή τελετή) αντιπροσώπους της πόλης και το ένα από τα δύο ιερά πλοία τους, την Πάραλο. Κατά το έθιμο, δεν μπορούσε να γίνει η εκτέλεση μέχρι την επιστροφή του πλοίου. Στη διάρκεια της κράτησής του, και ως την τελευταία στιγμή, ο Σωκράτης αντιστάθηκε στις προσπάθειες των φίλων του να τον πείσουν να αποδράσει. Όπως περιγράφει και ο Πλάτωνας στον Κρίτωνα, ο Σωκράτης πίστευε πως το γεγονός ότι αδικήθηκε από τους συμπολίτες του δεν αποτελούσε δικαιολογία για να διαπράξει αδικία εναντίον των νόμων της πόλης του. Έτσι, ήπιε ψύχραιμα το κώνειο, συζητώντας με τους φίλους του για την αθανασία της ψυχής και πέθανε μέσα στο κελί του δεσμωτηρίου.

Ο ΠΛΑΤΩΝ

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ

Ερώτηση 14η:

Να απαντήσετε στα ακόλουθα σημεία που έχουν σχέση με τον Πλάτωνα:

- α. Η καταγωγή του**
- β. Η σημαντικότερη πηγή πληροφοριών της ζωής του**
- γ. Η παιδεία του**
- δ. Η σχέση του με την πολιτική**
- ε. Η δράση του μετά τον θάνατο του Σωκράτη.**

Απάντηση:

α. Ο Πλάτωνας γεννήθηκε το 428/9, από αριστοκράτες Αθηναίους γονείς. Πατέρας του ήταν ο Αρίστωνας, γιος του Αριστοκλή. Παρ' όλο που δεν ξέρουμε πολλά για την οικογένεια του πατέρα του Πλάτωνα, και μόνο τα ονόματα του πατέρα και του παππού του δείχνουν πως τα γένος τους ήταν αριστοκρατικό. Μητέρα του ήταν η Περικτιόνη, από παλιά αριστοκτική γενιά που έφτανε μέχρι τον Σόλωνα. Θείος της Περικτιόνης ήταν ο Κριτίας, διανοούμενος που συνδέθηκε στενά με το σοφιστικό κίνημα και κυρίως με το ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τριάκοντα Τυράννων, των οποίων ήταν ηγετική μορφή. Αδερφός της Περικτιόνης ήταν ο Χαρμίδης, που επίσης συνεργάστηκε με τους Τριάκοντα και ο οποίος, στα νιάτα του, είχε συνδεθεί με τον Σωκράτη.

β. Σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τη ζωή του Πλάτωνα είναι ένα κείμενο του ίδιου, η 7^η Επιστολή του, ένα γράμμα προς τους Συρακούσιους φίλους του, το οποίο αποτελεί ένα είδος αυτοβιογραφίας.

γ. Ο Πλάτωνας έλαβε την επιμελημένη μουσική και γυμναστική παιδεία των αριστοκρατικών γόνων της Αθήνας. Νέος ασχολήθηκε με την τραγική ποίηση, έκαψε όμως τα πρωτόλειά του όταν γνώρισε τον Σωκράτη και δεν ξαναασχολήθηκε με την

ποίηση. Το λογοτεχνικό του ταλέντο πάντως είναι φανερό σε κάθε αναγνώστη των διαλόγων του.

δ. Από πολύ νέος ενδιαφέρθηκε για την πολιτική, η θλιβερή ανάμειξη όμως των μελών της οικογένειάς του στην υπόθεση των Τριάκοντα αφενός και η επίσης θλιβερή απόπειρα της αποκατεστημένης δημοκρατίας να εκδικηθεί τους ολιγαρχικούς καταδικάζοντας τον Σωκράτη, τον αηδίασαν και τον απομάκρυναν οριστικά από οποιαδήποτε φιλοδοξία στα κοινά της Αθήνας. Κατόπιν, προσπάθησε να θέσει σε εφαρμογή τις φιλοσοφικές του ιδέες ως προς τη διακυβέρνηση μιας πόλης στις Συρακούσες, αλλά και οι δύο απόπειρες του (366 και 361 π.Χ.) κατέληξαν σε αποτυχία.

ε. Μετά το θάνατο του Σωκράτη, ο Πλάτωνας κατέφυγε, με άλλους του σωκρατικού κύκλου, στα Μέγαρα, στον φιλόσοφο Ευκλείδη.

Ερώτηση 15η:

Να απαντήσετε στα ακόλουθα σημεία σχετικά με το ταξίδι του Πλάτωνα στην Κάτω Ιταλία (398-390 π.Χ.):

- α. Η σημασία του**
- β. Οι συνέπειες**

Απάντηση:

α. Το ταξίδι στην Κάτω Ιταλία και στη Σικελία (398-390 π.Χ.) είναι ιδιαίτερα σημαντικό και για την πνευματική εξέλιξη του Πλάτωνα, αφού τότε ήρθε σε επαφή με τον Πυθαγορισμό και τον εξέχοντα εκπρόσωπό του, τον Αρχύτα τον Ταραντίνο, αλλά και για τη γνωριμία του με τον Διονύσιο τον Ι, τύραννο των Συρακουσών (405-367) και τον γαμπρό του, το Δίωνα.

β. Οι συνέπειες της σχέσης αυτής ήταν σοβαρότατες, σχεδόν δραματικές για τον Πλάτωνα. Με παρότρυνση του Δίωνα, ο νεαρός τύραννος, που είχε απαλλάξει ήδη τον σικελικό ελληνισμό από την απειλή των Καρχηδονίων, ήθελε να στραφεί προς τη φιλοσοφία και να διδαχθεί από τον Πλάτωνα την πολιτική αρετή και σοφία. Ο Πλάτωνας, μάλλον αφελώς, πίστεψε στις προθέσεις του τυράννου, αλλά ήδη η πρώτη αυτή επαφή έληξε άδοξα: ο φιλόσοφος εκδιώχτηκε κακήν κακώς και κινδύνεψε μάλιστα να πουληθεί ως δούλος στην Αίγινα όπου, παρά την εμπόλεμη κατάσταση του νησιού με την Αθήνα, τον έστειλε ο Διονύσιος.

Ερώτηση 16η:

Ο Πλάτωνας ταξίδεψε και δεύτερη (366 π.Χ.) και τρίτη φορά (361 π.Χ.) στη Σικελία: Ποιος ήταν ο στόχος και ποια ήταν τα αποτελέσματα αυτών των ταξιδιών;

Απάντηση:

Παρά τις αρχικές αυτές κακοτυχίες, η φιλία του Πλάτωνα με τον Δίωνα είχε ως αποτέλεσμα να εμπλακεί ο φιλόσοφος για αρκετά χρόνια σε μια υπόθεση που του προκάλεσε σοβαρούς κινδύνους και ακόμα σοβαρότερες απογοητεύσεις. Στα 367, ο

Διονύσιος ο Β' διαδέχθηκε τον πατέρα του και ο Δίωνας πίεσε τον Πλάτωνα να επιστρέψει στις Συρακούσες πείθοντάς τον πως ο νέος τύραννος ήταν ακόμη πιο πρόθυμος από τον προηγούμενο να δεχθεί τα φιλοσοφικά διδάγματα. Προφανώς ο φιλόσοφος, που είχε απογοητευθεί από τα πολιτικά πράγματα της Αθήνας, αλλά δεν είχε πάψει να μελετά το θέμα της πολιτικής θεωρίας, πίστεψε πως θα μπορούσε να μεταμορφώσει τον Διονύσιο σε *φιλόσοφο βασιλέα*, σαν αυτούς τους ιδανικούς κυβερνήτες που περιγράφει στην Πολιτεία του. Έτσι, επέστρεψε στις Συρακούσες το 366, για να βρεθεί τελικά «όμηρος» των πολιτικών συγκρούσεων Δίωνα και Διονύσιου. Παρ' όλο που με δυσκολίες κατάφερε και πάλι να φύγει, επέστρεψε για τρίτη φορά στην Σικελία, το 361 π.Χ. Το τρίτο αυτό ταξίδι έληξε με τη θλιβερή εμπλοκή διαφόρων Ακαδημεικών στην εμφύλια διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ του Δίωνα και του Διονύσιου και στα συνεχή πραξικοπήματα που ακολούθησαν.

Ερώτηση 17η:

Να απαντήσετε στα ακόλουθα σημεία σχετικά με την ίδρυση της Ακαδημίας:

α. Χρόνος ίδρυσης

β. Τόπος

γ. Διάρκεια λειτουργίας

δ. Προέλευση ονομασίας

ε. Διδασκόμενα μαθήματα

στ. Μαθητές του Πλάτωνα.

Απάντηση:

Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα από το πρώτο ταξίδι του στην Σικελία, ο Πλάτωνας ίδρυσε τη σχολή του, την Ακαδημία, σε μια τοποθεσία της Αττικής γύρω στο ενάμισυ χιλιόμετρο από το Δίπυλο. Η περίφημη αυτή σχολή θα λειτουργήσει για εννέα αιώνες, μέχρι το 529 μ.Χ., όταν την έκλεισε ο Ιουστινιανός (να σημειώσουμε πάντως πως τότε η σχολή βρισκόταν σε πλήρη παρακμή). Η σχολή λειτουργούσε σε ένα κτήμα κοντά το πολύ παλαιότερο γυμναστήριο που ονομαζόταν, όπως και όλη η περιοχή, Ακαδήμεια, από τον προστάτη ήρωά του, τον Ακάδημο ή Εκάδημο. Έτσι και η σχολή πήρε το ίδιο όνομα. Ανασκαφές που έγιναν το 1930 αποκάλυψαν το αρχαίο γυμναστήριο. Τα μαθήματα της Ακαδημίας πρέπει σε μεγάλο βαθμό να ήταν παρόμοια με αυτά που ο Πλάτωνας ορίζει στην Πολιτεία του ως ιδανική παιδεία των *φυλάκων*, της ανώτερης τάξης που ασκεί την εξουσία. Μεγάλη σημασία είχαν πάντως τα μαθηματικά, που θεωρούνταν ως απαραίτητη προετοιμασία για τη διδασκαλία της διαλεκτικής. Σύμφωνα άλλωστε με μια αρχαία παράδοση, στην είσοδο της Ακαδημίας συναντούσε κανείς την επιγραφή «ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰσὶτω».

Μαθητές του Πλάτωνα ήταν, μεταξύ άλλων, ο Αριστοτέλης (που διαφώνησε μαζί του και ακολούθησε άλλη φιλοσοφική πορεία), ο ανιψιός και διάδοχός του Σπεύσιππος, ο Ξενοκράτης, ο Φίλιππος από τον Οπούντα, και άλλου σημαντικοί φιλόσοφοι της ελληνιστικής εποχής.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Α. Η διάρθρωση του διαλόγου και τα πρόσωπα

Ερώτηση 18η:

Ο Σωκράτης διηγείται σε ένα φίλο του πώς και γιατί βρέθηκε στο σπίτι του Καλλία, ποιους συνάντησε εκεί και τι συζητήθηκε. Να σχολιάσετε αυτή την επιλογή της εισαγωγής.

Απάντηση:

Βγαίνοντας από το σπίτι του Καλλία, ο Σωκράτης συναντά έναν φίλο του (του οποίου το όνομα δεν μαθαίνουμε) και, απαντώντας στις ερωτήσεις του, αρχίζει να του διηγείται πώς και γιατί βρέθηκε στο Καλλία, ποιους συνάντησε εκεί και τι συζητήθηκε. Με αυτή τη σύντομη εισαγωγή δίνεται στο Σωκράτη λοιπόν η αφορμή να αφηγηθεί τον διάλογό του με τον Πρωταγόρα. Το υπόλοιπο του έργου καλύπτεται ακριβώς από αυτή την αφήγηση του Σωκράτη.

Η επιλογή αυτής της εισαγωγής ασφαλώς δεν είναι τυχαία. Ο Πλάτωνας έχει έτσι τη δυνατότητα, αντί να ακολουθήσει μια πολύ μονότονη αφήγηση της συνάντησης του Σωκράτη – Πρωταγόρα, να δώσει στους αναγνώστες του μια ζωντανή διήγηση, στην οποία υποτίθεται πως ο ένας από τους πρωταγωνιστές της φιλοσοφικής μονομαχίας την περιγράφει σε ένα φιλικό του πρόσωπο. Ως λογοτεχνικό έργο, ο Πρωταγόρας κερδίζει έτσι σε ζωντανία και αμεσότητα. Έως όμως από την άλλη μεριά, το κείμενο να χάνει έτσι σε πειστικότητα: πώς είναι δυνατόν, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος δύσπιστος, να διηγείται κανείς με τέτοια ακρίβεια έναν φιλοσοφικό διάλογο και να μένει πιστός και ακριβής στην αναπαράγωγή των λεπτομερειών και των λεπτών αποχρώσεων μιας αντιπαράθεσης πάνω σε τόσο περίπλοκα θέματα όπως αυτά που συζητήθηκαν στο σπίτι του Καλλία; Κι όμως, το λογοτεχνικό ταλέντο του Πλάτωνα μας κάνει να λησμονούμε γρήγορα τέτοιες αντιρρήσεις, ακριβώς γιατί η παραστατικότητα και η γλαφυρότητα της αφήγησης του Σωκράτη μας παρασύρει και μας γοητεύει.

Ερώτηση 19η:

Ποιο θέμα αναδεικνύεται από την αρχή στον πρόλογο του Πρωταγόρα;

Απάντηση:

Ο Σωκράτης διηγείται κατ' αρχήν στον ανώνυμο φίλο του πώς βρέθηκε στο σπίτι του Καλλία, όπου φιλοξενείται ο διάσημος σοφιστής Πρωταγόρας. Ο Ιπποκράτης, ένας νεαρός φίλος του Σωκράτη γεμάτος πάθος για τη μόρφωση και θαυμασμό για τους μεγάλους διανοητές, έτρεξε τα χαράματα στο σπίτι του Σωκράτη για να τον ειδοποιήσει πως ο Πρωταγόρας έφτασε στην Αθήνα. Ο Ιπποκράτης θέλει να γίνει μαθητής του Πρωταγόρα και παρακαλεί τον Σωκράτη να τον βοηθήσει να παρουσιαστεί στον μεγάλο σοφιστή. Ο Σωκράτης αρχίζει να ρωτά τον νεαρό γιατί θέλει να μαθητεύσει κοντά στον Πρωταγόρα και τι ακριβώς ελπίζει να μάθει από αυτόν. Ο ενθουσιώδης Ιπποκράτης, που εκτός από τον ενθουσιασμό της νεότητάς του δεν διαθέτει ακόμα μεγάλη σοφία, δεν μπορεί βεβαίως να απαντήσει. Έτσι, ο Σωκράτης δέχεται να πάνε μαζί στο σπίτι του Καλλία και να ρωτήσει αυτός, για λογαριασμό του Ιπποκράτη, τι ακριβώς μπορεί ο Πρωταγόρας να διδάξει τον νεαρό.

Βλέπουμε έτσι, ήδη από την αρχή, να αναδεικνύεται το θέμα της φιλοσοφικής συζήτησης που θα ακολουθήσει. Ο Πρόλογος αυτός δεν είναι απλώς η εικόνα ενός στιγμιότυπου της ζωής των νέων στην Αθήνα, είναι, πολύ περισσότερο, η πραγματική

εισαγωγή στο θέμα: ποια είναι η αξία της σοφιστικής, και μπορούν οι σοφιστές (ή οποιοσδήποτε άλλος) να διδάξει στους νέους την αρετή;

Ερώτηση 20η:

Πώς περιγράφονται ο Πρωταγόρας, ο Ιππίας, ο Πρόδικος, ο Σωκράτης στο σπίτι του Καλλία;

Απάντηση:

Ο Σωκράτης και ο Ιπποκράτης φτάνουν στο σπίτι του Καλλία και καταφέρνουν να μπουν, παρά την αγανάκτηση του θυρωρού που τους ανοίγει (ο οποίος έχει απελπιστεί με το πλήθος των ανθρώπων που έχουν πλημμυρίσει το σπίτι και μάλλον θα προτιμούσε να τους διώξει). Η είσοδος των δύο φίλων στη μεγάλη αυλή του αρχοντικού επιτρέπει στον Σωκράτη να περιγράψει τόσο τον Πρωταγόρα και τους άλλους δύο σοφιστές, τον Ιππία και τον Πρόδικο, που επίσης φιλοξενούνται εκεί, όσο και τους άλλους παρισταμένους. Ο κάθε σοφιστής βρίσκεται περικυκλωμένος από μια ομάδα μαθητών και θαυμαστών, ενώ αμέσως γύρω από το Σωκράτη σχηματίζεται ο κύκλος των γνωστών συντρόφων του, του Ιπποκράτη βεβαίως, που τον συνοδεύει, και του Αλκιβιάδη και του Κριτία, που βρίσκονται ήδη εκεί. Ελάχιστη συμμετοχή θα έχουν πάντως αυτοί στην εξέλιξη του διαλόγου. Ο Αλκιβιάδης μόνον, και ο Καλλίας, ως ευγενικός οικοδεσπότης, θα επέμβουν κάποιες στιγμές, όταν τα πνεύματα θα οξυνθούν και οι δύο μονομάχοι θα θελήσουν να σταματήσουν τη συζήτηση. Ο Καλλίας είναι πιο ευγενής και συμβιβαστικός, ο Αλκιβιάδης, βεβαίως, πολύ πιο έντονος και ορμητικός.

Ερώτηση 21η:

Πώς περιγράφει ο Πλάτωνας τους τρεις παρόντες σοφιστές; (τον Πρωταγόρα, τον Ιππία, τον Πρόδικο)

Απάντηση:

Στο μέρος αυτό του έργου ο Πλάτωνας περιγράφει κυρίως τους τρεις παρόντες σοφιστές. Ο Πρόδικος και ο Ιππίας είναι μάλλον γελοιογραφικά σχεδιασμένοι. Και οι δύο παρουσιάζονται ως επιδεικτικά πολυμαθείς, ο πρώτος μανιακός με τους ορισμούς των εννοιών (πράγμα για το οποίο εισπράττει τα ειρωνικά σχόλια του Σωκράτη), ο δεύτερος μεγαλόστομος και ρητορικός. Θα έλεγε κανείς πως όλο το αντισοφιστικό πάθος του Πλάτωνα ξασπά στην περιγραφή της ρηχότητας και της μεγαλομανίας αυτών των δύο. Ο Πρωταγόρας, αντιθέτως, παρουσιάζεται μεν ως αλαζονικός και γεμάτος αυτοπεποίθηση, η σημαντική θέση όμως που ο στοχαστής αυτός κατείχε στην ιστορία της ελληνικής σκέψης δεν υποβαθμίζεται σε καμία περίπτωση. Παρ' όλο που ο Πλάτωνας τον δείχνει να αγανακτεί με τις συνεχείς ερωτήσεις του Σωκράτη, σε σημείο να θέλει να σταματήσει τη συζήτηση αν ο συνομιλητής του δεν τον αφήνει να αναπτύξει όπως αυτός νομίζει τις απόψεις του, είναι προφανές πως ο πρωταγόρικός στοχασμός αντιμετωπίζεται ως άξιος σεβασμού. Γι' αυτό και στην περίπτωση του η σωκρατική ειρωνεία είναι πολύ διακριτική, ο Σωκράτης δείχνει μάλιστα έναν ειλικρινή σεβασμό προς τις απόψεις του αντιπάλου του.

Ερώτηση 22η:

Να απαντήσετε στα ακόλουθα ερωτήματα:

α. Ποιος είναι ο ορισμός της λέξης «εύβουλία»

β. Πώς αναλύεται

γ. Ποια είναι η θέση του Πρωταγόρα για την «εύβουλία»

δ. Ποιο παράδειγμα φέρνει ο Σωκράτης εκφράζοντας τις έντονες αμφιβολίες του για το διδακτό της πολιτικής αρετής;

Απάντηση:

α. «.....»

Στο πρώτο αυτό μέρος, ο Σωκράτης πλησιάζει τον Πρωταγόρα και, με τον όνοματός του Ιπποκράτη, αρχίζει να τον ρωτά τι ακριβώς θα μάθει ο νεαρός αν γίνει μαθητής του.

β. Ο Πρωταγόρας απαντά πως, ως σοφιστής, είναι σε θέση να καθοδηγήσει τον Ιπποκράτη έτσι ώστε να βελτιώνεται συνεχώς. Ο μαθητής θα αποκτήσει τελικά την ικανότητα να σκέφτεται και να αποφασίζει σωστά (εύβουλία) για κάθε θέμα που έχει σχέση τόσο με τον ιδιωτικό βίο (των οικείων) όσο και με το δημόσιο (το πράττειν και λέγειν στις υποθέσεις της πόλης).

γ. Στη θέση αυτή του Πρωταγόρα, που συνεπάγεται πρώτον ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως καταγωγής, κοινωνικής τάξης και οικονομικής κατάστασης είναι σε θέση να διδαχθούν την πολιτική αρετή, και δεύτερον ότι υπάρχουν άνθρωποι που έχουν τη δυνατότητα να διδάσκουν στους άλλους την πολιτική αρετή.

δ. Ο Σωκράτης απαντά εκφράζοντας τις έντονες αμφιβολίες του. Ως παράδειγμα φέρνει την αθηναϊκή εκκλησία του δήμου, όπου εάν παρουσιαστεί κάποιος μη ειδικός σε μια συζήτηση για τεχνικό θέμα και θελήσει να συμβουλευσει σχετικά με αυτό τους συμπολίτες του, τον διώχνουν κοροϊδεύοντας τον· αντιθέτως, εάν το θέμα της συζήτησης αφορά γενικών προβλήματα πολιτικής και καλής διοίκησης, τότε δέχονται τη γνώμη οποιουδήποτε, θεωρώντας προφανώς πως στα ζητήματα αυτά ο καθένας μπορεί να έχει ορθή άποψη χωρίς αναγκαστικά να έχει εκπαιδευτεί πάνω στο θέμα. Άλλωστε, συνεχίζει, η ζωή μας δείχνει πως μεγάλοι πολιτικοί άνδρες, ο Περικλής για παράδειγμα, δεν κατάφεραν να διδάξουν στα ίδια τους τα παιδιά την πολιτική αρετή και πως οι καλύτεροι δασκάλοι δεν πέτυχαν τίποτε με μαθητές που δεν ήταν καλοί. Κι αυτό σημαίνει πως μπορούμε να διδάξουμε μια οποιαδήποτε τέχνη, αλλά ποτέ κανείς δεν μπόρεσε με τη διδασκαλία να κάνει τον άλλο καλύτερο, αγαθότερο ή ικανότερο στην πολιτική αρετή.

Ερώτηση 23η:

Πώς απαντά ο Πρωταγόρας, στις αντιρρήσεις που του προέβαλε ο Σωκράτης:

α. στο πρώτο μέρος του λόγου;

β. στο δεύτερο μέρος του λόγου;

Απάντηση

Ο Πρωταγόρας απαντά στις αντιρρήσεις που του προέβαλε ο Σωκράτης με έναν μεγάλο λόγο. Ο λόγος αυτός, που θα πρέπει να θύμιζε τις δημόσιες διαλέξεις τις οποίες συνήθιζαν να κάνουν οι σοφιστές, χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, που ξεκινά με τον μύθο του Προμηθέα, ο σοφιστής απαντά στη σωκρατική αντίρρηση σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν «ειδικοί» στα θέματα της πολιτικής. Στο δεύτερο, απαντά στην αντίρρηση σύμφωνα με την οποία οι καλοί πολίτες δεν

μπορούν (γι' αυτό και δεν το δοκιμάζουν καν) να διδάξουν στους γιους τους την αρετή.

α. Ο μύθος του Προμηθέα [322d5 – 324d1] αποδεικνύει, κατά τον Πρωταγόρα, πως οι Αθηναίοι έχουν δίκιο να παραχωρούν σε κάθε πολίτη το δικαίωμα της τοποθέτησης πάνω σε ζητήματα που αφορούν την καλή διοίκηση της πόλης: το βουλευέσθαι (η σκέψη, η διατύπωση απόψεων, η ανάληψη ευθυνών, η ψήφιση) πάνω στα πολιτικά θέματα εξαρτάται εντελώς από τη δικαιοσύνη και τη λογική, δύο ιδιότητες που συνιστούν την αρετή του πολίτη και τις οποίες κατέχει κάθε πολίτης, αφού, όπως δείχνει ο μύθος του Προμηθέα, εάν δεν τις είχε ο κάθε πολίτης δεν θα μπορούσαν καν να σχηματιστούν ποτέ οργανωμένες κοινωνίες.

Ο κάθε άνθρωπος εξ ορισμού κατέχει αυτές τις ιδιότητες που του επιτρέπουν να έχει την ιδιότητα του πολίτη· αυτό αποδεικνύεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός πως όποιος ισχυρίζεται πως δεν τις διαθέτει θεωρείται τρελός.

Το γεγονός πως οι πόλεις έχουν προβλέψει τιμωρίες για πράξεις αδικίας αποδεικνύει επίσης πως υπάρχει μια γενική, πανανθρώπινη πίστη στην ιδέα πως το να είναι κανείς καλός πολίτης δεν είναι θέμα τύχης, όπως, για παράδειγμα, το να είναι ωραίος, αλλά κάτι που το διδάσκεται και το κατακτά κανείς με τη θέλησή του. Άλλωστε, αν αυτό δεν ίσχυε όντως στην πραγματικότητα, θα ήταν εντελώς παράλογο να τιμωρούν οι άνθρωποι κάποιον για ένα ελάττωμα του χαρακτήρα του, ειδικά μάλιστα στην περίπτωση που δεν θα ήταν αυτός εκ των πραγμάτων σε θέση να το διορθώσει.

β. Στο δεύτερο μέρος του λόγου του [342d2 – 328d1], ο Πρωταγόρας δεν απαντά πλέον με μύθους, αλλά κατευθείαν με λογικά επιχειρήματα. Η αρετή, ισχυρίζεται ο σοφιστής, και είναι και πρέπει να θεωρείται διδακτέ. Γιατί η αρετή είναι η αναγκαία εκείνη ιδιότητα που επιτρέπει σε κάθε άνθρωπο να συμμετέχει στην κοινωνική και πολιτική ζωή, είναι η ιδιότητα που κάνει δυνατή την ύπαρξη κοινωνιών και πόλεων. Χωρίς την αρετή, τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και το αίσθημα του σεβασμού προς ό,τι είναι ιερό, δεν υπάρχουν ανθρώπινες κοινωνίες. Συνεπώς, πρέπει οι ίδιες οι κοινωνίες και οι γονείς να διδάσκουν στα παιδιά τους την αρετή, κι εάν υπάρχει άνθρωπος που δεν μπορεί ή δεν θέλει να τη διδαχθεί, αυτός θα πρέπει να τιμωρείται με την ποινή του θανάτου ή της εξορίας ως επικίνδυνος. Ο Σωκράτης δεν έχει δίκιο να ισχυρίζεται πως οι μεγάλοι πολιτικοί δεν προσπαθούν να διδάξουν στους γιους τους την αρετή. Μόνο στην περίπτωση αυτή, η διδαχή δεν γίνεται υπό μορφήν μαθήματος. Όμως, από τη στιγμή που το παιδί αρχίζει να μιλάει, δηλαδή να επικοινωνεί πραγματικά και λογικά με τους γύρω του, όλοι προσπαθούν να του εμφυσήσουν τα διδάγματα και τα παραδείγματα που θα το κάνουν δίκαιο και σώφρονα άνθρωπο. Και αργότερα, όταν τα παιδιά στέλνονται να μάθουν ποίηση και μουσική, οι δάσκαλοι τους φροντίζουν, μέσα από τα κείμενα ή τη μουσική που τα διδάσκουν, να τους μάθουν κυρίως την αρετή. Το ίδιο, τέλος, κάνει και η πόλη για τους νεαρούς πολίτες της, μαθαίνοντάς τους τους νόμους και την υπακοή σ' αυτούς.

B. Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου

Ερώτηση 24η:

Ποια είναι τα θέματα του Πρωταγόρα και γιατί για τον Σωκράτη (και για τον Πλάτωνα) είναι εξίσου σοβαρά;

Απάντηση:

Τα θέματα του Πρωταγόρα είναι στην ουσία δύο. Το πρώτο είναι αυτό το οποίο συζητούν τα δύο κεντρικά πρόσωπα, ο Πρωταγόρας και ο Σωκράτης: ποια είναι η

φύση της αρετής; Το δεύτερο, εξίσου σημαντικό, είναι αυτό που τίθεται στα προλογικά μέρη του έργου: ποιος μπορεί να διδάξει την αρετή και, δευτερευόντως, είναι οι σοφιστές τα κατάλληλα πρόσωπα για να αναλάβουν τη διδασκαλία της αρετής;

Για τον Σωκράτη (και για τον Πλάτωνα) το δεύτερο αυτό ζήτημα είναι εξίσου σοβαρό με το πρώτο, θα μπορούσαμε να πούμε μάλιστα πως στην ουσία δεν ξεχωρίζει από το πρώτο. Έτσι, βλέπουμε μέσα στο έργο να αντιπαρατίθεται όχι μόνον οι απόψεις περί αρετής του καθενός από τους δύο βασικούς συνομιλητές, αλλά και οι μέθοδοι για την προσέγγιση της αλήθειας. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το θέμα της αρετής αποτελεί το θέμα της συζήτησης, αλλά το θέμα του εάν η αρετή είναι διδακτή διαπερνά εμμέσως όλον το διάλογο και αποκαλύπτεται στον αναγνώστη μέσα από τις διαφορετικές μεθόδους που ακολουθεί στη συζήτηση ο καθένας από τους συνομιλητές.

Ερώτηση 25η:

Ποια μέθοδο χρησιμοποιεί ο Σωκράτης στον *Πρωταγόρα*;

Απάντηση:

Η μέθοδος του Σωκράτη είναι η διαλεκτική. Ο Σωκράτης επιμένει στις ερωτήσεις που επιτρέπουν να διευκρινίζεται και να ορίζεται με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια κάθε επιμέρους θέμα και κάθε όρος. Με τη σειρά της, η ακρίβεια αυτή οδηγεί τους συνδιαλεγόμενους σε μια απόλυτη γνώση και κατανόηση του πράγματος που μελετούν.

Ερώτηση 26η:

Τι γνωρίζετε για του τρεις τρόπους που χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας για να εκθέσει τις απόψεις του (για το μύθο, τη διάλεξη και τον σχολιασμό των ποιητικών κειμένων);

Απάντηση:

α. Ως μύθο μπορούμε να ορίσουμε κάθε αφήγηση που έχει ποιητικό χαρακτήρα, είτε προέρχεται από την παράδοση και τον θρύλο είτε πρόκειται για κατασκευή κάποιου διανοητή. Ο ποιητικός και συμβολικός χαρακτήρας του μύθου για τον Προμηθέα που αφηγείται ο Πρωταγόρας είναι προφανής. Αλλά όσο μεγάλη και αν είναι συμβολική αξία του, είναι επίσης φανερό πως δεν μπορεί να οδηγήσει με ακρίβεια στη φιλοσοφική και επιστημονική γνώση. Βεβαίως, και ο ίδιος ο Πλάτωνας χρησιμοποίησε πολλές φορές τον μύθο και ο ίδιος (δεν για παράδειγμα τον μύθο της σπηλιάς στην *Πολιτεία*) πάντοτε όμως για να συμπληρώσει μian αυστηρή φιλοσοφική απόδειξη, όχι ως αυτόνομο τρόπο, ισοδύναμο με τις άλλες φιλοσοφικές μεθόδους, για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στην γνώση. Πάντως, ίσως επειδή και ο ίδιος δεν απέρριπτε εντελώς την αξία της συμβολικής μυθικής αφήγησης, ο Πλάτωνας δεν είναι καθόλου ειρωνικός προς τον Πρωταγόρα στο σημείο αυτό.

β. Αγίατητα, δεν διστάζει να ειρωνευτεί και να υπονομεύσει με κάθε τρόπο τη δεύτερη σοφιστική μέθοδο, τη διάλεξη. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως έχει πολύ κακή μήμη και του είναι αδύνατον, όταν ακούει μια μακροσκελή διάλεξη πάνω σε κάποιο θέμα, να συγκρατεί όλες τις λεπτομέρειες! Τι σημαίνει αυτό στην πραγματικότητα; Πως σε μια διάλεξη, ο ομιλητής εκθέτει διάφορες ιδέες τις οποίες ο ακροατής δεν έχει καν τον χρόνο να εξετάσει. Επομένως, η μέθοδος της διάλεξης είναι μέθοδος πειθούς, όχι μέθοδος προσέγγισης και κατάκτησης της αλήθειας.

γ. Τέλος, έχουμε τη μέθοδο του σχολιασμού ποιητικών κειμένων. Είναι η τρίτη μέθοδος που θα ακολουθήσει ο Πρωταγόρας στη συζήτησή του με τον Σωκράτη. Οι αρχαίοι Έλληνες, των οποίων η βασική παιδεία ήταν τα ομηρικά έπη, συνήθιζαν να αναφέρουν είτε τον Όμηρο είτε άλλους ποιητές ως αυθεντίες σε ζητήματα κάθε είδους. η αναφορά λοιπόν στα λεγόμενα κάποιου ποιητή δεν ήταν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σοφιστών.

Ερώτηση 27η:

Πώς τελειώνει ο Πλατωνικός διάλογος;

Απάντηση:

Το θέμα που αναφέρθηκε ως πρώτο, και το οποίο αποτελεί και θέμα της συζήτησης μεταξύ Σωκράτη και Πρωταγόρα, είναι η φύση της αρετής.

Όπως και σε άλλους νεανικούς διαλόγους του Πλάτωνα, το θέμα αυτό μένει στο τέλος κάπως μετέωρο, χωρίς δηλαδή να διατυπώνεται κάποιο οριστικό συμπέρασμα. Είναι χαρακτηριστικό πως οι δύο πρωταγωνιστές συμφωνούν να συνεχίσουν τη συζήτηση με κάποια άλλη ευκαιρία. Παρ' όλη την έλλειψη ουσιαστικής κατάληξης, βλέπουμε πάντως να διαγράφονται καθαρότατα οι απόψεις των δύο «αντιπάλων». Ο Πρωταγόρας αρνείται την ίδια την ύπαρξη του απόλυτου και ασπάζεται τη σχετικότητα. Αντίθετα, ο Σωκράτης αναζητά μια αλήθεια γενική, καθολική και απόλυτη. Πάντως, η σωκρατική – πλατωνική θέση για την αρετή παραμένει, στον διάλογο αυτό, σε ανολοκλήρωτη ακόμα μορφή. Την ολοκληρωμένη αντίληψη του Πλάτωνα για την αρετή θα τη συναντήσουμε στην Πολιτεία.

Γ. Ο μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και την αρετή.

Πρέπει καταρχήν να διευκρινίσουμε πως η πατρότητα του μύθου αυτού, με τη μορφή στην οποία μας τον παραδίδει ο Πλάτωνας, ανήκει προφανώς στον περίφημο σοφιστή. Απ' όσα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε για τις φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές απόψεις του Πρωταγόρα, ο μύθος δεν έρχεται σε αντίθεση με τις διδασκαλίες του, ούτε τις παραποιεί. Εξάλλου, παρά τις αντιθέσεις του με τους σοφιστές, ο Πλάτωνας εμφανίζεται, από τον τρόπο που παρουσιάζει εδώ τον αβδηρήτη αντίπαλο του Σωκράτη, να σέβεται τον πρωταγορικό φιλοσοφικό λόγο και τη βαρύτητα των πρωταγορικών απόψεων.

Από πολλές απόψεις πάντως ο περίφημος φιλοσοφικός μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και των ανθρώπινων κοινωνιών συγγενεύει με άλλες αντίστοιχες μυθικές αφηγήσεις. Θα επιστημόνουμε δυο κείμενα κυρίως, από τα οποία φαίνεται να αντλεί την εμπνευση του εδώ ο Πρωταγόρας. Πρώτον, τη *Θεογονία* του Ησίοδου, και δεύτερον τον *Προμηθέα Δεσμώτη* του Αισχύλου.

Στη *Θεογονία* του, ο Ησίοδος (επικός διδακτικός ποιητής από την Άσκρα της Βοιωτίας, που έζησε τον 8^ο αιώνα) περιγράφει τη γέννηση των θεών. Πολύ λίγο χώρο αφιερώνει, στο ποίημα αυτό, στους ανθρώπους, και μάλιστα δεν μιλά καθόλου για τη δημιουργία τους. Όμως, αναφέρεται σε ένα ιδιαίτερος σημαντικό χωρίο, στη δημιουργία από τους θεούς της πρώτης γυναίκας, της Πανδώρας. Την ιδέα της δημιουργίας της Πανδώρας, κατά τον ποιητή, την είχε ο Δίας, που θυμωμένος επειδή ο Προμηθέας είχε κλέψει τη φωτιά από τους θεούς και την είχε χαρίσει στους ανθρώπους, θέλησε να στείλει στους ανθρώπους κάτι αρκετά κακό ώστε να αντισταθμίσει τα θετικά οφέλη της φωτιάς. Η φωτιά, που επιτρέπει πρώτα από όλα στον άνθρωπο να ψήσει την τροφή του (άρα να βγει από την κατάσταση του ζώου και

να καταναλώνει την τροφή του κατά τρόπο «πολιτισμένο») και η γυναίκα (που δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να σχηματίσει οικογένεια και να αναπαραχθεί επίσης «πολιτισμένα») είναι συνεπώς, μέσα στην εξαιρετικά απαισιόδοξη εικόνα που δίνει ο Ησίοδος για την ανθρωπότητα και την εξέλιξή της, τα δύο στοιχεία που οδηγούν τον άνθρωπο να βγει από την «πρωτόγονη» κατάσταση και να περάσει στην «ιστορία» και τον πολιτισμό. Με έναν λόγο, είναι τα στοιχεία που του επιτρέπουν να γίνει άνθρωπος. Για τον Ησίοδο βέβαια, που θεωρούσε την ανθρώπινη ιστορία ως μια πορεία από μακάρια παιδική ηλικία σε μια θλιβερή αβάσταχτη κατάσταση γεροντικού ξεπεσμού, η εξέλιξη αυτή κάθε άλλο παρά ευτυχής ήταν.

Για τον Αισχύλο, αντίθετα, ο Προμηθέας είναι ένας μεγάλος ενεργός της ανθρωπότητας. Η φωτιά, την οποία ο Τιτάνας χαρίζει στους ανθρώπους, είναι και εδώ το στοιχείο που επιτρέπει στον άνθρωπο να μπει στην ιστορία και τον πολιτισμό. Είναι όμως, κυρίως, το στοιχείο που επιτρέπει την ανάπτυξη της γλώσσας και της γραφής, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, την ανάπτυξη της τέχνης και της σκέψης.

Ο Πρωταγόρας κράτα προφανώς την αισχύλεια θεώρηση και την αισχύλεια αισιοδοξία. Αν όμως ο Αισχύλος είναι ένας τραγικός ποιητής με βαθύτατες φιλοσοφικές ανησυχίες, ο Πρωταγόρας είναι ένας φιλόσοφος με έντονους «κοινωνιολογικούς» (για να μεταχειριστούμε έναν σύγχρονο όρο) προβληματισμούς. Είναι λοιπόν φυσικό οι προβληματισμοί αυτοί να εκφράζονται και να υπογραμμίζονται με ιδιαίτερη έμφαση στη δική του εκδοχή του προμηθεϊκού μύθου. Έτσι, ο Πρωταγόρας τονίζει κυρίως την ανάπτυξη της κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπου και τη βάζει στο κέντρο της μυθικής του αφήγησης. Η ύπαρξη και επιβίωση του ανθρώπου είναι εδώ αλληλένδετη με τον σχηματισμό και τη διατήρηση των ανθρωπίνων κοινωνιών. Και οποιαδήποτε αρετή είναι, εξ ορισμού θα λέγαμε, *πολιτική*, με την έννοια ότι ως κύριο στόχο της έχει την αρμονική οργάνωση και ζωή της κοινωνίας και όχι την ηθική βελτίωση του ανθρώπου. Η άποψη αυτή του Πρωταγόρα δεν είναι ξένη προς την αρχαία ελληνική νοοτροπία. Πράγματι, για τους Έλληνες η αρετή του ανθρώπου ως ιδιότης δεν ξεχωρίζει από την αρετή του ανθρώπου ως πολίτη. Ο άνθρωπος νοείται κυρίως ως πολίτης, ως υπεύθυνος μέλος μιας οργανωμένης κοινωνίας.

ΗΣΙΟΔΟΥ ΘΕΟΓΟΝΙΑ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ

Κι ο Ιαπετός του Ωκεανού την κόρη την ομορφοστράγαλη Κλυμένη επήρε· ανέβηκε μαζί της στο γαμήλιο το κρεβάτι, κι αυτή τον Άτλαντα του γέννησε το γιο με την ατρόμαχτη ψυχή· του γέννησε και τον μεγαλοφάνταστο Μενόιτιο και τον Προμηθέα τον εύστροφο και γρήγορο στο νου, και τέλος τον αδέξιο τον Επιμηθέα, που απ' την αρχή συμφορά στάθηκε για τους ανθρώπους που τους τρέφει το ψωμί (512), γιατί εδέχτηκε αυτός πρώτος την παρθένα πούπλασεν ο Δίας. Τον ασεβή Μενόιτιο ο Δίας με το μακρύ το βλέμμα γκρέμισε μέσ' στο βυθό του Ερέβους, με τον φλογοβόλο χτυπάντα κεραυνό, για το ξεφρένιασμα και την ασύγκριτη δύναμή του (516). Ο Άτλας σ' ανάγκη υποταγμένος τρομερή, ορθός στα πέρατα της γης, μπροστά στις λιγυρόφρονες τις Εσπερίδες, κρατάει τον πλατύτατο ουρανό με το κεφάλι και τ' ακάματα του χέρια· γιατί την κλήρα τούτη νάχη τώρισε ο βαθύβουλος ο Δίας (550). Όσο και για τον Προμηθέα πούχε τα πολλά σοφίσματα, μ' αφεύγατα δεσμά, βαρύνοντα δεσμά, τον έδεσε και με κολώνα τον εκάρφωσε μηγγμένην ως τη μέση· και καταπάνω του απλοφτέρουγο ξεσήκωσε αετό· κι αυτός το συκάτι τούτρωγε το θάνατο· κι όσο τη μέρα τούτρωγε το τεντοφτέρουγο όρνιο, ολονυχτίς μεγάλωνε και

πάντα ήταν ακέριο (525). Μα τ' όρνιο τούτο, της Αλκμήνης της ομορφοστράγαλης ο γιος, ο Ηρακλής, το σκότωσε κι' από τη μαύρη τούτη αρρώστια λύτρωσε του Ιαπετού τον γιο και τον λευτέρωσε απ' τα πάθη, κι' όχι χωρίς το θέλημα του Ολύμπιου Δία πόχει τον υπέρτατο τον θρόνο και που ήθελε τη δόξα του Ηρακλή του θηβογεννημένου ακόμα μεγαλύτερη, παρά μπροστά, στη γη την πολυθρέφτρα (531): με τη φροντίδα τούτη τίμησε τον μεγαλόδοξό του γιο, κι αν κι ήταν ωργισμένος, τη χολή παράτησε πούχε του Προμηθέα, γιατί συναγωνίζονταν στο νου τον ίδιο τον αυτόν, τον γιο του Κρόνου, π' ακέριος αναβράζει από το μέγα θάρρος (534).

Ήτανε τότε που κανόνιζαν στη Μηκόνη στις σχέσεις τους οι θεοί και οι θνητοί άνθρωποι. Τότε λοιπόν με μεγάλη του προθυμία μοίρασε ένα μεγαλόσωμο βώδι ο Προμηθέας και θέλησε να ξεγελάσει το νου του Δία. Για το ένα απ' τα δυο μέρη έβαλε τα κρέατα και τα εντόσθια τα παχιά μέσα σε ζύγκι και τα σκέπασε με την κοιλιά του βωδιού· για τ' άλλο, με τα δόλια τα σοφίσματα του πήρε τ' άσπρα κόκκαλα του βωδιού, τα ταχτοποίησε και τάβαλε χάμου κι αυτά, σκεπάζοντας τα μ' άσπρο ζύγκι (541). Πάνω σ' αυτό λοιπόν του μίλησε ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων και του είπε: - «Γιε του Ιαπετού, πιο δοξασμένε απ' όλους τους αφέντες, στάθηκες, φίλε, μεροληπτικός στο μοίρασμα σου τούτο» (544).

Έτσι, μαλώνοντας τον, είπε ο Δίας πόχει τις αιώνιες τις βουλές. Κι' ο Προμηθέας με τους δόλιους στοχασμούς, τούπε χαμογελώντας μ' αλαφρό χαμόγελο και μ' άγρυπνο το νου του στην απάτη που μηχανευόταν:

- «Δία πανένδοξε κι' απ' όλους τους αθάνατους θεούς ο πιο μεγάλος, να, διάλεξε από τούτες τη μερίδα π' αγαπά η ψυχή σου» (549).

Έτσι, με την απάτη στο μυαλό, του μίλησε κι' ο Δίας πόχει τις αιώνιες βουλές, ένιωσε, δεν του ξέφυγεν η απάτη· κι' έβαλε το κακό στο νου για τους θνητούς ανθρώπους, που κι' αποφασισμένος ήταν να το κάμη. Με τα δυο χέρια σήκωσε τ' άσπρο ζύγκι· κι' οργή δεξιά – ζερβά του πήρε την ψυχή και την καρδιά του μαύρισε χολή, σαν είδε τ' άσπρα του βωδιού τα κόκκαλα και πως την έπαθε απ' τη δόλια τέχνη (555). Κι' είν' απ' αυτό που στους αθάνατους θεούς στη γη τα έθνη των ανθρώπων κόκκαλα άσπρα στους βωμούς τους φλογερούς επάνω καίνε. Και με καρδιά λοιπόν πολύ βαρειά, ο Δίας, που τα νέφη συμμαζεύει, του είπε: -«Α, γιε του Ιαπετού, πούσαι σοφός καθώς κανένας άλλος, βλέπω, καλέ μου φίλε, πως την τέχνη της απάτης δεν λησμόνησες ακόμη» (560).

Έτσι ωργισμένος τούτε ο Δίας πόχει τις αιώνιες βουλές· κι' από τα τότε αναθυμούμενος τον δόλο πάντα, δεν κατεύθυνε πια την ορμή της ακάματης φλόγας στα φράξα για τους ανθρώπους τους θνητούς που κατοικούν στην γην επάνω (564). Αλλά ο αντρείος ο γιος του Ιαπετού τον εξαπάτησε, κλέβοντας μέσα σε κούφιο καλάμι της φλόγας της ακάματης τη μακρόφεγγη λάμψη. Μα τούτη η πράξι δάγκωσε μεσ' στην ψυχή κατάβαθα τον Δία π' από ψηλά βροντάει και την καρδιά του μαύρισε η χολή καθώς ανάμεσα είδε στους ανθρώπους τη μακρόφεγγη της φλόγας λάμψη (569).

Μετάφραση: Παναγή Λεκατσά

**ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ
Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ**

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ: Μην πάρετε για πείσμα και περφάνια
τη σιωπή μου· η φρόνηση με τρώει
σε τέτοιες βλέποντες ντροπές τον εαυτό μου.
Όμως ποιος άλλος από με στους νέους
θεούς έχει χαρίσει τις τιμές των; 440
Μα δε μιλώ γι' αυτά. Τι να τα λέω;
Τα ξέρετε καλά· τις δυστυχίες
ακούστε των θνητών, που ενώ δεν είχαν
πρωτύτερα μυαλό, με νου και σκέψη
τους φώτισα. Κι όσα θα πω, δεν είναι
παράπονο γι' αυτούς, μονάχα δείχνω 445
το τι καλό τους έχω κάνει· πρώτα
εκείνοι έβλεπαν, με έβλεπαν του κάκου
κι άκουγαν, με δεν άκουγαν καθόλου,
αλλά ως θολές μορφές ονείρων σ' όλο
το μάκρος της αργόσυρτης ζωής των
αστόχαστα ανακάτευαν τα πάντα
κι ουδέ πλιθόχτιστα ξέραν να χρίζουν 450
ηλιόφωτα καλύβια, ουδέ την τέχνη
τα ξύλα να δουλεύουν, μα υπόγεια ζούσαν
σ' ανήλιαγες σπηλιές στήσιγης τα βάθη,
καθώς τ' αλαφροκίνητα μεριμηγκία.
Μήτε να ξεχωρίζουνε κατέχαν
με σίγουρο σημάδι το χειμώνα, 455
μηδέ την άνοιξη την ανθισμένη,
μηδέ το καρποφόρο καλοκαίρι,
αλλά έτσι δίχως κρίση και στην τύχη
ήταν η κάθε πράξη τους, ωσότου
τις δύσκολες κι ανέγνωρες των άστρων
ανατολές τους έδειξα και δύσεις.
Μα και τον αριθμό, πρώτη σοφία,
τους βρήκα εγώ, και των γραμμάτων 460
τα συνταγισμάτα, δουλεύτρα τέχνη,
μητέρα των Μουσών, μνήμη των πάντων.
Κι έβαλα πρώτος στο ζυγό τα ζώα
σέ ζεύγλες και σαμάρια να δουλεύουν,
για να σηκώνουν των θνητών τους μόχθους
τους πιο τρανούς, και δαμασμένα στο άρμα 465
τ' αλόγατα έξεψα, λαμπρό καμάρι
της πλούσιας αρχοντιάς. Κι έξω από μένα
κανένας άλλος τα λινόφτερα δεν ήβρε
τα θαλασσόδρομα των ναυτικών αμάξια.
Κι ενώ για τους ανθρώπους τέτοιες τέχνες
σκέφτηκα ο δόλιος, τρόπο εγώ δεν έχω 470
τη συμφορά μου ετούτη να ξεφύγω.
Αταιρίαστη σε βρήκε δυστυχία:

ΧΟΡΟΣ:

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ:	<p>ξαστόχησες και παραδέρνει ο νους σου, κι όπως κακός γιατρός που αρρώστια τον χτύπησε, κι εσύ στενοχωριέσαι, γιατί δεν έχεις γιατρικά να σε γιατρέψουν.</p>	475
	<p>Ακούγοντας και τ' άλλα, θα σαστίσεις ακόμα περισσότερο, ποιους τρόπους σοφίστηκα, ποιες τέχνες. Πρώτα απ' όλα· αν κάποιος αρρωστούσε, δεν υπήρχε ξαρρωστικό κανένα, ούτε να φάει, ουδέ να πιει και ν' αλειφτεί, μα έτσι</p>	480
	<p>δίχως αντίδοτο αργοσβήναν, ώσπου τους έδειξα πραϊντικά βοτάνια να σμίγουν και μ' αυτά όλες τις αρρώστιες να πολεμούνε. Και τους πλήθιους τρόπους της μαντικής εδίδαξα, και πρώτος εξήγησα ποια ονειράτα αληθεύουν</p>	485
	<p>κι αλλόκοτους αχούς των δρόμων και συντυχίες τους έμαθα να κρίνουν. Και των αρπαχτικών πουλιών καθάρια τους όρισα το πέταγμα· σημάδι εξάισιο το δεξί να λογαριάζουν</p>	4901
	<p>και το ζερβί κακότυχο. Ποιες έχτρες έχει καθένα, ποιες συνήθειες και φιλίες, πώς σμίγει σε κοπάδι, και των σπλαχνών τη λαμπερή μορφή, τι χρώμα να 'χουν στους θεούς για ν' αρέσουνε κι ακόμη</p>	495
	<p>τις πλήθιες όψεις του λοβού και της χολής και τα μεριά με πάχος σκεπασμένα και το μακρύ το κόκαλο της πλάτης πυρώνοντας στη θράκα, εγώ το δρόμο δύσκολη στους θνητούς χάραξα τέχνης· και τα λαμπερά φανέρωσα της φλόγας σημάδια, που αφανέρωτα ήταν πρώτα.</p>	500
	<p>Αυτά λοιπόν και κάτω από το χώμα κρυμμένους θησαυρούς για τους ανθρώπους, σίδηρο και χαλκό, χρυσάφι, ασήμι, ποιος θά 'λεγε πως τά 'βρε πρώτος; Κανείς, καλά το ξέρω, εχτός αν θέλει να φλυαρεί του κάκου. Μ' ένα λόγο στο λέω για να το μάθεις στους θνητούς</p>	505
	<p>όλες οι τέχνες απ' τον Προμηθέα.</p>	

ΕΝΟΤΗΤΑ 1^H (318e – 320c)**Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;**

Ο Πρωταγόρας εξηγεί στον Σωκράτη τι διδάσκει στους νέους που παρακολουθούν τα μαθήματά του. Οι αντιρρήσεις του Σωκράτη.

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εύβουλια, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οικεία, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οίκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ό,τι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες».

«Αυτό ακριβώς, Σωκράτη», είπε, «είναι το μάθημα που ισχυρίζομαι πως διδάσκω».

«Μάλιστα, ωραία τέχνη κατέχεις λοιπόν, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά», είπα εγώ. «Εγώ πάντως, θα σου πω αυτό που σκέφτομαι. Γιατί εγώ δεν θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό είναι κάτι που διδάσκεται. Αφού όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω. Αλλά το σωστό σε μέρους μου είναι να πω για ποιο λόγο νομίζω πως δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους ανθρώπους. Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Και βλέπω ότι, όποτε συγκεντρωνόμαστε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο έργο οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό έργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για όλα τα αντίστοιχα έργα, για όσα δηλαδή θεωρείται πως είναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώσει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα και αν είναι και ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν.

Όταν όμως πρέπει να αποφασιστεί κάποιο ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλεως, σηκώνεται και δίνει τις συμβουλές του γι' αυτό εξίσου και ο οικοδόμος, και ο σιδεράς, και ο έμπορος ή ο ναυτικός, και ο πλούσιος και ο φτωχός, και αυτός που είναι από μεγάλο γένος, και αυτός που δεν είναι από κάποια γενιά σπουδαία. Και κανένας δεν τον ψέγει γι' αυτό, όπως τους προηγούμενους: γιατί εσύ, χωρίς να έχεις διδαχτεί από πουθενά αυτό το πράγμα και χωρίς να έχεις δάσκαλο σ' αυτό το θέμα, θέλεις τώρα να δώσεις και συμβουλές. Άρα είναι προφανές πως δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό είναι κάτι που διδάσκεται.

Αυτή τη στάση φυσικά δεν την έχει μόνο η συνέλευση της πόλης μας, αλλά και στο ιδιωτικό επίπεδο [βλέπουμε ότι] οι πιο σοφοί και οι άριστοι των πολιτών μας δεν μπορούν να μεταβιβάσουν αυτή την αρετή που έχουν οι ίδιοι σε άλλους. Ο Περικλής, ως πούμε, ο πατέρας των νεαρών από 'δω, τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους. Αλλά στα θέματα στα οποία ο ίδιος είναι σοφός, ούτε αυτός τους εκπαιδεύει ούτε σε άλλους έδωσε τους γιους του να τους

εκπαιδεύσουν. Κι αυτοί, τριγυρίζουν και βόσκουν ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή. Κι αν θέλεις, δες και τον Κλεινία τον μικρό αδελφό του Αλκιβιάδη από 'δω. Αυτόν τον είχε στην κηδεμονία του ο Περικλής και, φοβούμενος μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης, τον πήρε από αυτόν και ανέθεσε στον Αρίφρονα να τον μορφώσει. Και πριν κλείσουν έξι μήνες, ο Αρίφρονας του τον έδωσε πίσω, μη ξέροντας τι να κάνει μαζί του. Και άλλους πάμπολλους έχω να σου απαριθμήσω οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν ποτέ τους να βελτιώσουν κανέναν ούτε από τους συγγενείς τους ούτε από τους ξένους. Εγώ λοιπόν, Πρωταγόρα, έχοντας υπόψη μου αυτά τα γεγονότα, δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διδακτή. Επειδή όμως σε ακούω να το υποστηρίζεις εσύ, κάμπτομαι και πιστεύω πως κάτι θα εννοείς, αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, και πολλά έχεις μάθει και πολλά επίσης έχεις ανακαλύψει μόνος σου. Αν λοιπόν μπορείς να μας αναλύσεις με τρόπο εναργέστερο γιατί η αρετή είναι διδακτή, μη μας αρνηθείς και κάνε το».

«Όχι, Σωκράτη» είπε, «δεν θα σας αρνηθώ. Αλλά, τι προτιμάς από τα δύο; Να σας το αναλύσω με έναν μύθο, όπως κάνουν οι γεροντότεροι στους νέους, ή να αναπτύξω το ζήτημα σε μια διάλεξη;»

Πολλοί από αυτούς που κάθονταν κοντά είπαν αμέσως να αναπτύξει το θέμα με όποιον από τους δύο τρόπους θέλει.

«Εγώ νομίζω», είπε εκείνος, «πως είναι πιο χαριτωμένο να σας πω έναν μύθο».

ΔΟΜΗ

- «Το μάθημα ... διδάσκω»: ο ορισμός της ευβουλίας
- «Μάλιστα... διδάσκεται»: πρώτη αποδεικτέα θέση
- «Αυτή τη στάση... διδακτή»: δεύτερη αποδεικτέα θέση
- «Επειδή ... μύθο»: διάλεξη ή μύθος;

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

οικεία [πράγματα]: Οίκος στην αρχαία Ελλάδα, δεν σήμαινε μόνο σπίτι, όπως σήμερα, ούτε δήλωνε μόνο την οικογένεια (δηλαδή το σύνολο των μελών μιας ομάδας ανθρώπων που συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς). Ο οίκος, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του ήταν η μικρότερη μονάδα, το μικρότερο συστατικό στοιχείο της κοινωνίας· φυσικά ειδικά στις αρχαϊκές κοινωνίες ο οίκος ήταν συνδεδεμένος και με την κατοχή γης (αυτό δεν ίσχυε πια αναγκαστικά σε κοινωνίες όπως η Αθήνα του 5^{ου} αιώνα, με αναπτυγμένη εμπορική και βιοτεχνική οικονομία). Το χαρακτηριστικό του οίκου πάντως, στο ιδεολογικό επίπεδο, ήταν ότι είχε μια συνέχεια μέσα στο χρόνο, είχε παρελθόν (τους προγόνους) και μέλλον (τους απογόνους). Γι' αυτό και ήταν υποχρέωση κάθε ενήλικου άνδρα να σεβαστεί το παρελθόν του οίκου του και να εξασφαλίσει τη συνέχειά του στο μέλλον. Άρα η κοινωνική στάση και το ήθος κάθε άνδρα είχε συνέπειες όχι μόνο ατομικές, αλλά και ως προς τη συντήρηση και διατήρηση του κύρους του οίκου του. Τα οικεία είναι, επομένως, όλες οι υποθέσεις που σχετίζονταν με την οικονομική και κοινωνική ευμάρεια ενός οίκου και αποτελούσαν ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του ενήλικου άνδρα.

άνδρες: Ο λόγος για τον οποίο αναφέρεται αποκλειστικά και μόνον σε άνδρες όσον αφορά την πολιτική αρετή είναι, φυσικά, διότι στην αρχαία Ελλάδα μόνον οι άνδρες είχαν πολιτικά δικαιώματα. Ο ενήλικος ελεύθερος άνδρας είναι ο κύριος του οίκου,

δηλαδή είναι αυτός που έχει δικαίωμα ιδιοκτησίας πάνω στην περιουσία και δικαιώματα διάθεσης και διοίκησης πάνω στα μέλη της οικογένειας και οι γυναίκες και τα παιδιά και οι δούλοι της οικογένειας κηδεμονεύονται από τον κύριο του οίκου. Στο δημόσιο επίπεδο, οι ενήλικοι ελεύθεροι Αθηναίοι άνδρες είναι οι μόνοι που έχουν δικαιώματα πολίτη, οι μόνοι δηλαδή που έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν στις συνελεύσεις του δήμου, να εκλέγονται στα διάφορα αξιώματα της πόλεως, να στρατεύονται (πλην ορισμένων εξαιρέσεων), να γίνονται μέλη των δικαστηρίων και να μηνύουν στα δικαστήρια ή να παρουσιάζονται ως μάρτυρες σε αυτά.

αγαθός: Ο όρος αγαθός παραπέμπει φυσικά στο ιδανικό της καλοκαγαθίας που διείπε την αρχαία ελληνική κοινωνία. Ο Έλληνας άνδρας έπρεπε να είναι καλός καλός, δηλαδή αφενός ωραίος, γυμνασμένος, ικανός να εκπληρώσει τα καθήκοντα του ως πολίτης και αφετέρου σώφρων, συνετός και μετρημένος, με απόλυτη αυτοσυγκράτηση απέναντι στα πάθη, με ικανότητα να κρίνει και να δρα λελογισμένα. Εδώ ο Πρωταγόρας αναφέρεται μόνο στο δεύτερο συστατικό αυτού του ιδανικού, την αγαθότητα, γιατί προφανώς μόνο αυτή ενδιαφέρει τη συζήτηση που διεξάγεται.

ΚΕΙΜΕΝΟ (1^ο ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εύβουλία, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οικεία, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οίκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης που ασηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ό,τι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες».

«Αυτό ακριβώς, Σωκράτη», είπε, «είναι το μάθημα που ισχυρίζομαι πως διδάσκω».

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ανάλυση του ορισμού της ευβουλίας

Για τον Πρωταγόρα η εύβουλία, ως μάθημα, κινείται σε δύο επίπεδα:

α. Στο *ιδιωτικό* επίπεδο, όπου ο νέος μαθαίνει να σκέφτεται σωστά και να παίρνει αποφάσεις για θέματα που αφορούν τα «οικεία», μαθαίνει δηλαδή να διευθετεί τα ζητήματα του «οίκου» του. Τα «οικεία» είναι όλες οι υποθέσεις που σχετίζονται με την *οικονομική και κοινωνική* ευμάρεια ενός οίκου και αποτελούσαν ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του ενήλικου άντρα.

β. Στο *δημόσιο*, όπου ο νέος μαθαίνει να συμμετέχει ενεργά στην *πολιτική ζωή* μιλώντας και πράττοντας. Ο Πρωταγόρας εδώ αναφέρεται στην ικανότητα να μιλά κάποιος εφειστοχα και πειστικά στην *εκκλησία του δήμου* για τα προβλήματα που εμφανίζονται στην πολιτική ζωή της πόλης και να αναλαμβάνει δράση για την επίλυση τους. Και το πράττειν, που περιλαμβάνει τις πολιτικές αποφάσεις και ενέργειες, και το λέγειν, που αναφέρεται στον πολιτικό λόγο που αρθρώνεται ενώπιον της συνέλευσης του λαού, πρέπει να διέπονται από την εύβουλία, την ορθή σκέψη.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ προηγείται το λέγειν και έπεται το πράττειν ο Πρωταγόρας προτάσσει το πράττειν του λέγειν. Το πρωθύστερο αυτό σχήμα οφείλεται στο γεγονός ότι θεωρεί την πολιτική δράση πιο βασική για έναν πολιτικό.

«**πολιτική τέχνη**»: Η εύβουλία κατά τον Πρωταγόρα είναι μάθημα πολιτικής αρετής. Αυτός δεν διδάσκει «τέχνες», όπως οι άλλοι σοφιστές (π.χ. ο Ιππίας που διδάσκει αστρονομία), αλλά αυτό ακριβώς που θέλουν οι νέοι: «την ορθή πολιτική στάση, την επιστήμην τῆς πολιτείας τῶν συνοικοῦντων» (Πλ. Αλκιβ. 124e – 125).

Αναλαμβάνει να κάνει τους άνδρες αγαθούς πολίτες. Ο όρος «αγαθός» παραπέμπει φυσικά στην αντίληψη περί «καλοκαγαθίας» που αποτελούσε ιδανικό στην αρχαία ελληνική κοινωνία: ο Έλληνας άντρας έπρεπε να είναι «καλός καγαθός», δηλαδή ωραίος, γυμνασμένος, έτοιμος να εκπληρώσει τα καθήκοντα του ως πολίτης, αλλά ταυτόχρονα να δείχνει σωφροσύνη, να είναι συνετός, μετρημένος, με απόλυτη αυτοσυγκράτηση απέναντι στα πάθη, με ικανότητα να κρίνει και να δρα λελογισμένα. Ο Πρωταγόρας εδώ αναφέρεται στην *αγαθότητα*, το δεύτερο συστατικό του ιδανικού, γιατί προφανώς μόνο αυτή ενδιαφέρει τη συζήτηση.

οικεία (πράγματα): Ο οίκος στην Ελλάδα της αρχαϊκής εποχής περιλαμβάνει:

α. Τα μέλη της οικογένειας

β. τα άτομα – είτε πρόκειται για ελεύθερους είτε για δούλους – τα οποία εξαρτώνται άμεσα από τον επικεφαλής του οίκου.

γ. Περιουσιακά στοιχεία κάθε είδους: η γη, τα κτίρια, τα ζώα, τα κάθε είδους αποθέματα, ο εξοπλισμός αποτελούν όλα μέρος του οίκου.

Τα παραπάνω βέβαια δεν ισχύουν ολοκληρωτικά πλέον σε κοινωνίες, όπως η Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, με ανεπτυγμένη εμπορική και βιοτεχνική οικονομία. Όμως σε ιδεολογικό επίπεδο υπάρχει μια συνέχεια μέσα στο χρόνο, διότι αναφέρεται στο παρελθόν (τους προγόνους) και στο μέλλον (τους απογόνους). Γι' αυτό και κάθε ενήλικος άνδρας είχε την υποχρέωση να σεβαστεί το παρελθόν του οίκου του και να εξασφαλίσει τη συνέχεια του στο μέλλον. Επομένως, η κοινωνική στάση και το ήθος κάθε άνδρα είχε όχι μόνο ατομικές συνέπειες, αλλά και συνέπειες ως προς τη συντήρηση και διατήρηση του κύρους του οίκου του.

άνδρες: Στην αρχαία Ελλάδα και σε *ιδιωτικό επίπεδο* εννοούνται οι ενήλικες ελεύθεροι άνδρες που έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω σε περιουσιακά στοιχεία και ταυτόχρονα δικαιώματα διάθεσης και διοίκησης πάνω στα μέλη της οικογένειας (π.χ. οι αποφάσεις για το γάμο των παιδιών της οικογένειας).

Σε *δημόσιο επίπεδο* μόνο οι ενήλικοι ελεύθεροι Αθηναίοι έχουν πολιτικά δικαιώματα δηλαδή:

- α. Συμμετέχουν σε συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου,
- β. εκλέγονται στα διάφορα αξιώματα της πόλης,
- γ. στρατεύονται,
- δ. ορίζονται μέλη δικαστηρίων,
- ε. καταθέτουν μηνύσεις στα δικαστήρια,
- στ. παρουσιάζονται ως μάρτυρες στα δικαστήρια.

ΚΕΙΜΕΝΟ (2^Ο ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

«Μάλιστα, ωραία τέχνη κατέχεις λοιπόν, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά», είπα εγώ. «Εγώ πάντως, θα σου πω αυτό που σκέφτομαι. Γιατί εγώ δεν θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό είναι κάτι που διδάσκεται. Αφού όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω. Αλλά το σωστό εκ μέρους μου είναι να πω για ποιο λόγο νομίζω πως δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους ανθρώπους. Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Και βλέπω ότι, όποτε συγκεντρωνόμαστε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο έργο

οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό έργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για όλα τα αντίστοιχα έργα, για όσα δηλαδή θεωρείται πως είναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώσει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα και αν είναι και ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν.

Όταν όμως πρέπει να αποφασιστεί κάποιο ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλεως, σηκώνεται και δίνει τις συμβουλές του γι' αυτό εξίσου και ο οικοδόμος, και ο σιδεράς, και ο έμπορος ή ο ναυτικός, και ο πλούσιος και ο φτωχός, και αυτός που είναι από μεγάλο γένος, και αυτός που δεν είναι από κάποια γενιά σπουδαία. Και κανένας δεν του ψέγει γι' αυτό, όπως τους προηγούμενους: γιατί εσύ, χωρίς να έχεις διδαχτεί από πουθενά αυτό το πράγμα και χωρίς να έχεις δάσκαλο σ' αυτό το θέμα, θέλεις τώρα να δώσεις και συμβουλές. Άρα είναι προφανές πως δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό είναι κάτι που διδάσκεται.

Η πρώτη αποδεικτέα θέση του Σωκράτη:

... εγώ δεν θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό (η πολιτική τέχνη) είναι κάτι που διδάσκεται.

Επιχείρημα: Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Και βλέπω ότι, όποτε συγκεντρωθήκατε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο έργο οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό έργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για όλα τα αντίστοιχα έργα, για όσα δηλαδή θεωρείται πως είναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώσει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα και αν είναι και ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν.

Όταν όμως πρέπει να αποφασιστεί κάποιο ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλεως, σηκώνεται και δίνει τις συμβουλές του γι' αυτό εξίσου και ο οικοδόμος, και ο σιδεράς, και ο έμπορος ή ο ναυτικός, και ο πλούσιος και ο φτωχός, και αυτός που είναι από μεγάλο γένος, και αυτός που δεν είναι από κάποια γενιά σπουδαία. Και κανένας δεν του ψέγει γι' αυτό, όπως τους προηγούμενους: γιατί εσύ, χωρίς να έχεις διδαχτεί από πουθενά αυτό το πράγμα και χωρίς να έχεις δάσκαλο σ' αυτό το θέμα, θέλεις τώρα να δώσεις και συμβουλές.

Συμπέρασμα: Άρα είναι προφανές πως δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό είναι κάτι που διδάσκεται.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο συλλογισμός του Σωκράτη βασίζεται στην παραδοχή ότι οι Αθηναίοι θεωρούνται σοφοί, επομένως, όλες τους οι επιλογές είναι ορθές. Χωρίς αμφιβολία η αθηναϊκή

πολιτεία της κλασικής εποχής λειτουργούσε ως πρότυπο· δεν πρέπει όμως να θεωρείται αυτονόητο ότι όλες οι απόψεις των Αθηναίων, για οποιοδήποτε ζήτημα, είναι απόλυτα ορθές και πρέπει από όλους να γίνονται σεβαστές.

Παρουσιάζει επίσης ο Σωκράτης τους Αθηναίους να θεωρούν ως δεδομένο ότι η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή· όμως για τους απλούς πολίτες οι πολιτικοί και οι ρήτορες που αγόρευαν στην εκκλησία του δήμου για θέματα της πολιτικής ζωής της πόλης ήταν δάσκαλοι της πολιτικής. Πολλοί πολίτες επίσης μάθαιναν στην πράξη την τέχνη της πολιτικής, ασκώντας δημόσια λειτουργήματα.

ΚΕΙΜΕΝΟ (3^ο ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

Αυτή τη στάση φυσικά δεν την έχει μόνο η συνέλευση της πόλης μας, αλλά και στο ιδιωτικό επίπεδο [βλέπουμε ότι] οι πιο σοφοί και οι άριστοι των πολιτών μας δεν μπορούν να μεταβιβάσουν αυτή την αρετή που έχουν οι ίδιοι σε άλλους. Ο Περικλής, ας πούμε, ο πατέρας των νεαρών από 'δω, τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους. Αλλά στα θέματα στα οποία ο ίδιος είναι σοφός, ούτε αυτός τους εκπαιδεύει ούτε σε άλλους έδωσε τους γιους του να τους εκπαιδεύσουν. Κι αυτοί, τριγυρίζουν και βόσκουν ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή. Κι αν θέλεις, δεξ και τον Κλεινία τον μικρό αδελφό του Αλκιβιάδη από 'δω. Αυτόν τον είχε στην κηδεμονία του ο Περικλής και, φοβούμενος μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης, τον πήρε από αυτόν και ανέθεσε στον Αρίφρονα να τον μορφώσει. Και πριν κλείσουν έξι μήνες, ο Αρίφρονας του τον έδωσε πίσω, μη ξέροντας τι να κάνει μαζί του. Και άλλους πάμπολλους έχω να σου απαριθμήσω οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν ποτέ τους να βελτιώσουν κανέναν ούτε από τους συγγενείς τους ούτε από τους ξένους. Εγώ λοιπόν, Πρωταγόρα, έχοντας υπόψη μου αυτά τα γεγονότα, δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διδακτή.

Η δεύτερη αποδεικτέα θέση του Σωκράτη

... και στο ιδιωτικό επίπεδο [βλέπουμε ότι] οι πιο σοφοί και οι άριστοι των πολιτών μας δεν μπορούν να μεταβιβάσουν αυτή την αρετή που έχουν οι ίδιοι σε άλλους.

Επιχείρημα: Ο Περικλής, ας πούμε, ο πατέρας των νεαρών από 'δω, τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους. Αλλά στα θέματα στα οποία ο ίδιος είναι σοφός, ούτε αυτός τους εκπαιδεύει ούτε σε άλλους έδωσε τους γιους του να τους εκπαιδεύσουν. Κι αυτοί, τριγυρίζουν και βόσκουν ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή. Κι αν θέλεις, δεξ και τον Κλεινία τον μικρό αδελφό του Αλκιβιάδη από 'δω. Αυτόν τον είχε στην κηδεμονία του ο Περικλής και, φοβούμενος μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης, τον πήρε από αυτόν και ανέθεσε στον Αρίφρονα να τον μορφώσει. Και πριν κλείσουν έξι μήνες, ο Αρίφρονας του τον έδωσε πίσω, μη ξέροντας τι να κάνει μαζί του. Και άλλους πάμπολλους έχω να σου απαριθμήσω οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν ποτέ τους να βελτιώσουν κανέναν ούτε από τους συγγενείς τους ούτε από τους ξένους.

Συμπέρασμα: Εγώ λοιπόν, Πρωταγόρα, έχοντας υπόψη μου αυτά τα γεγονότα, δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διδακτή.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Εδώ ο Σωκράτης, ισχυρίζεται ότι ο Περικλής δεν μπόρεσε να κάνει τους γιους του μεγάλους πολιτικούς. Φυσικά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι γιοι όλων των πολιτικών είναι άτομα με μειωμένα προσόντα που κάνουν αδύνατη την εξέλιξή τους στην πολιτική. Επίσης, δεν τίθεται το ζήτημα κατά πόσον ο ίδιος ο Περικλής επιχείρησε να «διδάξει» τους γιους του την πολιτική τέχνη που φαίνεται να κατέχει.

ΚΕΙΜΕΝΟ (4^ο ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ)

Επειδή όμως σε ακούω να το υποστηρίζεις εσύ, κάμπτομαι και πιστεύω πως κάτι θα εννοείς, αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, και πολλά έχεις μάθει και πολλά επίσης έχεις ανακαλύψει μόνος σου. Αν λοιπόν μπορείς να μας αναλύσεις με τρόπο εναργέστερο γιατί η αρετή είναι διδακτή, μη μας αρνηθείς και κάνε το».

«Όχι, Σωκράτη» είπε, «δεν θα σας αρνηθώ. Αλλά, τι προτιμάς από τα δύο; Να σας το αναλύσω με έναν μύθο, όπως κάνουν οι γεροντότεροι στους νέους, ή να αναπτύξω το ζήτημα σε μια διάλεξη;»

Πολλοί από αυτούς που κάθονταν κοντά είπαν αμέσως να αναπτύξει το θέμα με όποιον από τους δύο τρόπους θέλει.

«Εγώ νομίζω», είπε εκείνος, «πως είναι πιο χαριτωμένο να σας πω έναν μύθο».

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

μῦθον: Οι σοφιστές χρησιμοποιούσαν συχνά μύθους για τις ανάγκες της διδασκαλίας τους.

Οι μύθοι περιείχαν σύμβολα και αλληγορίες, που επεξηγούσαν ή στήριζαν τις απόψεις των σοφιστών. Επίσης, άφηναν μεγάλα περιθώρια για ποιητική χρήση της γλώσσας, για χρησιμοποίηση σχημάτων λόγου κ.λ.π. Ήταν, επομένως, ο μύθος πολύ πρόσφορο μέσο για επίδειξη γνώσεων και εκφραστικής ικανότητας αλλά και μέσο άσκησης επιρροής στους ακροατές. Αυτό συνέβαινε και διότι ο μύθος εκ φύσεων δημιουργεί μια συναισθηματική ευφορία στον ακροατή του, ο οποίος προσέχει τη συνέχεια της ροής του και όχι τα επιχειρήματα που περιέχονται σε αυτόν, από τα οποία τα περισσότερα απευθύνονται στο συναίσθημα του δέκτη.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

εὐβουλία (βουλεύω = αποφασίζω, σκέφτομαι)

Ομόρριζα α.ε.: δυσβουλία, βουλευτής, βουλευτικός, βούλευμα (απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου), βουλευτέον, συμβουλευτέον, προβούλευμα (=σχέδιο νόμου που υπέβαλλε η βουλή στην εκκλησία του Δήμου).

Ομόρριζα ν.ε.: βουλευτής, βούλευμα (= απόφαση ενός δικαστικού σώματος), βουλή, συμβουλή.

Συνώνυμα: διαλογίζομαι, διδάσκω, εισηγοῦμαι, έννοῶ, νουθετῶ, παραινῶ

ΠΡΟΣΟΧΗ: η εὐβουλία δεν έχει σχέση με το ρ. **βούλομαι** = έχω στο νου μου, θέλω, επιθυμῶ.

Ομόρριζα α.ε.: βουλήσις, βουλευτός, βουλευτέος

Ομόρριζα ν.ε.: βουλησις, βουλος, αβουλία

Συνώνυμα: επιθυμῶ, ἐθέλω, γλίσχομαι, ποθῶ, ἐρῶ, ἐφίεμαι, ὀρέγομαι

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ (σελ. 73 σχολικού βιβλίου)

1. Πώς κρίνετε τη στάση του αθηναϊκού δήμου, όπως την περιγράφει ο Σωκράτης, απέναντι στους ειδικούς πάνω σε κάποια συγκεκριμένα ζητήματα και απέναντι στους πολίτες που, σε γενικά θέματα, θέλουν να δώσουν τη γνώμη τους στην πολιτικής συνέλευση; Ποια θεωρείτε ότι είναι η στάση των σημερινών πολιτικών κοινωνιών απέναντι στο θέμα;

ΑΙΤΙΑΝΤΗΣΗ:

Οι Αθηναίοι σε θέματα που απαιτούσαν τεχνικές γνώσεις, εάν παρουσιαζόταν κάποιος μη ειδικός και ήθελε να συμβουλευτεί σχετικά με αυτό τους συμπολίτες του, τον έδωχαν κοροϊδεύοντάς τον. Εάν, όμως η συζήτηση αναφερόταν στα κοινά, οι

Αθηναίοι άφηναν τον κάθε πολίτη να εκφράσει τη γνώμη του και να συμβουλευτεί τη συνέλευση για το συγκεκριμένο θέμα. Η στάση αυτή των Αθηναίων φαίνεται ορθή διότι:

α. Η πρόσκληση ειδικών ως συμβούλων σε θέματα που απαιτούσαν ειδικές γνώσεις συνέβαλλε στη σωστή ενημέρωση της συνέλευσης και οδηγούσε στη λήψη ορθών αποφάσεων.

β. Η δυνατότητα που είχε κάθε Αθηναίος να λέει τη γνώμη του και να δίνει συμβουλές για θέματα που αφορούσαν τη διοίκηση της πόλης, ενθάρρυνε τον πολίτη να έχει ενεργό συμμετοχή στα κοινά και συντελούσε στην εδραίωση της δημοκρατίας.

Σχετικά με τη σύγχρονη εποχή θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τα σημερινά δημοκρατικά πολιτεύματα είναι αντιπροσωπευτικά, δηλαδή δεν υπάρχει η άμεση δημοκρατία, στην οποία όλοι οι πολίτες συγκεντρώνονται και ασκούν απευθείας την πολιτική εξουσία, όπως μας περιγράφει ο Πλάτωνας στην ενότητα που εξετάζουμε. Αντίθετα, στην έμμεση ή αντιπροσωπευτική δημοκρατία, που ισχύει στις μέρες μας, ο λαός ασκεί την εξουσία εκλέγοντας αντιπροσώπους, οι οποίοι στο όνομά του λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις και προχωρούν σε ανάλογες πράξεις. Η έμμεση δημοκρατία θεωρείται επιβεβλημένη εξαιτίας των χαρακτηριστικών των σύγχρονων κρατών. Συγκεκριμένα, οι πολίτες αποτελούν ένα πολύ μεγάλο σώμα, συχνά εκατομμυρίων, το οποίο είναι πλέον αδύνατον να συνέλθει σ' ένα συγκεκριμένο τόπο. Επίσης, η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος έχουν καταστήσει τις σύγχρονες πολιτικές κοινωνίες ιδιαίτερα πολυπλοκές. Δημιουργείται λοιπόν η ανάγκη να υπάρχουν τεχνοκράτες και εμπειρογνώμονες, οι οποίοι καταθέτουν τις ειδικές γνώσεις, προτάσεις και συμβουλές στην πολιτική ηγεσία τη κοινωνίας, έτσι ώστε να προκύπτουν ολοκληρωμένες μελέτες των δημοσίων ζητημάτων και να διευκολύνεται η πολιτική ηγεσία στη λήψη αποφάσεων.

2. Συνοψίστε και συζητήστε τους λόγους για τους οποίους ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως η αρετή δεν μπορεί να μεταδοθεί.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

Ο Σωκράτης προβάλλει τους λόγους για τους οποίους ισχυρίζεται πως η αρετή και δεν μπορεί να μεταδοθεί αντλώντας τους από:

α. τη δημόσια ζωή των Αθηναίων: συγκεκριμένα τονίζει ότι οι Αθηναίοι για ειδικά ζητήματα δέχονται τη γνώμη μόνο των ειδικών. Αντίθετα, για θέματα διακυβέρνησης της πόλης (πολιτικά ζητήματα) δέχονται τη γνώμη κάθε ενήλικου πολίτη που θέλει να την εκφράσει. Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι πολίτες κατέχουν την πολιτική αρετή και άρα, αυτή είναι κάτι που δεν μπορεί να διδαχτεί.

β. την ιδιωτική ζωή των Αθηναίων: εδώ ο Σωκράτης επικαλείται τον ισχυρότερο πολιτικό άνδρα της εποχής, τον Περικλή και «άλλους πάμπολλους» οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν να μεταδώσουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους. Αντίθετα, οι ίδιοι σε θέματα που εξαρτώνται από δασκάλους φρόντισαν και πέτυχαν να λάβουν τα παιδιά τους σπουδαία μόρφωση, χωρίς όμως η μόρφωση αυτή να μπορεί να τους διδάξει την πολιτική αρετή αλλά η πολιτική αρετή δεν μπορεί να διδαχτεί.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- 1. Ποια άποψη διατυπώνει ο Σωκράτης σχετικά με τις γνώσεις του Πρωταγόρα;**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

Ο Σωκράτης σχετικά με τις γνώσεις του Πρωταγόρα θεωρεί ότι:

- α. ο τελευταίος διαθέτει μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, απέκτησε δηλαδή γνώσεις μέσω της εμπειρίας.
- β. έχει αποκομίσει πολλές γνώσεις και από τη διδασκαλία που εξασκεί τόσα χρόνια.
- γ. πολλά από αυτά που γνωρίζει τα έχει ανακαλύψει μόνος του, διαθέτει δηλαδή γνώσεις που συνδέονται με την προσωπική πνευματική του δράση, όσα έχει επινοήσει ο ίδιος ο Πρωταγόρας, όπως η αλληγορία του σπηλαίου ή ο μύθος του Ηρόδ.

- 2. Να εντοπίσετε τις φράσεις με τις οποίες ο Σωκράτης εκφράζει τον προβληματισμό του για τις θέσεις του Πρωταγόρα και να σχολιάσετε τον τρόπο που εκφράζει τις αντιρρήσεις του.**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

Η πρώτη φράση με την οποία ο Σωκράτης εκφράζει τον σκεπτικισμό του στις διακηρύξεις του Πρωταγόρα είναι: «Άρχε, παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου;» Εδώ ο Σωκράτης φαίνεται να προσπαθεί ή προσποιείται ότι προσπαθεί να καταλάβει αυτά που διακήρυξε προηγουμένως ο Πρωταγόρας. Η ερώτηση του περιέχει μομφή πως δεν είναι σαφή όσα είπε ο σοφιστής. Η επόμενη φράση είναι: «Μάλιστα, ωραία τέχνη κατέχεις λοιπόν, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά! Αφού, όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω.» Στα λόγια αυτά του Σωκράτη διακρίνουμε μια ελαφριά ειρωνική διάθεση. Αυτή εκφράζεται με επιφανειακές φιλοφρονήσεις που, όμως, υποκρύπτουν αμφισβήτηση του κύρους του σοφιστή. Τέλος, έχουμε τη φράση «... εγώ δεν θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό είναι κάτι που διδάσκεται. Αφού όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω. Αλλά το σωστό εκ μέρους μου είναι να πω για ποιο λόγο νομίζω πως δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους ανθρώπους.» Ο Σωκράτης δεν διατυπώνει με δογματικό τρόπο την άποψή του, αλλά προτιμά να την εκφράσει με πολλή ευγένεια και μετριοφροσύνη κινούμενος σε μια κατεύθυνση αντίθετη με τον απόλυτο τρόπο που εκφράζει τις θέσεις του ο Πρωταγόρας. Βέβαια, δεν πρέπει να αγνοούμε ότι ο Σωκράτης είναι σχετικά νεώτερος του Πρωταγόρα και ο ηθικός κώδικας της εποχής επιβάλλει να του απευθύνεται με σεβασμό.

ΣΧΟΛΙΟ: Γνωρίζουμε ότι σε μια σειρά φιλοσοφικών διαλόγων ο Σωκράτης χρησιμοποιούσε προσποιητή άγνοια («σωκρατική ειρωνεία») προκειμένου:

- α. είτε να αποκλύψει την άγνοια του συνομιλητή σε ένα θέμα
- β. είτε την πνευματική του κατωτερότητα και την αδυναμία του να κατανοήσει τις δυνατότητές του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η (320D – 321B5)**Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου**

Σε κάποια χρονική περίοδο υπήρχαν θεοί, δεν υπήρχαν όμως θνητά όντα. Και όταν ήρθε και για αυτά ο ορισμένος από τη μοίρα χρόνος για τη γέννηση τους τα έπλασαν οι θεοί στα έγκατα της γης, αφού έκαναν μείγμα από χώμα και φωτιά και με όσια ανακατεύονται με φωτιά και χώμα. Και όταν επρόκειτο να τα φέρουν στα φως, διέταξαν τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα και να τα στολίσουν και να μοιράσουν στο καθένα δυνάμεις, όπως πρέπει. Ο Επιμηθέας, όμως, παρακάλεσε τον Προμηθέα να κάνει μόνος του τη διανομή (δηλαδή ο Επιμηθέας). «Και άμα», είπε, «κάνω εγώ τη διανομή, εσύ κάνει την επιθεώρηση» και έτσι αφού τον έπεισε, έκανε τη διανομή. Μοιράζοντας λοιπόν (τις δυνάμεις), σε άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα και τα ασθενέστερα τα εφοδίαζε με ταχύτητα, σε άλλα έδινε όπλα και σε άλλα, επειδή άφηνε άοπλο τον οργανισμό τους, επινοούσε κάποια άλλη δύναμη για τη σωτηρία τους. Όσα δηλαδή απ' αυτά τα περιέβαλλε με μικρότητα (τα έκανε μικρόσωμα), τους μοίραζε φτερά, για να φεύγουν (φτερωτή φυγή) ή υπόγεια κατοικία: και όσα έκανε μεγάλα με αυτός ακριβώς το μέγεθος τα έσωζε: μοιράζε τις άλλες ιδιότητες (δυνάμεις) ισοροπώντας τες με αυτό τον τρόπο: αυτά τα μηχανευόταν, επειδή πρόσεχε πολύ μήπως κάποιο γένος εξαφανιστεί: και αφού τα εφοδίασε αρκετά, για να ξεφεύγουν την αλληλοκαταστροφή, επινοούσε προστατευτικά μέσα για τις καιρικές μεταβολές που έστελνε ο Δίας, ντύνοντας τα με πυκνά τριχώματα και με γερά δέρματα, ικανά να αποκρούουν το κρύο (να προστατεύουν από το κρύο) και κατάλληλα να προστατεύουν από τους καύσωνες και να χρησιμεύουν στο καθένα αυτά τα ίδια και ως στρώμα δικό του και φυσικό: όταν πηγαίνουν στις φωλιές τους (όταν πηγαίνουν να κοιμηθούν), και βάζοντας στα πόδια σε άλλα σπλές (νύχια) και σε άλλα σκληρά και χωρίς αίμα δέρματα: κι ύστερα απ' αυτό προμήθευε τροφές διαφορετικές στο κάθε είδος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δέντρων, και σε άλλα ρίζες: σε μερικά επέτρεψε να είναι τροφή τους το φάγωμα άλλων ζώων και σε μερικά έδωσε ολιγογονία (δυνατότητα να γεννούν λίγους απογόνους), ενώ σε εκείνα που τρώγονταν από αυτά (έδωσε) πολυγονεία (δυνατότητα να γεννούν πολλούς απογόνους), εξασφαλίζοντας (έτσι) τη σωτηρία για το γένος τους.

ΛΕΞΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

είμαρμένος (<μείραμαι [από τη ρίζα ΜΕΡ παράγονται επίσης οι λέξεις μέρος, μερίς, μερίζω, μόρος, μοίρα, μόριστος])· αυτός που δίνεται από τη μοίρα· είμαρμένη: η μοίρα, ό,τι έχει δοθεί στον άνθρωπο από τη μοίρα.

τυπώω -ῶ: σχηματίζω με πίεση, σφραγίζω, πλάθω

κεράννυται· κεράννυμι· αναμιγνύω, ὄσα κεράννυται: η φωτιά με τον αέρα και το νερό με το χώμα.

παρετέομαι -οῖμαι: αιτούμαι, ζητώ κάτι ως χάρη από κάποιον

νεῖμαι· νεύω: διανέμω, μοιράζω

ἐπισκέψαι· ἐπισκοπέω -ῶ: παρατηρώ, εξετάζω, προσέχω, μελετώ

προσῆαπεν· προσάπτω: παρέχω, δίνω, χορηγώ, αποδίδω σε κάποιον

δύναμις· εἶναι, με την έννοια της ικανότητας, της ιδιότητας

ἤμπισχεν· ἀμπέχω ή ἀμπίσχω (ἀμφί + ἔχω ή ἀμφί + ἴσχω), ἄμπεχον, ἀμφέξω, ἤμπισχον: περιβάλλω, καλύπτω [στη μέση φωνή: περιβάλλομαι, ντύνομαι, φορώ]

πτηνός φυγή: φυγή πουλιού, δηλαδή φυγή με φτερά, πέταγμα (πρόκειται για σχήμα μετωγυμίας)

κατάγειος: α) μέσα στη γη, κάτω από τη γη, υπόγειος· β) ισόγειος, πάνω στο έδαφος

ἐπανισῶν· ἐπανισῶω -ῶ: ἐξισῶσω, καθιστώ κάτι ἴσο με κάτι άλλο

εὐλάβεια: από το επίθετο εὐλαβής (<εὖ + λαβεῖν: κρατῶ καλά): αὐτὸς που προσέχει, που λαμβάνει προφυλάξεις. *Εὐλάβεια* είναι ἡ ιδιότητα του *εὐλαβούς*, δηλαδή ἡ μεγάλη προσοχή, ἡ διάκριση, ἡ πρόβλεψη.

ἀϊττωθειῖ· ἀϊστῶ –ῶ: εξαφανίζω, καταστρέφω, αφανίζω

ἀλληλοφθοριῶν· ἀλληλοφθορία (παρασύνθετο ἀπὸ το ἐπίθετο ἀλληλοφθόροι: οἱ φθείροντες ἀλλήλους): ἀμοιβαία φθορά, καταστροφή

ἐπήρκεσε· ἐπαρκέω –ῶ: χορηγῶ, παρέχω κάτι σε ικανοποιητικὸ βαθμὸ

εὐμάρεια (εὖ + μάρη: χέρι): ευχέρεια, ευκολία, ἐπιδεξιότητα, ἀνάπαυση, προσαρμοστικότητα

εὐνή: ἡ κλίνη, τὸ κρεβάτι

στρωμνή: τὸ στρωμένο κρεβάτι

ὑποδῶν ὑποδέω –ῶ: δένω ἀπὸ κάτω, δένω τὰ πόδια μου, τὰ περιδένω με σαγῶαλια

ἀναιμοῖς· ὄ, ἡ ἄναιμος, τὸ ἄναιμον: ὁ χωρὶς αἷμα, σε ἀντίθεση με τὸ ἔναιμος: ἐδῶ, γιὰ τὰ ἐμβια ὄντα που δὲν ἔχουν αἷμα

βοτάνη: ἡ τροφή των ζῶων, τὸ χορτάρι

ἔστι δ' οἷς: σε ορισμένα ἀπὸ αὐτὰ

βορά (<βιβρώσκω): τροφή, κυρίως δε ἡ τροφή των σαρκοβόρων ζῶων (στον ποιητικὸ λόγο χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν τροφή των ἀνθρώπων)

ὀλιγογονία: μικρὴ γονιμότητα, τὸ νὰ γεννᾶ ἓνα ζῴρικο εἶδος λίγα μικρὰ σὲ κάθε τοκετὸ

πολυγονία: μεγάλη γονιμότητα

πορίζω: παρέχω, δίνω, ἐπινοῶ, ἐφευρίσκω

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- **Θεοὶ μὲν ἦσαν:** Ὁ Πρωταγόρας ἦταν ἀγναστικιστὴς * (*ἀγνωστικισμὸς ονομάζεται ἡ ἀντίληψη σύμφωνα με τὴν ἀπορία ἡ γνώση του ἀπόλυτου, τῆς πρώτης ἀρχῆς των ὄντων, του θεοῦ εἶναι ἀδύνατη), ὅπως φαίνεται σε διάφορα ἀποσπάσματα ἐργῶν του. Ἐπομένως, ἡ παρουσία των θεῶν μέσα στο μῦθο του μόνο ἀλληγορικὴ σημασία μὴ μπορεί νὰ ἔχει:
  - ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ λόγος (λογικὴ), δηλαδή ἡ νομοτέλεια που διέπει τὴ φύση
  - οἱ ἄλλοι θεοὶ (κυρίως ὁ Ἐπιμηθεὺς καὶ ὁ Ἑρμῆς) εἶναι τὰ ὄργανα αὐτοῦ του λόγου,
  - ρυθμίζει τὶς σχέσεις των ὄντων,
  - ἐξισορροπεῖ τὶς ἀνάγκες τους,
  - καὶ ἐξασφαλίζει τὰ μέσα γιὰ τὴν ικανοποίησή τους.
- Ὁ Πρωταγόρας δὲν ἀναφέρει στον μῦθο γιὰ ποιο λόγο δημιουργήθηκαν τὰ ζῶα. Θεωρεῖ ὅτι δημιουργήθηκαν γιὰ νὰ ζήσουν, βάσει τῆς θεωρίας του ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι αὐτοσκοπός.
- Ἡ εἰκόνα που δίνει ὁ μῦθος γιὰ τὸν κόσμον των ζῶων δὲν εἶναι ἐντελὸς μυθικὴ ἢ φανταστικὴ: δὲν εἶναι μιὰ εἰκόνα που θα ἀπέρριπτε ἓνας βιολόγος: στο βασίλειο των ζῶων εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπάρχει ποικιλία (ἀρχὴ τῆς βιοποικιλότητας).
- Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλά καὶ ἡ βιολογία εἶναι ὁ ἀγῶνας γιὰ ἐπιβίωση (ἢ ὁ ἀγῶνας περὶ ὑπάρξεως). Οἱ κίνδυνοι που εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ ἀνθρώπος ἦταν:
  - τὰ σαρκοφάγα ζῶα
  - οἱ δυσμενεῖς συνθήκες του περιβάλλοντος
  - οἱ καιρικὲς ἀλλαγές.

- Άλλα στοιχεία που τονίζονται στο μύθο:
  - το φαινόμενο της **ισορροπίας** ανάμεσα στα είδη των ζώων,
  - το φαινόμενο της **διατήρησης** των ειδών,
  - το φαινόμενο της **σκόπιμης ρύθμισης** της ζωής των ειδών, δηλαδή της ύπαρξης κάποιας σκοπιμότητας.
- **χρόνος**: εννοεί την αρχή του *χρόνου*, την αρχή της δημιουργίας, το σημείο εκείνο που ακολουθεί η θεογονία, δηλαδή τη γένεση των θεών. Είναι χαρακτηριστικό πως στην αρχαιοελληνική μυθολογική σκέψη υπάρχει μόνο θεογονία, και όχι κοσμογονία, όπως σε άλλες μυθολογίες ή στην εβραιοχριστιανική Γένεση. Αντίθετα από τον Ησίοδο, που στη *θεογονία* του αναφέρει, μετά τη δημιουργία των θεών, την ύπαρξη των ανθρώπων χωρίς να εξηγεί πως πλάστηκαν και από ποιον, ο Πρωταγόρας μεταφέρει το κέντρο του ενδιαφέροντος στον *άνθρωπο*. Στον μύθο του, παρακολουθούμε με τη διαδικασία με την οποία τα μεν ζώα «διαμορφώθηκαν», απέκτησαν δηλαδή το καθένα τις δικές του ιδιότητες, ο δε άνθρωπος απέκτησε τα χαρακτηριστικά εκείνα, τις *αρετές*, που συνιστούν τελικά την ανθρώπινη ουσία του.
- **θνητά γένη**: τα θνητά πλάσματα, δηλαδή τα διάφορα είδη ζώων.
- **έκ γῆς και πυρός**: η γη, η φωτιά, το νερό και ο αέρας ως τα τέσσερα στοιχεία από τα οποία δημιουργήθηκε το σύμπαν
- **ἔτος** [η λέξη παράγεται από την ίδια ινδοευρωπαϊκή ρίζα από την οποία στα αγγλικά παράγεται η λέξη *year* «έτος»]: α) ορισμένος χρόνος, χρονική περίοδος που ορίζεται από τους φυσικούς νόμους, περίοδος του έτους, του μήνα, της ημέρας, β) εποχή του έτους [οι αρχαίοι Έλληνες διέκριναν τρεις εποχές του χρόνου: το *ἔαρ*, δηλαδή την άνοιξη, το *θέρους*, δηλαδή το καλοκαίρι και τον *χειμῶνα*, ενώ την *απώραν*, το φθινόπωρο, τη θεωρούσαν μάλλον ως ακμή του καλοκαιριού ή η ακμή του έτους· μέρος της ημέρας ή του ημερονυκτίου. Επειδή η λέξη χρησιμοποιούταν ιδιαίτερα για να δηλώσει την καλύτερη εποχή του χρόνου, κατέληξε επίσης να σημαίνει, όπως η λέξη *καιρός*, την κατάλληλη ώρα, τη σωστή στιγμή, όπως ακόμα και την καλή στιγμή της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη νεότητα. Στη μυθολογία, οι *Ἔρες*, κόρες του Αία και της Θέμιδος, ήταν τρεις: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, προστάτευαν δε τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής, και θεωρούνταν αιτίες της οριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, κυρίως δε της ακμής και της ομορφιάς του ίδιου του ανθρώπου.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

Είμαρμένος (μείρωμαι): < μείγνυμι, μίγνυω, μίγνυμι, μίσγω

Ομόρριζα: μέρος, μερίς, μερίζω, μόρος, μοίρα, μόρσιμος, μόριο.

Από θέμα μειγ.: μείγμα, μείξη, πρόσμειξη, ανάμειξη, ανάμεικτος, μεικτός, επιμειξία.

Από θέμα μιγ.: αμιγής, μιγάδας

Συνώνυμα: κεράννυμι, συναρμόττω, ἐνῶ

κεράννυμι: (κερασ-νυ-μι)

Ομόρριζα: από θέμα κερασ-: κέρασμα, κεραστής, ακέραστος

από θέμα κρα-: κράση, κράμα, κρασί, εύκρατος

Συνώνυμα: μείγνυμι, φύρω

νέμω:

Ομόρριζα: νέμεση, αδιανέμητο, (με μετάπτωση του ε σε ο) νόμος, νόμος, νόμιμος, νομικός, μονή, διανομή, νομάς, νομάδα, αστυνόμος, παιδονόμος.

Συνώνυμα: μερίζω, διαμερίζω, παρέχω.

παραιτούμαι: ετυμ. παρά + αίτουμαι

Ομόρριζα: αίτηση, αίτημα, απαίτηση, απαιτητικός, επαίτης

Συνώνυμα (του αίτῶ): ζητῶ, έρευνῶ

Αντώνυμα (του αίτῶ): δίδωμι, παρέχω

φημί:

Ομόρριζα: φήμη, προφήτης, προφητικός, κατάφαση, φωνή (το θέμα φη-με ετεροίωση έγινε φω-).

φύσις: ετυμ. από το φύω

Ομόρριζα: φυτό, φυσικός, έμφυτος, φυτόρο

άμπέχω ή άμπίσχω:

Συνώνυμα: άμφιέννυμι, ένδύω, περιβάλλω

Αντώνυμα: γυμνῶ

εύλάβεια: ετυμ. από το επίθετο εύλαβής (<εϋ+λαβεῖν = κρατῶ καλά)

άλληλοφθορία: παρασύνθετο από το επίθετο άλληλοφθόρος

άλληλοφθόροι =οἱ φθειροντες άλλήλους

υποδέω: ετυμ. υπό + δέω -δῶ

Ομόρριζα του ρ. δέω -ῶ: δεσμός, δεσμῶτης, δεσμωτήριο, σύνδεσμος, ανυπόδητος, δέσμη, δέσιμο.

στρωμνή (στρώννυμι)

Ομόρριζα: άστρωτος, στρώμα

ό, ή άναιμος, τό άναιμον =ο χωρίς αίμα

Αντίθετο του ό έναιμος.

Ομόρριζα: αναιμία, αναιμικός

άναλίσκομαι:

Ομόρριζα: κατανάλωση, καταναλωτής, καταναλωτικός, καταναλωτισμός, αναλώσιμος.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στον μύθο του Πρωταγόρα, ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως το πιο αδύναμο και λιγότερο προικισμένο βιολογικά ον. Συζητήστε αυτή την παρουσίαση και αναζητήστε τα χαρακτηριστικά εκείνα του ανθρώπου που του επέτρεψαν να επιβιώσει, να διαφοροποιηθεί από τα άλλα θηλαστικά και να αναπτύξει πολιτισμό.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Από τα στοιχεία που έχουμε στην συγκεκριμένη ενότητα η ερώτηση δεν μπορεί να απαντηθεί. Για το λόγο αυτό η απάντηση απαιτεί τη μελέτη και της επόμενης ενότητας, ώστε να αντλήσουμε τα απαραίτητα στοιχεία:

α. Μετά την απεικόνιση του Επιμηθέα ο άνθρωπος εμφανίζεται στο μύθο «γυμνός, ανυπόδητος, άστρωτος, άοπλος».

β. Τα χαρακτηριστικά που του επέτρεψαν να επιβιώσει, να διαφοροποιηθεί από τα άλλα θηλαστικά και να αναπτύξει πολιτισμό είναι:

- η νοημοσύνη
- η γλώσσα
- η σταδιακή κοινωνικοποίηση του.

2. Διαβάστε το απόσπασμα της θεογονίας του Ησίοδου για τον Προμηθέα. Συγκρίνετε τις αφηγήσεις του Ησίοδου και του Πρωταγόρα.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

α. Στον Πρωταγόρα ο Προμηθεύς και ο Επιμηθέας έχουν συνεργασία με τους θεούς• εκτελούν τις εντολές τους.

Στην αφήγηση του Ησίοδου δεν ανατίθεται τέτοιο έργο στον Προμηθέα. Στον Ησίοδο ο Προμηθέας παρουσιάζεται ως ανταγωνιστής του Δία στο θέμα της ευφυΐας. Προσπαθούσε να εξαπατήσει το Δία

β. Στη Θεογονία ο Προμηθεύς χαρακτηρίζεται εύστροφος και γρήγορος στο νου. Παρόμοιοι χαρακτηρισμοί δεν αναφέρονται στον Πρωταγόρα.

γ. Στην αφήγηση του ο Ησίοδος δίνει περισσότερα στοιχεία σχετικά με την κλοπή της φωτιάς από τον Προμηθέα.

δ. Συμφωνά με τον Πρωταγόρα ο Προμηθέας έκλεψε τη φωτιά, αφού πέρασε κρυφά στο κοινό εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου• μαζί έκλεψε και την τεχνολογική τους σοφία.

Στη Θεογονία ο Προμηθέας έκλεψε τη φωτιά μέσα σε κούφιο καλάμι, εξαπατώντας για μια ακόμη φορά το Δία.

ε. Ως προς τις επιπτώσεις της πράξης του Προμηθέα, στη Θεογονία υπάρχουν σαφείς συγκεκριμένες εκφράσεις που περιγράφουν την έκτιση της ποινής• αντίθετα, ο Πρωταγόρας περιορίζεται στη φράση «Προμηθέα δε δ' Επιμηθέα ύστερον, ἤπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν».

στ. Αν λάβουμε υπόψη ότι ο σοφιστής είναι μεταγενέστερος του Ησίοδου, ο μύθος δεν είναι επινόηση (επίνοια) του Πρωταγόρα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

ΕΡΩΤΗΣΗ:

Σε ποια σημεία του κειμένου γίνεται υπαινιγμός :

α. για την ποικιλία που υπάρχει στο βασίλειο των ζώων, β. για τον αγώνα των ζώων για επιβίωση,

γ. για την ισορροπία ανάμεσα στα είδη των ζώων, δηλαδή τα σαρκοφάγα και μη (πολυγονία - ολιγογονία), τη διατήρηση των ειδών και

δ. τη σκόπιμη ρύθμιση.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

α. Υπάρχουν ζώα μικρά και μεγάλα, ισχυρά και ανίσχυρα, ζώα που έχουν διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες, διαφορετικά είδη τροφής.

β. Στον κόσμο των ζώων δεν βασιλεύει αρμονία και ειρήνη. Ποτέ δεν γνώρισαν τα ζώα μια παραδείσια εποχή. Από την αρχή η ζωή τους ήταν ένας αγώνας για επιβίωση. Οι κίνδυνοι δεν προερχόταν μόνο από το γεγονός ότι πολλά ζώα ήταν σαρκοφάγα, αλλά και από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες του περιβάλλοντος, από τις κλιματικές καιρικές αλλαγές, που έθεταν σε δοκιμασία την υγεία και την αντοχή των οργανισμών.

γ. Η ισορροπία φαίνεται στο γεγονός ότι, παρά τον αγώνα των ζώων μεταξύ τους, κανένα είδος δεν εξαφανίζεται, ούτε μειώνεται σε επικίνδυνο βαθμό. Τα φυτοφάγα ζώα διατηρούνται σε ένα επίπεδο που δεν θέτει σε κίνδυνο τη βλάστηση και δεν οδηγεί σε εξαφάνιση το βασίλειο των φυτών.

δ. Το στοιχείο της σκοπιμότητας, της σκόπιμης ρύθμισης, είναι φανερό στο πρώτο μέρος του μύθου. Ιδιαίτερα στο σημείο όπου λέγεται ότι ο Επιμηθέας έδωσε στα ζώα σκληρά και χοντρά δέρματα και πυκνό τρίχωμα, για να τα προστατεύουν το χειμώνα από το ψύχος και το καλοκαίρι από την υπερβολική ζέστη. Βέβαια, στη θέση του Επιμηθέα μπορούμε να τοποθετήσουμε τη φύση, ενώ κάποιοι άλλοι βάζουν τη Θεία πρόνοια.

ΕΡΩΤΗΣΗ:

Πως εμφανίζεται η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου στα δύο πρώτα στάδια;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

Σε ένα πρώτο στάδιο υπάρχουν μόνο θεοί και όχι θνητά γένη.

Σε ένα δεύτερο στάδιο, όταν ήρθε ο καθορισμένος από τη μοίρα χρόνος, οι θεοί έπλασαν στο εσωτερικό της γης τα θνητά γένη με βασικά υλικά το χώμα και τη φωτιά, το νερό και τον αέρα. Πριν τα φέρουν στο φως, έδωσαν εντολή στον Προμηθέα και στον Επιμηθέα να μοιράσουν στο κάθε είδος ιδιότητες και εφόδια :

- για την άμυνα τους και τη σωτηρία τους
- για την προστασία τους από τις ακραίες καιρικές (κλιματολογικές) συνθήκες
- για την εξεύρεση της τροφής τους
- για τη διαίωσιση του είδους τους.

Το έργο της διανομής ανέλαβε ο Επιμηθέας, ο οποίος ενσαρκώνει την απρονοησία σε αντίθεση με τον αδελφό του Προμηθέα, που ενσαρκώνει την προνοητικότητα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^H (321B6 – 322)**Η κλοπή της φωτιάς**

Επειδή, όμως, ο Επιμηθέας δεν ήταν πολύ σοφός, χωρίς να το αντιληφθεί σπατάλησε (ξόδεψε εντελώς) τις δυνάμεις στα ζώα - του έμεινε όμως ακόμα ανεφοδιαστο το γένος των ανθρώπων, και βρισκόταν σε αμηχανία πώς να το τακτοποιήσει (τι να το κάνει)• και ενώ αυτός βρισκόταν σε αμηχανία, ήλθε ο Προμηθέας, για να επιθεωρήσει τη διανομή (τη μοιρασιά) και είδε τα άλλα ζώα να είναι τακτοποιημένα με επιμέλεια σε όλα, ενώ τον άνθρωπο (τον είδε) γυμνό, ξυπόλητο, χωρίς στρώμα και όπλο• και πλησίαζε κίόλας η ορισμένη από τη μοίρα ημέρα κατά την οποία έπρεπε να βγει και ο άνθρωπος από τη γη στο φως. Επειδή λοιπόν ο Προμηθέας βρισκόταν σε αμηχανία (οδιέξοδος) τι μέσο σωτηρίας να βρει για τον άνθρωπο, έκλεψε τις τεχνικές γνώσεις του Ηφαίστου και της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά - γιατί ήταν αδύνατο να τις αποκτήσει αυτές κάποιος ή να τις χρησιμοποιήσει χωρίς τη φωτιά - κι έτσι τις χάρισε στον άνθρωπο. Τις τεχνικές λοιπόν γνώσεις (τη σοφία) για τη ζωή έτσι τις απέκτησε ο άνθρωπος, δεν είχε όμως την πολιτική τέχνη (ικανότητα)• γιατί αυτή την είχε ο Δίας. Και στον Προμηθέα δεν ήταν δυνατόν (δεν είχε καιρό) πια να μπει στην ακρόπολη, την κατοικία του Δία• εκτός από αυτόν και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί (εξασφάλιζαν το απαραβίαστο)• μπήκε λοιπόν κρυφά (απαρατήρητος) στο κοινό εργαστήριο του Ηφαίστου και της Αθηνάς, όπου και οι δυο τους εργαζόνταν τις τέχνες τους και, αφού έκλεψε και την (μεταλλουργική) τέχνη του Ηφαίστου, όπου χρησιμοποιείται η φωτιά, και την άλλη (τέχνη) της Αθηνάς, τις έδωσε στον άνθρωπο. Και από αυτή την προσφορά απέκτησε ο άνθρωπος πλούσια τα μέσα (άφθονα εφόδια)

για τη ζωή του, ο Προμηθέας, όμως, αργότερα, όπως λέγεται, καταδιώχτηκε δικαστικά, για κλοπή, εξαιτίας του Επιμηθέα.

ἔλαθεν λανθάνω: διαφεύγω την προσοχή κάποιου, παραμένω άγνωστος, απαρατήρητος

καταναλώσας• καταναλίσκω: δαπανώ, σπαταλώ, κατατρώγω, τρώγω

ἄλογα• ὁ, ἡ ἄλογος, τό ἄλογον: αυτός που στερείται την ιδιότητα του λόγου, ο παράλογος. Τα ζώα, που δεν έχουν ούτε το χάρισμα του λόγου ούτε της λογικής σκέψης, χαρακτηρίζονται ως ἄλογα όντα.

ἀκόσμητος (<κοσμέω-ω): αδιάτακτος, ακανόνιστος, ακαλλώπιστος

ἠπόρει ἀπορέω-ω: δεν έχω πόρο (δρόμο, διέξοδο), βρίσκομαι σε απορία, αμηχανία, αγνοώ τι πρέπει να πράξω, απορώ

νομή: διαίρεση, διανομή

ἔμμελῶς {<μέλος: μουσική): αρμονικά, με τον σωστό τρόπο, κατάλληλα, ευπρεπώς

ἄστρωτος: ο χωρίς στρωμένη, χωρίς κρεβάτι. αυτός που κοιμάται (συνεπώς και ζει) σε πρωτόγονη κατάσταση, χωρίς να έχει στρώμα

παρῆν πάρειμι: εμφανίζομαι, παρουσιάζομαι

ἀμήχανος: αυτός που δεν έχει τα μέσα ή τον τρόπο, που βρίσκεται σε απορία, ο ανίσχυρος, ο ανίκανος, ο αδύνατος, ο δύσκολος

κτητόν (ρηματικό επίθετο του κτώμαι): το πράγμα το οποίο μπορεί κανείς να αποκτήσει• - κτητήν τω: κτητήν τινι

ταύτη (δοτική οργανική ως επίρρημα): έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο

ἐγγωρεῖ (απρόσ., με δοτική προσωπική και απαρέμφατο): επιτρέπεται, είναι δυνατόν

φυλακή (<φυλάττω): φρούρηση, φύλαξη, φρουρά

ἐφιλοτεχνείτην (δυσικός αριθμός)• *φιλοτεχνέω-ω*: ασκώ μια τέχνη, αγαπώ μια τέχνη

εὐπορία: ευκολία, ικανότητα, αφθονία, ευτυχία, πλούτος, λύση αμφιβολιών και δυσκολιών- δεσ πιο πάνω, απορώ.

δίκη μετήλθεν- δίκη μετέρχεται τίνα: καταδιώκεται κάποιος δικαστικά.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Όντας χωρίς προνοητικότητα ο Επιμηθέας, χωρίς να το αντιληφθεί, σπατάλησε τις δυνάμεις. Στο επόμενο στάδιο, ο Προμηθέας προσπαθώντας να διορθώσει το λάθος του αδελφού του έκλεψε και δώρισε στους ανθρώπους:

α. την έντεχνη σοφία της Αθηνάς και

β. τη φωτιά του Ηφαίστου (τήν ἔμπυρον τέχνην τήν τοῦ Ἡφαίστου)

«ἐκ τούτου εὐπορία (= ἀφθονα εφόδια για τη ζωή) ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίνεταί»

Σύγκριση Επιμηθέα - Προμηθέα

Ο Επιμηθέας είναι:

- ενθουσιώδης, αλλά επιπόλαιος
- σπάταλος στη μοιρασιά και καθόλου προνοητικός
- χωρίς ικανότητα να προγραμματίζει και να σχεδιάζει ολοκληρωμένα τη διανομή των δυνάμεων.

Ο Προμηθέας:

- παίρνει γρήγορες αποφάσεις
- διαθέτει τόλμη, υπευθυνότητα και κυρίως φιλανθρωπία, γιατί τολμά να κλέψει αγαθά των θεών και να τα δωρίσει στον άνθρωπο.

ἔντεχνος σοφία:

- η σοφία που εμπεριέχει την τέχνη
- η σοφία που συμπορεύεται με την τέχνη.

Αρχικά η έννοια της σοφίας είχε να κάνει με τη δεξιότητα και την εμπειρία σε κάποια τέχνη, την αρχιτεκτονική, τη μεταλλουργία, τη γλυπτική.

Ο προσδιορισμός «έντεχνος» επιτρέπει εδώ στον Πρωταγόρα να διευκρινίσει ότι εννοεί τη σοφία αυτού του είδους και όχι αυτή που συνδέεται με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία.

- Ο Ἥφαιστος είχε σχέση με τη μεταλλουργία, η Αθηνά είχε εφευρεί τις ειρηνικές τέχνες (γεωργία, ξυλουργική, οικοδομική κ.λ.π.).
- Ο άνθρωπος χρησιμοποιώντας τη φωτιά και ασκώντας τις τέχνες απέκτησε ευημερία, μπόρεσε να καλύψει πολλές ανάγκες του, να φτιάξει ρούχα, υποδήματα, κρεβάτια, σκεπάσματα, κατοικίες καινά εξασφαλίσει τη διατροφή του καλλιεργώντας τη γη.
- Στην ενότητα αυτή ο άνθρωπος εμφανίζεται βιολογικά ασθενέστερος των ζώων. Από την κατάσταση αυτή τον έβγαλε:
  - α. η τεχνολογία,
  - β. η ανακάλυψη της φωτιάς,
  - γ. η ανακάλυψη των πρακτικών γνώσεων.
 Έτσι αναπληρώθηκε η αδυναμία τους.
- Η ανάπτυξη της Τεχνολογίας προϋποθέτει την ύπαρξη λογικού στοιχείου, νοημοσύνης, ευφυΐας.
- Ο μύθος παρουσιάζει τη φωτιά και τις τέχνες ως δώρα του Προμηθέα και όχι ως ανακαλύψεις του ανθρώπου, όπως ήταν στην πραγματικότητα. Ο αρχαίος Έλληνας κάθε σημαντικό πράγμα για τη ζωή του το θεωρούσε δώρο των θεών και όχι ανακάλυψη δική του, για να μην διαπράξει ύβρη.
- Τέλος, ο Πρωταγόρας αναφέρεται στην ευπορία του βίου, στην αφθονία των μέσων ζωής, που προέκυψε από την άσκηση πρακτικών τεχνών.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

πάνυ:

Συνώνυμα: λίαν, μάλα, πολύ, ἄγαν
Αντώνυμα: ὀλίγον.

λανθάνω:

Ομόρριζα: από θέμα λαθ- λάθος, αλάθητος, λαθραίος, λάθρα
από θέμα ληθ- λήθη, λήθαργος, αληθής, επιλήσμων.
Συνώνυμα: ἀμνημονώ, διαφεύγω.
Αντώνυμα: μνησκομαι, μνημονεύω.

Λοιπός, -ή, -όν: ετυμολ. από θέμα λειπ- (του ρ. λείπω) το οποίο με ετεροίωση έγινε λοιπ-

χρῶμα:

Ομόρριζα: χρήση, χρήσιμος, χρηστικός, εύχρηστος, δύσχρηστος, άχρηστος, καταχρηστικός, χρώμα.
Συνώνυμα: κτῶμαι, μεταχειρίζομαι.

όραω -ῶ:

Ομόρριζα: από το θέμα: Fora - όρα-: όραση, όραμα, ορατός, αόρατος, οραματιστής.

Από το θέμα: οπ-: όψη, άποψη, πρόσοψη, κάτοψη, αυτόπτης, επόπτης, ύποπτος, περίοπτος, ανύποπτος, κάτοπτρο, οφθαλμός.

Από το θέμα Fiδ-: είδος, είδωλο, ειδωλολατρικός, ιδέα, ιδεατός, ιδεολογικός.

άνυπόδητος: ετυμ. από ά στερητ. + ύποδέω (< ύπό + δέω -δῶ).

Συνώνυμα: γυμνόπους.

δεΐ:

Συνώνυμα: χρή, προσήκει, πρέπει, ανάγκη έστί.

εύρίσκω:

Ομόρριζα: εύρεση, εφεύρεση, εφευρέτης, ευρεσιτεχνία.

Συνώνυμα: τυγχάνω.

κλέπτω:

Ομόρριζα: κλέφτης, κλοπή, κλεψύδρα, κλεψιά.

Συνώνυμα: λήζομαι, ληστεύω, όλῶ. έντεχνος, -ον:

έντεχνος:

Συνώνυμα: τεχνικός, δεξιός, επιδέξιος.

Αντώνυμα: άτεχνος, άδέξιος, άνεπιτήδειος.

χρήσιμος: ετυμ. από το ρ. χρώμα ι.

Συνώνυμα: ώφέλιμος, λυσιτελής, όνήσιμος.

Αντώνυμα: άχρηστος, άνωφελής,

έμπυρος: ετυμ. από τα έν+πῦρ.

Ομόηχο: έμπειρος (< έν+πειρα).

λέγεται:

Ομόρριζα: λέξη, λεκτικός, λόγος, λογικός, ρήση, ρήτορας.

άστρωτος:

Ομόρριζα: στρώμα, κατάστρωμα, στρωσίδι, οδόστρωμα, οδοστρωτήρας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Παρατηρήστε πώς χαρακτηρίζονται μέσα στο κείμενο του Πρωταγόρα οι δραστηριότητες που σήμερα ονομάζουμε «τεχνολογία». Σχολιάστε αυτούς τους χαρακτηρισμούς.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι δραστηριότητες που σήμερα ονομάζουμε «τεχνολογία» χαρακτηρίζονται ως:

α. έντεχνος σοφία:

- είναι οι τεχνικές γνώσεις, που είναι η υποδομή του υλικού πολιτισμού·
- η σοφία που συμπορεύεται με την τέχνη και όχι η σοφία που συνδέεται με τις επιστήμες και τη φιλοσοφία·
- η δεξιοότητα και η εμπειρία σε κάποια τέχνη.

β. η περί τόν βιον σοφία• η φράση δηλώνει τα αποτελέσματα της εντέχνου σοφίας, της τεχνολογίας - χάρη σ' αυτήν καλύπτονται οι βιοτικές ανάγκες του ανθρώπου.

γ. έμπυρος τέχνη- με τη φράση αυτή δηλώνεται η μεταλλουργία, για να διακριθεί από τις άλλες πρακτικές τέχνες που δε χρησιμοποιούν τη φωτιά (π.χ. γεωργία, οικοδομική).

Σχόλιο:

Η κακή μοιρασιά του Επιμηθέα δημιούργησε ατέλειες στον άνθρωπο (γυμνός, ανυπόδητος, άστρωτος, άοπλος). Η προσφορά πρακτικών τεχνών από τον Προμηθέα έρχεται να αντισταθμίσει αυτές τις ατέλειες (μπορεί πλέον ο άνθρωπος να φτιάχνει ρούχα, υποδήματα, κλινοσκεπάσματα, κατοικίες, όπλα προκειμένου να επιβιώσει). Συμπέρασμα: με αυτούς τους χαρακτηρισμούς δίνεται προτεραιότητα στην πρακτική πλευρά της ζωής.

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας τις θεϊκές ιδιότητες της Αθηνάς και του Ηφαίστου:

α. να προσδιορίσετε τι ακριβώς εννοεί ως έντεχνη σοφία ο Πρωταγόρας.

β. Η τέχνη και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα συμπεριλαμβάνονται, νομίζετε, στην έντεχνη σοφία;

γ. Υπάρχει πρωταρχική σχέση ανάμεσα στην τεχνολογία και την τέχνη;

δ. Είναι και η τέχνη εξίσου απαραίτητη στη δημιουργία πολιτισμού και στην επιβίωση του ανθρώπου μέσα σε μια φύση εχθρική.

α. Η απάντηση βρίσκεται στην πρώτη ερώτηση.

β. Η τέχνη και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα συμπεριλαμβάνονται στην έντεχνη σοφία, διότι απαιτούν δεξιότητα και εμπειρία- ένας άπειρος και αδέξιος

καλλιτέχνης δεν μπορεί να φιλοτεχνήσει τον ηνίοχο των Δελφών, τον Ερμή τον Πραξιτέλη. Ο Ήφαιστος άλλωστε δεν ήταν μόνο μεταλλουργός, αλλά και καλλιτέχνης- ανάμεσα στα άλλα έργα του είναι και η ασπίδα του Αχιλλέα, αριστούργημα τέχνης (Ιλιάδα Σ 478).

γ. Ανάμεσα στην τεχνολογία και την τέχνη υπάρχει πρωταρχική σχέση διότι: η ανάπτυξη της τεχνολογίας έχει σχέση με την ανάγκη που έχουν οι άνθρωποι να βελτιώσουν τη ζωή τους

- (ο άνθρωπος με την τεχνολογία αρχικά κατασκευάζει τα πρώτα ξύλινα ή λίθινα εργαλεία και όπλα)

- η τέχνη εξανθρωπίζει, εξωραΐζει, εξευγενίζει τον άνθρωπο, ομορφαίνει τη ζωή του, ικανοποιεί τις ψυχικές του ανάγκες.

- η τεχνολογία βοηθά την τέχνη. Σήμερα θέτει στην υπηρεσία της τέχνης εργαλεία, μηχανές, υλικά που τη βοηθούν να γίνει πιο ποιοτική και τέλεια.

δ. Βεβαίως και είναι η τέχνη εξίσου απαραίτητη με την τεχνολογία στη δημιουργία πολιτισμού

- πολιτισμός τεχνολογικός

- πολιτισμός πνευματικός (π.χ. θρησκεία)

- γράμματα - επιστήμες

- νομοθεσία

Ο άνθρωπος με την τέχνη μετατρέπει ένα αφιλόξενο και εχθρικό περιβάλλον σε φιλόξενο και φιλικό, π.χ. ο βράχος της Ακροπόλεως.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ

Γιατί η φωτιά και οι τέχνες παρουσιάζονται ως δώρο του Προμηθέα και όχι ως ανακάλυψη του ανθρώπου;

Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν την αντίληψη ότι, αν πραγματοποιούσαν κάτι σημαντικό, συναγωνίζονταν τους θεούς, ότι αμφισβητούσαν την υπεροχή τους σε ένα οποιοδήποτε τομέα. Οι θεοί δεν θα ανέχονταν με τέτοια αλαζονική στάση, την «ύβρη» του ανθρώπου, αλλά θα την τιμωρούσαν.

Άλλωστε ήταν φθονεροί. Για να αποφύγουν λοιπόν οι αρχαίοι Έλληνες την οργή και την τιμωρία των θεών, απέκτησαν τη συνήθεια να αποδίδουν τα δημιουργήματα τους στη μεγαλοψυχία και γενναιοδωρία των θεών. Επιπλέον, για τους αρχαίους οι απαρχές πολλών ανακαλύψεων (π.χ. της φωτιάς ή των τεχνών) ήταν άγνωστες, κρύβονταν στο ανεξιχνίαστο παρελθόν.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4^η (322^Α – 323^Α)

**Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους,
απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών**

Και επειδή ο άνθρωπος είχε συμμετοχή στον θεϊκό κλήρο, πρώτον, εξαιτίας της συγγένειας του με τον θεό, μόνος από όλα τα ζώα πίστεψε σε θεούς, και προσπαθούσε να εγκαθιδρύσει και ναούς και αγάλματα θεών. Έπειτα, γρήγορα ανακάλυψε με την τέχνη έναρθρο λόγο και λέξεις και βρήκε κατοικίες και ενδυμασίες και υποδήματα και στρώματα και τις τροφές από τη γη. Έτσι λοιπόν εφοδιασμένοι οι άνθρωποι στην αρχή κατοικούσαν σκέρπια και πόλεις δεν υπήρχαν. Σκοτώνονταν λοιπόν από τα θηρία, επειδή ήταν από κάθε άποψη πιο ανίσχυροι απ' αυτά. Και η τεχνική τους σκέψη ήταν μια καλή βοήθος για την ανεύρεση της τροφής, αλλά ανεπαρκής για την αντιμετώπιση των θηρίων -γιατί δεν είχαν ακόμη την πολιτική τέχνη (την τέχνη για την οργάνωση μιας πολιτείας), της οποίας μέρος είναι και η πολεμική. Επιδίωκαν λοιπόν να μαζεύονται πολλοί μαζί και να σώζονται κτίζοντας πόλεις. Κάθε φορά όμως που συναθροίζονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλον, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, ώστε πάλι διασκορπιζόμενοι καταστρέφονταν. Ο Δίας λοιπόν, επειδή φοβήθηκε για το γένος μας μην καταστραφεί ολοσχερώς, στέλνει τον Ερμή, για να φέρει στους ανθρώπους το σεβασμό για τον άγραφο νόμο και τη δικαιοσύνη, για να επικρατήσουν τάξη και δεσμοί φιλίας μεταξύ των πόλεων, που τις συνδέουν. Ρωτά λοιπόν ο Ερμής τον Δία με ποιον τρόπο να μοιράσει τη δικαιοσύνη και τον σεβασμό για τον άγραφο νόμο στους ανθρώπους: «Τι απ' τα δύο, όπως έχουν μοιραστεί οι τέχνες, έτσι να μοιράσω κι αυτές; Κι αυτές έχουν μοιραστεί με τον εξής τρόπο: Ένας που κατέχει την ιατρική είναι αρκετός για πολλούς απλούς πολίτες (σδαιίς στην ιατρική), και το ίδιο και οι άλλοι τεχνίτες. Έτσι λοιπόν να βάλω και τη δικαιοσύνη και τον σεβασμό για τον άγραφο νόμο μέσα στους ανθρώπους ή να τα μοιράσω σε όλους»; «Σε όλους», είπε ο Δίας, «και όλοι να έχουν μερίδιο, επειδή δεν μπορούν να υπάρχουν πόλεις, αν λίγοι είχαν μερίδιο σ' αυτά, όπως στις άλλες τέχνες. Και θέσπισε και νόμο από μένα, αυτόν που δεν μπορεί να έχει μερίδιο στο σεβασμό των άγραφων νόμων και τη δικαιοσύνη, να τον σκοτώνουν σαν αρρώστια της πόλης».

Έτσι λοιπόν, Σωκράτη, και γι' αυτούς τους λόγους και οι άλλοι Αθηναίοι, όταν βέβαια γίνεται λόγος για οικοδομική ή για κάποια άλλη τεχνική ικανότητα, θεωρούν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα να συμβουλευθούν, και αν κάποιος που είναι έξω από τους λίγους επιχειρεί να δίνει συμβουλές, δεν τον δέχονται, όπως εσύ λες -με το δίκιο τους, όπως ισχυρίζομαι κι εγώ-, ενώ όταν έρχονται για συμβουλή που έχει να κάνει με την πολιτική αρετή, συμβουλή που πρέπει να κινείται στο σύνολο της μέσα από τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη, φυσικά ανέχονται όλους ανεξαιρέτως τους άνδρες με την ιδέα ότι ταίριαζε στον καθένα να έχει μερίδιο αυτής της αρετής, αλλιώς (είναι επόμενο) να μην υπάρχουν πόλεις. Αυτή είναι, Σωκράτη, η αιτία αυτού του πράγματος.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

μοῖρα (<μείρομαι -δες πιο πάνω, *εἰμαρμένος*): το μέρος που αναλογεί σε κάποιον μετά από τη διανομή, το μερίδιο· ο κλήρος, η τύχη, η ορισμένη για κάθε άνθρωπο τύχη, ο θάνατος.

νομίζω: θεωρώ, παραδέχομαι κάτι ως νόμο, συνήθεια, έθιμο• ακολουθώ τους νόμους και τα έθιμα

ἐπιχειρεω-ῶ: βάζω το χέρι μου πάνω σε κάτι [*ἐπί + χεῖρ*], αρχίζω να εργάζομαι, επιχειρώ, προσπαθώ

ἰδρῦεσθαι• *ἰδρύω*: εγκαθιδρύω, καθιερώνω ναούς και αγάλματα θεών

ἄγαλμα (<*ἀγάλλομαι*: ευχαριστούμαι): α) κάθε πράγμα που προξενεί αγαλλίαση, ευ-χαρίστηση• β) δώρο που προξενεί ευχαρίστηση, ειδικά προς τους θεούς• γ) ομοίωμα από ξύλο, πέτρα ή μέταλλο, που απεικονίζει τον θεό και προσφέρεται σ' αυτόν από τους θνητούς για να τον ευχαριστήσουν• δ) κάθε γλυπτό έργο•

φωνή: α) η φωνή, ο ήχος που παράγουν ο άνθρωπος ή τα ζώα με τον λάρυγγα και τις φωνητικές χορδές τους• β) κάθε έναρθρος ήχος σε αντίθεση προς τις άναρθρες κραυγές-γ) ο λόγος, η φράση, η ρήση.

ὄνομα: η λέξη με την οποία δηλώνεται κάποιο πρόσωπο ή κάποιο πράγμα

διηρθρώσατο• *διαρθρώω-ῶ*: προφέρω έναρθρο λόγο, ανακαλύπτω τον έναρθρο λόγο

οἴκησις: οικία, κατοικία• το κατοικημένο μέρος μιας χώρας

ἔσθης: ενδυμασία, ένδυμα

ὑποδέσεις: υποδήματα, σανδάλια

παρασκευάζω: ετοιμάζω, παρασκευάζω• προμηθεύομαι κάποιο πράγμα που δεν έχω [κατασκευάζω: διευθετώ και ετοιμάζω τα πράγματα που έχω στη διάθεση μου]• μηχανεύομαι.

σποράδην (επίρρ.): διασκορπισμένα, σκόρπια, εδώ κι εκεί

πανταχῆ (επίρρ.): α) παντού, σε κάθε τόπο, από όλες τις πλευρές• β) με κάθε τρόπο, απολύτως, από κάθε άποψη

ἐνδεής: (πληθ. ουδ.: *ἐνδεῶ* <*ἐνδέω*): αυτός που στερείται κάτι, που έχει έλλειψη ή ανάγκη κάποιου πράγματος

αθροίζω: συνάγω, συλλέγω, μαζεύω, συγκεντρώνω, σχηματίζω εταιρεία, κοινωνία

ἄτε: (αιτιατ. πληθ. του ουδ. του *ὅστε* σε επιρρ. χρήση): α) όπως• β) καθόσον, επειδή, ως, αφού

σκεδαννύμενοι• *σκεδάσσειμι*: σκορπίζω, διασκορπίζω

αἰδώς: α) η εντροπή, η συναισθηση της τιμής και της φιλοτιμίας, ο σεβασμός• β) ό,τι προξενεί σεβασμό.

κόσμος: α) η παύραρχία, η τάξη, η ευπρέπεια• β) το κόσμημα, ο στολισμός- γ) ο κόσμος, το οργανωμένο σύμπαν, σε αντίθεση προς το αρχικό χάος.

συναγωγός: αυτός που συνάγει δυο πράγματα, τα συνενώνει, τα συνδέει

φιλία: η αγάπη που συνδέει συγγενείς και φίλους, ο έρωτας

τεκτονικής- ή *τεκτονική τέχνη*: η ξυλουργική, η οικοδομική

ὀλίγοις... μετεῖναι συμβουλήs• *μέτεστί τινί τίνος* (απρόσωπη έκφραση): έχει κάποιος τη δυνατότητα, την ικανότητα, να κάνει κάτι

σωφροσύνη: η φρόνηση, η κοσμιότητα, η μετριοπάθεια, η νηφαλιότητα

προσῆκον: ό προσήκων, ή προσήκουσα, τό προσήκον: ο κατάλληλος, ο αρμόδιος, πρόσφορος, ο σχετικός με μια υπόθεση•

ΘΕΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Ο Δίας επιβάλλει σε όλους την πολιτική αρετή (πάντες κατεχόντων):

• καθολικότητα:

- η προέλευση και η αναγκαιότητα της
- στάδια εξέλιξης τομέων πολιτισμού.

ΔΟΜΗ

Η γένεση πνευματικού, υλικού - υλικοτεχνικού πολιτισμού.

Πρώτες προσπάθειες για κοινωνική συμβίωση.

Προσφορά του Δία αιδούς και δίκης.

Συμπέρασμα: Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

θείας... μοίρας: η φωτιά αποτελεί το θεϊκό μερίδιο που είχαν την τύχη, χάρη στην παρέμβαση του Προμηθέα, να λάβουν οι άνθρωποι. Είναι θεϊκό γιατί το κατείχαν ως τότε μόνον οι θεοί, είναι θεϊκό γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα, είναι επίσης θεϊκό γιατί επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

δημιουργική τέχνη: η τέχνη των δημιουργών, δηλαδή των τεχνιτών (ο δημιουργός (<δήμος+έργον) είναι αυτός που παράγει ένα έργο ωφέλιμο στον δήμο, στον λαό• στην κατηγορία των δημιουργών ανήκαν κατά τους ομηρικούς χρόνους οι μάντιες, οι γιατροί, οι κήρυκες, οι οικοδόμοι κ.τ.λ.).

φιλίας: για την φιλία ως φυσική δύναμη που συνδέει τα διαφορετικά στοιχεία, σε αντίθεση προς το Νείκος, τη φυσική δύναμη που τα χωρίζει: (δες στην Εισαγωγή σελ. 20: η διαρκής ένωση και διάσπαση των τεσσάρων βασικών στοιχείων (γη-νερό-αέρας-φωτιά) προκαλείται απ' την παρέμβαση δύο μεγάλων αντίθετων δυνάμεων, της φιλίας (Αγάπης) και του Νείκου (Εχθρότητα))

ιδιώτης: α) ο πολίτης ως άτομο σε αντίθεση προς την πόλη• β) ο κοινός άνθρωπος• γ) ο τρόπος ζωής των ανθρώπων που αφορά την προσωπική και όχι τη δημοσία δραστηριότητά τους• δ) ο αγύμναστος, άπειρος άνθρωπος, ο αδίδακτος, ο αμαθής [από την έννοια αυτή του ιδιώτη προκύπτουν το αγγλικό idiot και το γαλλικό idiot, που σημαίνουν ανόητος].

Ανάλυση κειμένου:

Σε ένα **πρώτο στάδιο** ο άνθρωπος αποκτά τη φωτιά και μαθαίνει όλες τις πρακτικές τέχνες «... θεούς ένόμισεν, καί έπεχείρει βωμούς τε ίδρύεσθαι καί άγάλματα θεών.»

Σε **δεύτερο στάδιο** «... φωνήν και ονόματα ταχύ διηρθρώσατο τή τέχνη»

- Σε **τρίτο στάδιο** «... οικήσεις και έσθῆτας και ύποδέσεις και στρωμνάς και τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο».

- Σε **τέταρτο στάδιο** «... οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν. Ὅμως «... ἀπώλλυντο «ὑπὸ τῶν θηρίων δια τὸ πανταχῶς αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι».

Στη συνέχεια «...ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις. ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο». Στο σημείο αυτό αποτυγχάνουν οι προσπάθειες που κάνουν οι ἄνθρωποι για να οργανώσουν τους πρώτους κοινωνικοῦ σχηματισμούς και επανέρχονται στην προηγούμενη κατάσταση. Είναι προφανές ότι οι ἄνθρωποι χωρίς «πολιτικὴν τέχνην» δὲν μπορούν να οργανώσουν κοινωνικό βίο.

Κρίνεται πλέον επιβεβλημένη η παρέμβαση του Δία• «Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῶ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί».

Ακολουθεῖ η ερώτηση του Ερμῆ «...τίνα τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις• «Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω;»

Και συμπληρώνει στη συνέχεια• «καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἥ ἐπὶ πάντας νείμω;»

Η ἀπάντηση του Δία είναι καθοριστικὴ και παραπέμπει στην καθολικότητα της πολιτικῆς ἀρετῆς: «ἐπὶ πάντας (ενν. νεῖμον) και πάντες μετεχόντων). Δίνει μάλιστα και αιτιολόγηση της ἀπόφασης του: «οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχουσιν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν (ενν. μετέχουσιν)». Είναι προφανές ότι θεωρεῖ την «αἰδῶ καὶ τὴν δίκην» θεμέλια της κοινωνικῆς συμβίωσης, της ἀνθρώπινης κοινωνίας. Και, για να παραχαρακώσει με κύρος την ἀπόφαση του αὐτῆ, προσθέτει:

«νόμον θές παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»: Η ποινή, για ὅποιον δὲν μπορεί να μετέχει στο σεβασμὸ και στη δικαιοσύνη, είναι πάρα πολύ αυστηρή, ο θάνατος.

Εδῶ τελειώνει ο μῦθος. Ακολουθεῖ ο λόγος, ο συλλογισμὸς του Πρωταγόρα για να αποδείξει την καθολικότητα της ἀρετῆς:

Πρῶτο ἐπιχείρημα

«διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἦ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλῆς...»

Δεύτερο ἐπιχείρημα:

«ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴκωσιν, ἦν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι και σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται».

Και το συμπέρασμα:

«... ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ᾧ Σώκρατες, τούτου αἰτία (ἔστι). Αἴτιο δηλαδὴ τῆς καθολικότητας της πολιτικῆς είναι η ἀναγκασιότητα της.

• Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοῦ ἐνόμισε:

Ο Προμηθεὺς δῶρισε στους ἀνθρώπους τις τεχνικὲς γνώσεις και τη φωτιά, αφού τις ἔκλεψε ἀπὸ τον Ἥφαιστο και τὴν Αθηνά. Πῆρε λοιπὸν ο ἄνθρωπος μερίδιο ἀπὸ θεϊκά στοιχεῖα (θείας μετέσχε μοίρας)• ἐτοί δημιουργήθηκε ἓνα εἶδος πνευματικῆς - πολιτισμικῆς συγγένειας με τους θεοὺς. Ἡ φωτιά και οι τεχνικὲς γνώσεις αποτελοῦν θεϊκὸ μερίδιο γιατί αὐτὰ τα κατείχαν μόνο οι θεοί. Οι ἄνθρωποι τα ἀπέκτησαν με θεϊκὴ παρέμβαση του Προμηθεῖα καθώς και τη δυνατότητα να ἀναπτύξουν πολιτισμὸ, και κατὰ συνέπεια να ἀναγνωρίσουν την ὑπαρξὴ θεῶν.

• φωνὴν και ὀνόματα διηρθώσατο:

Ο Πρωταγόρας και οι ἄλλοι σοφιστὲς υποστήριζαν ὅτι η γλῶσσα είναι δημιούργημα του ἀνθρώπου και ἐπιτεύχθηκε χάρι στη «θεῖα μοίρα», που του εξασφάλισε ο Προμηθεὺς. Παράλληλα, ὅμως στην ἀρχαιότητα επικρατοῦσε και η ἀποψη ὅτι η γλῶσσα δόθηκε στον ἄνθρωπο ἐξαρχῆς ως φυσικὸ κτῆμα. Τη δευτέρη αὐτὴ ἀντίληψη εκφράζει ο Ἡρόδοτος. Η γνώμη των σοφιστῶν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τη νεότερη γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη.

Συμπληρωματικά η σύγχρονη γλωσσολογία διακρίβωσε και ανέλυσε τη διπλή άρθρωση που παρουσιάζει κάθε γλώσσα:

- την άρθρωση των φθόγγων, με την οποία σχηματίζονται οι λέξεις, που εκφράζουν απλά δεδομένα της εμπειρίας
- και την άρθρωση των λέξεων (σύνταξη) με την οποία σχηματίζονται οι προτάσεις, που εκφράζουν σύνθετα δεδομένα της εμπειρίας, σκέψεις κ.λ.π.

● **Η πολιτική αρετή:**

Σε ένα τρίτο στάδιο πολιτισμού ο άνθρωπος διαμορφώνει:

- α. θρησκεία (ηθικό πολιτισμό),
- β. γλώσσα (πνευματικό πολιτισμό),
- γ. υλικο-τεχνική υποδομή (υλικο-τεχνικό πολιτισμό).

Αποβαίνουν όμως άκαρπες οι προσπάθειες για σύμπτυξη των πρώτων κοινωνικών σχηματισμών (για οργάνωση βιώσιμων κοινωνιών), γιατί οι άνθρωποι δεν είχαν την πολιτική τέχνη.

Σε ένα τέταρτο στάδιο καθοριστική είναι η παρέμβαση του Δία• φοβούμενος μήπως το ανθρωπινό γένος αυτοκαταστραφεί, έστειλε τον Ερμή να δώσει σε όλους τους ανθρώπους την Αιδώ και τη Δίκη, στοιχεία που αποτελούν τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης. Από τότε αρχίζουν οι πολιτικές κοινωνίες και η πολιτική τέχνη.

Η «αιδώς» και η «δίκη» είναι δωρεά θεϊκή, του ίδιου του Δία, για την επιβίωση και την ειρηνική διαβίωση των ανθρώπων. Το αίσθημα περί δικαίου και ηθικής που καθορίζει το πολιτικώς ορθό, είναι κοινό σε όλους, γι' αυτό και σωστά οι Αθηναίοι καλούν όλους να λάβουν μέρος στη λήψη αποφάσεων. Όλοι μπορούν να κρίνουν.

Η «**αιδώς**» είναι το συναίσθημα της ντροπής που νιώθει ο κοινωνικός άνθρωπος για κάθε πράξη που δε συμφωνεί με τις καθιερωμένες κοινωνικές αντιλήψεις. Το συναίσθημα αυτό λειτουργεί και ως κίνητρο για την εκτέλεση του χρεούς και του καθήκοντος που επιβάλλει η κοινωνία στα μέλη της, αφού έτσι αποφεύγεται η αγανάκτηση των άλλων και η αποδοκιμασία από τους άλλους.

«**Δίκη**» είναι το συναίσθημα της δικαιοσύνης, ο σεβασμός των δικαιωμάτων των συνανθρώπων μας και οι ενέργειες για την αποκατάσταση αυτών των δικαιωμάτων, όταν καταστρατηγούνται βάνουσα από κάποιον.

Και τα δύο αυτά συναισθήματα κρίνονται απαραίτητα για κάθε πολίτη και συνιστούν μέρος της πολιτικής αρετής, κάτι που θα φανεί στη συνέχεια του διαλόγου.

● **Ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί:**

Η αιδώς και η δίκη (=ο αμοιβαίος σεβασμός και η δικαιοσύνη) δόθηκαν στους ανθρώπους ως έννοιες δηλαδή ως πρότυπο που έπρεπε να κατακτηθούν από τους ανθρώπους με τη λογική τους και με προσωπικό αγώνα.

Όταν οι άνθρωποι γνωρίσουν σε βάθος τις έννοιες αυτές και είναι σε θέση να τις πραγματώσουν στις μεταξύ τους σχέσεις, τότε και η οργάνωση της πολιτείας θα στηρίζεται σ' αυτές. Μια πολιτεία, όταν θεμελιώνει την οργάνωση και την λειτουργία της στην αιδώ και τη δίκη είναι, βέβαια, δημοκρατική. Ο αλληλοσεβασμός και το αίσθημα της δικαιοσύνης που διέπει τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και με την πολιτεία εδραιώνει την αμοιβαία εμπιστοσύνη και εξασφαλίζει ισορροπία σ' αυτές τις σχέσεις. Τότε, και μ' αυτές τις προϋποθέσεις αναπτύσσονται φιλικόι δεσμοί μεταξύ των πολιτών με ε το κράτος.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

μοίρα: ετυμ. από το μείρομαι

Συνώνυμα: τύχη, η ειμαρμένη, η πεπρωμένη.

Ομόρριζα: μοιραίος, μόριο, μέρος, μερίδα, μερίδιο.

νομίζω:

Συνώνυμα: ἤγοῦμαι, οἶομαι, κρίνω, ὑπολαμβάνω.

Ομόρριζα: νόμισμα.

φωνή:

Συνώνυμα: φθέγμα, φθόγγος, κραυγή, βοή.

ἀπόλλυμαι: ετυμ. ἀπό+ἄλλυμαι.

Ομόρριζα: ὀλεθρος, ἀπώλεια, πανωλεθρία.

πόλεμος: νεοελληνικά σύνθετα με τη λέξη πόλεμος: πολεμοχαρής, πολεμοφόδια, πολεμοκάπηλος, εμπόλεμος, πετροπόλεμος.

θηριον:

Ομόρριζα: θήρα, θηρεύω, θήραμα.

βοηθός:

Συνώνυμα: σύμμαχος, συνεργός, ἀρωγός, ἐπίκουρος.

σκεδάννυμι - σκεδάννυμαι:

Αντώνυμα: ἀθροίζω, συλλέγω, συνάγω.

Ομόρριζα: διασκεδάση, διασκεδαστικός.

διαφθείρω:

Συνώνυμα: α.ε. ἀπόλλυμι, ἀφανίζω, λυμαινομαι, λωβῶμαι.

Ομόρριζα: φθορά, διαφθορά, ἀδιάφθορος, φθατός, ἀφθαρτος, ψυχοφθόρος.

πέμπω:

Ομόρριζα: πομπή, εκπομπή, πομπός, αποδιοπομπαίος.

δεσμός: ετυμ. από το ρ. δέω – δῶ (= δένω)

Νεοελληνικά σύνθετα με τη λέξη δεσμός: σύνδεσμος, επίδεσμος, δεσμοφύλακας.

Ομόρριζα: δεσμώτης, δεσμευτικός, ἀδέσμευτος, δεσμωτήριο.

τίθημι / τίθεμαι:

Ομόρριζα: θέση, θεσμός, νομοθέτης, θήκη, θετός, θετικός, θέμα, θεματικός, ἀδιάθετος.

γίγνομαι:

Συνώνυμα: εἰμί, γεννῶμαι, φύομαι.

Ομόρριζα: γένος, γόνος, ευγενής, ἀγενής, ἐγγονός, γένεση.

δύναμαι:

Συνώνυμα: α.ε. ἔχω+τελικό ἀπαρέμφατο οἶός τ' εἰμί.

Ομόρριζα: δύναμη, ἀδυναμία, δυνατός, ἀδύνατος, δυναμικός, δυνατότητα.

κτείνω:

Ομόρριζα: μητροκτόνος, πατροκτόνος, ἀδελφοκτόνος, αυτοκτονία, ἀνθρωποκτονία, παρασιτοκτόνο.

δείσας (μετ. ασρ. του ρ. δέδοικα/δέδια)

Συνώνυμα: α.ε. δειμαίνω, ὀκνῶ, φοβοῦμαι ὀρρωδῶ.

Ομόρριζα: δέος, δεινός, δεινότητα, ἐπιδείνωση, δεισιδαιμονία.

νόσος:

Συνώνυμα: νόσημα, ἀσθένεια, ἀρρώστια.

Αντώνυμα: ἰνεία.

Ομόρριζα: νοσηλευτής, νοσηρός, νοσηλεύω, νοσήλια, νοσοκομείο, νοσοκόμος.

Δημιουργική τέχνη: είναι η τέχνη των δημιουργών, δηλαδή των τεχνιτών [ο δημιουργός (<δημιος+ἔργον) είναι αυτός που παράγει ένα έργο η κατασκευάζει κάτι χρήσιμο για το λαό (τροφή, ενδυμασία, εργαλεία, όπλα, κατοικίες)].

Είναι συνώνυμη με την «έντεχνον σοφίαν», την οποία μαζί με τη φωτιά έκλεψε και χάρισε στους ανθρώπους ο Προμηθέας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η συνεισφορά του Δία στον πολιτισμό, σύμφωνα με το μύθο του Πρωταγόρα;

Σε τι διαφέρει η προσφορά του Δία από το δώρο της φωτιάς του Προμηθέα;

α. Σύμφωνα με το μύθο του Πρωταγόρα «Ζεύς οὖν δείσας περί τῶ γένει ἡμῶν μή ἀπόλοιτο πάν, Ἑρμῆν πέμπει ἀγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἴεν πόλεων κοσμοὶ τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί».

β. Η προσφορά του Προμηθέα αποδείχθηκε ανεπαρκής• ο άνθρωπος με τα δώρα του τιτάνα δημιούργησε τη θρησκεία, τη γλώσσα, την απαραίτητη υποδομή για επιβίωση και διαβίωση• όμως απέτυχαν οι προσπάθειες για οργάνωση βιώσιμων κοινωνιών. Η παρέμβαση του Δία, καθοριστική εκείνη τη χρονική στιγμή, έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα να οργανώσει βιώσιμες κοινωνίες.

Μία άλλη διαφορά είναι ότι ο Δίας πρόσφερε με τη θέληση του κάτι που είχε, ενώ ο Προμηθέας δώρισε κάτι που δεν είχε, αλλά αφού το έκλεψε.

2. Πώς βλέπετε να ορίζεται η πολιτική αρετή μέσα στο απόσπασμα;

Στο κείμενο της πρώτης ενότητας η πολιτική αρετή ως *εὐβουλία περί τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν*. Στο κείμενο της τέταρτης ενότητας αναφέρεται ως πολιτική τέχνη η πολιτική αρετή. Είναι γνώρισμα όλων των πολιτών αφού ο Δίας μοίρασε σε όλους την «αἰδῶ και τη δίκη».

Η πολιτική αρετή ορίζεται ως τήρηση της αἰδοῦς και της δίκης και όχι ως ικανότητα του πολίτη να μιλά για τα προβλήματα της πόλης και να τα χειρίζεται με ευβουλία, όπως όρισε ο Πρωταγόρας την πολιτική τέχνη στην αρχή.

3. Πώς βλέπετε μέσα στο μύθο του Πρωταγόρα, τα στάδια της εξέλιξης του πολιτισμού που κατακτά ο άνθρωπος;

- Σε ένα **πρώτο** στάδιο ο άνθρωπος αποκτά τη φωτιά και μαθαίνει όλες τις πρακτικές τέχνες «... θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχειρεῖ βωμοὺς τε ἰδρῦεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν.»

- Σε **δεύτερο** στάδιο «... φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηθρώσατο τῇ τέχνῃ»

- Σε **τρίτο** στάδιο «... οἰκῆσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνάς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤρρετο.»

- Σε **τέταρτο** στάδιο «... οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν• Ὅμως «... ἀπώλλυντο ὑπὸ ταῶν θηρίων δια τὸ πανταχῆ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι».

- Στο **τελευταίο** στάδιο καθοριστική είναι η παρέμβαση του Δία• φοβούμενος μήπως το ανθρώπινο γένος αυτοκαταστραφεί, έστειλε την Αἰδῶ και τη Δίκη, στοιχεία που αποτελοῦν τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης. Από τότε αρχίζουν οι πολιτικές κοινωνίες και η πολιτική τέχνη.

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΛΕΣΜΩΤΗΣ

Τα ξέρετε καλά• τις δυστυχίες
 ακούστε των θνητών, που ενώ δεν είχαν
 πρωτύτερα μυαλό, με νου και σκέψη
 τους φώτισα. Κι όσα θα πω, δεν είναι
 παράπονο γι' αυτούς, μονάδα δείχνω
 το τι καλό τους έχω κάνει· πρώτα
 εκείνοι έβλεπαν, μα έβλεπαν του κάκου
 κι άκουγαν, μα δεν άκουγαν καθόλου,
 αλλά ως θολές μορφές ονείρων σ' όλο
 το μάκρος της αργόσυρτης ζωής των
 αστόχαστα ανακάτευαν τα πάντα·
 Μήτε να ξεχωρίζουμε κάτεχαν
 με σίγουρο σημάδι το χειμώνα,
 μηδέ την άνοιξη την ανθισμένη,
 μηδέ το καρποφόρο καλοκαίρι....

τον αριθμό...τους βρήκα εγώ,
 και των γραμμάτων
 τα συνταιριάσματα, δουλεύτρα τέχνη,
 μητέρα των Μουσών, μνήμη των πάντων,
 αστρονομία, μαθηματικά, γραφή, γλώσσα, ιστορία).

Κι έβαλα πρώτος στο ζυγό τα ζώα ...
 για να σηκώσουν των θνητών τους μόχθους ...
 και δαμασμένα στο άρμα τ' αλόγιστα έζεννα,
 λαμπρός καμάρι της πλούσιας αρχοντιάς.

(τα ζώα στην υπηρεσία του ανθρώπου για καλλιέργειες, για μεταφορές προϊόντων και ανθρώπων, για επίδειξη οικονομικής και κοινωνικής δύναμης).

Κι έξω από μένα
 κανένας άλλος τα λινόφτερα δεν ήβρε
 τα θαλασσόδρομα των ναυτικών αμείξια,
 (ναυσιπλοΐα - ναυτιλία - αλιεία)

τους έδειξα πραϋντικά βοτάνια
 (ιατρική, φαρμακευτική)

τους πλήθιους τρόπους
 της μαντικής εδίδαξα
 (μαντική)

Και τα λαμπρά φανέρωσα της φλόγας σημάδια.
 (μεταλλουργία - μεταλλοτεχνία)

όλες οι τέχνες απ' τον Προμηθέα.

4. Συγκρίνετε τον μύθο του Πρωταγόρα με το απόσπασμα του Αισχύλου από τον Προμηθέα Δεσμώτη.

Συγκρίνοντας διαπιστώνουμε μια βασική ομοιότητα• και στα δύο κείμενα ο Προμηθέας είναι ο μεγάλος ευεργέτης της ανθρωπότητας που χάρισε στους ανθρώπους τη φωτιά.

Σύμφωνα με τον Προμηθέα του Αισχύλου, πριν από την παρέμβαση του τιτάνα, οι άνθρωποι:

- δεν είχαν «νου και σκέψη»
- «έβλεπαν του κάκου»
- «δεν άκουγαν καθόλου»

Ενώ ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τον άνθρωπο, προτού λάβει το δώρο της φωτιάς και των τεχνών, ως αδύναμο ζώο, που απειλείται από τα δυνατά σαρκοφάγα και τις δύσκολες καιρικές συνθήκες, ο Αισχύλος τον περιγράφει ως μια σκιάδη ύπαρξη που δεν μπορεί να συλλάβει με τις αισθήσεις του και να κατανοήσει τον κόσμο. Κατά τον Αισχύλο λοιπόν ο Προμηθέας:

- χάρισε στον άνθρωπο «νου και σκέψη»
- τον δίδαξε την αρχιτεκτονική και ξυλουργική
- την αστρονομία
- τα μαθηματικά
- τη γραφή
- τη γλώσσα
- την ιστορία
- έθεσε τα ζώα στην υπηρεσία των ανθρώπων (μεταφορές - γεωργία)
- τους δίδαξε τη ναυτική τέχνη
- την ιατρική
- τη φαρμακευτική
- τη μαντική.

Σαφώς και είναι διαφορετική η προσέγγιση στο πρόσωπο του Προμηθέα. Ο Πρωταγόρας αναφέρεται με γενικό τρόπο στις τέχνες ενώ ο Αισχύλος αναφέρεται σε περισσότερες τέχνες - δώρα του Προμηθέα. Ο Πρωταγόρας (ο φιλόσοφος) περιγράφει πιο λιτά άλλα και πιο ρεαλιστικό τον τιτάνα• χρησιμοποιεί την αναφορά στα δώρα του Προμηθέα στο πλαίσιο της συζήτησης για το διδακτό της αρετής• χρησιμοποιώντας, ενδιαφέρεται να απαριθμήσει τα δώρα ως μέθοδο για να εκφράσει τους κοινωνιολογικούς το προβληματισμούς.

Ο Πρωταγόρας επιπλέον κάνει λόγο για:

- θρησκεία
- ενδύματα
- υποδήματα
- τροφές
- μέσα κατά των θηρίων
- οργάνωση κοινωνιών
- παρέμβαση του Δία.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5^η (323^Α – Ε)**Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων**

Και για να μη νομίζεις ότι απατάσαι, ότι πράγματι όλοι οι άνθρωποι θεωρούν ότι κάθε άνθρωπος έχει μερίδιο στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή, πάρε πάλι για απόδειξη αυτό. Στις άλλες δηλαδή ικανότητες, όπως λες εσύ, αν κάποιος ισχυρισθεί ότι είναι καλός αυλητής, ή (καλός) σε οποιαδήποτε άλλη τέχνη, στην οποία δεν είναι, ή τον χλευάζουν ή αγανακτούν, και οι δικοί του τον πλησιάζουν και τον συμβουλεύουν, σαν να είναι τρελός. Στη δικαιοσύνη, όμως, και την άλλη πολιτική αρετή, αν γνωρίζουν για κάποιον ακόμη και ότι είναι άδικος, σε περίπτωση που αυτός ο ίδιος λέει την αλήθεια σε βάρος του μπροστά σε πολλούς, πράγμα το οποίο σε εκείνη την περίπτωση (στις άλλες τέχνες) θεωρούσαν ότι είναι σωφροσύνη, στην περίπτωση αυτή το θεωρούν τρέλα, και ισχυρίζονται ότι όλοι πρέπει να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι, είτε δεν είναι, αλλιώς (λένε) ότι είναι τρελός αυτός που δεν προσποιείται τον δίκαιο. Γιατί κρίνεται αναγκαίο ο ; καθένας να έχει μερίδιο σ' αυτήν με οποιονδήποτε τρόπο, αλλιώς (κρίνεται) ότι δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ανθρώπους.

Ότι λοιπόν εύλογα δέχονται κάθε άνδρα ως σύμβουλο σ' αυτή την αρετή, επειδή πιστεύουν ότι όλοι έχουν μερίδιο σ' αυτήν, αυτά λέω. Ότι όμως νομίζουν ότι αυτή δεν είναι έμφυτη ούτε κάτι που γίνεται από μόνο του, αλλά ότι μπορεί να διδαχθεί και ότι επέρχεται με επιμέλεια, σ' όποιον επέρχεται, αυτό θα προσπάθησα) στη συνέχεια να σου αποδείξω. Γιατί όσα αρνητικά νομίζουν οι άνθρωποι, ο ένας για τον άλλο, ότι τα έχουν από τη φύση ή τυχαία, κανένας δε θυμώνει, ούτε συμβουλεύει, ούτε τιμωρεί αυτούς που έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιος αλλά δείχνουν οίκτο. Παραδείγματος χάριν, στους άσχημους ή στους κοντούς ή στους ασθενικούς ποιος είναι τόσο ανόητος, ώστε να προσπαθεί να τους κάνει κάτι απ' αυτά; Γιατί γνωρίζουν, νομίζω, ότι αυτά έρχονται στους ανθρώπους από τη φύση και την τύχη, τα καλά και τα αντίθετα σ' αυτά. Όσα όμως αγαθά νομίζουν ότι έρχονται στους ανθρώπους με επιμέλεια και με άσκηση και με διδασκαλία, αν κάποιος δεν τα έχει αυτά, αλλά τα αντίθετα μ' αυτά κακά, σ' αυτές τις περιπτώσεις μάλλον παρουσιάζονται και οι θυμίοι και οι τιμωρίες και οι παρενοήσεις. Ένα απ' αυτά είναι και η αδικία και η ασέβεια και με μια λέξη καθετί αντίθετο στην πολιτική αρετή.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

τεκμήριον (< *τεκμαίρομαι*): βέβαιο σημείο, απόδειξη, στοιχείο που επιτρέπει την εξαγωγή βάσιμου συμπεράσματος

τέχνην• αιτιατική της αναφοράς, εκφερόμενη σύστοιχο (ενν. *το τεχνίτης: ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἣν μὴ ἔστιν τεχνίτης*)

καταγελῶ: περιγελλῶ, εμπαίζω, κοροϊδεύω, χλευάζω

χαλεπταίνω: γίνομαι χαλεπός, δύσκολος, βαρύς άγριος- οργίζομαι, αγανακτώ

οἰκεῖοι- *οἰκεῖος*• αυτός που ανήκει στον οἶκο• πρόσωπο της ίδιας οικογένειας, συγγενής, στενός φίλος

προσιόντες• προσίημι: πλησιάζω, αφήνω κάποιον να πλησιάσει

νουθετέω -*ω*: θέτω κάτι στο νου κάποιου, εφιστώ την προσοχή, συμβουλεύω, προτρέπω

μαινόμενον• μαίνομαι: πάσχω από μανία• είμαι παράφρων, τρελός

προσποιούμενον• **προσποιέομαι** -*οῦμαι*: παριστάνω, προσποιούμαι, υποκρίνομαι

ἀμῶς γέ πως: κατά τούτον τον τρόπο, έτσι

φύσει (η δοτική ως επίρρημα): φυσικά

ἀπό τοῦ αὐτομάτου• αὐτόματος: α) αὐτός που πράττει ἀπό δική του βούληση• β) τὸ πράγμα που κινεῖται ἀπό μόνο του• γ) τὸ γεγονός που συμβαίνει ἀφ' εαυτοῦ, χωρὶς νὰ παρέμβει κάποια ἐξωτερικὴ ἐνέργεια, Ἀπό του αὐτομάτου: ἐκφραση ἰσοδύναμη με τὸ ἐπίρρημα αὐτομάτως

διδασκόν: ὁ,τι μπορεῖ κανεὶς νὰ διδάξει ἢ ὁ,τι μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ διδαχθεῖ

παραγίνεσθαι• παραγίνομαι: ἐπέρχομαι

τύχη (δοτικὴ ὀργανικὴ ὡς ἐπίρρημα): τυχαία, κατὰ τύχη

θυμόομαι –οὔμαι: εἶμαι ὀργισμένος

κολάζω: περιορίζω, ἀναχαιτίζω, τιμώρω, μετριάζω, διορθώνω

ἐλεέω –ῶ: λυπούμαι, οἰκτῖρω, αἰσθάνομαι ἔλεος, συμπάθεια

οἶον (ὡς ἐπίρρημα): πόσο• ὅπως, ὅπως ἀκριβῶς• ὅπως, παραδείγματος χάριν

αἰσχρὸς (<αἴσχος): α) ἐπονεῖδιστος, αὐτὸς που προκαλεῖ ντροπὴ, αἰσχύνη• β) ὁ κακοῦθις, ὁ φαῦλος, ὁ ἀτίμος• γ) ὁ ἀσχημος. [Ἀντὶ των ὀμαλών παραθετικῶν αἰσχροτέρως, -τάτος, ὁ Ὀμηρος καὶ οἱ ἀττικοὶ συγγραφεῖς προτιμοῦν τὸ αἰσχιῶν, αἰσχιστος.]

κόλασις: τιμωρία (συνώνυμο: κολασμός)

νουθέτησις: συμβουλή, παραινεση

συλλήβδην: περιληπτικῶς, ἐν περιλήψει, συνολικῶς

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

- **Η ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ**: «Ἴνα δέ ... ἐν ἄνθρώποις»

Ὁ συλλογισμὸς περιλαμβάνει:

Αποδεικτέα θέση:

... ἡγούονται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς = νομίζουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὅτι κάθε ἄνδρας μετέχει καὶ στὴ δικαιοσύνη καὶ στὴν πολιτικὴ ἀρετὴ.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: ὁ αὐλητῆς

Πρῶτη αἰτιολόγηση

φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους = ἰσχυρίζονται ὅτι πρέπει ὅλοι νὰ λένε ὅτι εἶναι δίκαιοι.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: ὁ ἄδικος

Δεύτερη αἰτιολόγηση

... ὡς ἀναγκαῖον (ὄν) οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἀρῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς = με τὴν ἰδέα ὅτι (εἶναι) ἀναγκαῖο ὁ καθένας νὰ μετέχει σ' αὐτὴ μ' ὀποιοδῆποτε τρόπο.

Κατακλείδα: πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς = εὐλόγα δέχονται κάθε ἄνδρα ὡς σύμβουλο γι' αὐτὴν τὴν ἀρετὴ, ἐπειδὴ πιστεύουν ὅτι καθένας μετέχει σ' αὐτὴ.

- **ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΡΕΤΗΣ**: «Ὅτι.... ἀρετῆς»

Ὁ συλλογισμὸς περιλαμβάνει:

αποδεικτέα θέση: αὐτὴν οὐ φύσει ἡγούονται εἶναι οὐδ' ἀπό τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδασκόν τε καὶ ἐξ ἐπιμέλειαν παραγίνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγηται = νομίζουν ὅτι αὐτὴ (ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ) δὲν εἶναι ἐμφυτὴ, οὔτε ἀποκτιέται χωρὶς ἐξωτερικὴ ἐπενέργεια, ἀλλὰ ὅτι εἶναι διδασκτὴ καὶ γίνεται κτήμα με ἐπιμέλεια σ' ὄποιον γίνεται κτήμα.

Πρῶτη ἀποδεικτικὴ σκέψη

«Ὅσα γὰρ .... ἐλεοῦσιν». = Γιατί ὅσα ἀρνητικὰ νομίζουν οἱ ἄνθρωποι, ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλο, ὅτι τα ἔχουν ἀπό τὴ φύση ἢ τυχαία, κανένας δὲν θυμώνει, οὔτε συμβουλεύει, οὔτε τιμωρεῖ αὐτοὺς που ἔχουν αὐτά, γιὰ νὰ μὴν εἶναι τέτοιοι, ἀλλὰ δείχνουν οἴκτο.

Πρώτο παράδειγμα:

- οί αισχροί = οι άσχημοι
- οί σμικροί = οι μικρόσωμοι
- οί άσθενείς = οι αδύνατοι (οι ασθενικοί)

Δεύτερη αποδεικτική σκέψη

«Όσα δέ ... αί νουθετήσεις». = Όσα όμως αγαθά νομίζουν ότι έρχονται στους ανθρώπους με επιμέλεια και με άσκηση και με διδασκαλία, αν κάποιος δεν τα έχει αυτά, αλλά τα αντίθετα με αυτά κακά, σ' αυτές τις περιπτώσεις μάλλον παρουσιάζονται και οι θυμοί και οι τιμωρίες και οι παραινέσεις.

Δεύτερο παράδειγμα

- ή άδικία
- ή ασέβεια
- πάν τό έναντίον τής πολιτικής άρετής.

Κατακλείδα - Συμπέρασμα

Ένθα δή πās παντί θυμοῦται καί νουθετεῖ, δήλον ὅτι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καί μαθήσεως κτητῆς οὔσης (τῆς πολιτικῆς άρετῆς) = στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, με την αντίληψη ότι η αρετή αποκτιέται ολοφάνερα με επιμέλεια και μάθηση.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

φύσις: α) οι φυσικές ιδιότητες και η φυσική κατάσταση κάποιου πράγματος, ο χαρακτήρας κάποιου πράγματος ή έμψυχου είδους, ο χαρακτήρας του ανθρώπου• β) ο φυσικός κόσμος, οι νόμοι που διέπουν το σύμπαν, η γέννηση και η αρχή του κόσμου• γ) η δύναμη που προκαλεί τη γέννηση και την αρχή του κόσμου- δ) η ουσία των πραγμάτων• ε) το σύμπαν• στ) το φύλο, το γένος, (θηλυκό ή αρσενικό), τα γενετικά όργανα και τα φυλετικά χαρακτηριστικά.

κολάζει: η διαφορά μεταξύ της έννοιας του κολάζω και της έννοιας τιμωρούμαι ορίζεται από τον Αριστοτέλη ως εξής: το μόν πρώτο αποβλέπει στην τιμωρία του αδικήσαντος• το δε δεύτερο στη ικανοποίηση του αδικηθέντος (Ρητορική Ι, 10,17).

θυμός: α) η ψυχή ή το πνεύμα, το στοιχείο της ζωής, της αίσθησης ή της σκέψης, ειδικά των ισχυρών συναισθημάτων και παθών, β) η ψυχή, η ννοή, η ζωή, γ) οι επιθυμίες και οι ορέξεις, δ) η θέληση- ε) η τόλμη, το θάρρος• στ) η οργή, το πάθος, ο θυμός. Ο Πλάτων διαιρεί το ζώδες μέρος της ψυχής σε θυμό και επιθυμία, δηλαδή πάθος και ορμή.

ασέβεια: η έλλειψη ευσεβείας, σεβασμού προς τα θεία. Η ασέβεια είναι ως προς τους θεούς το αντίστοιχο με την άδικία ως προς τους ανθρώπους, όπως βλέπουμε και στη φράση του Ξενοφώντα: «οία την εβείων περί μέν θεούς ασέβειαν περί δέ ανθρώπους άδικίαν» (Κύρου Άνάβασις 8, 8, 7). Πολλοί φιλόσοφοι και ποιητές της Αθήνας είχαν υποστεί κατηγορίες και δίκες περί ασέβειας κατά τον 5ο αιώνα. Μεταξύ αυτών, ο Αναξαγόρας και ο τραγικός ποιητής Αισχύλος.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

ήγομαι:

Ομόρριζα: ηγεμόνας, ηγεμονία, εισηγητής, ηγέτης, ηγεσία, ηγετικός, αφήγημα, διήγημα, ανεξήγητος.

Συνώνυμα: δοκῶ, νομίζω, οἶμαι και οἴμαι, ὑπολαμβάνω, φρονῶ.

λαμβάνω:

Ομόρριζα:

από θέμα λαβ-: εργολάβος, λαβή, λαβίδα

από θέμα ληβ-: ληβ-ση = λήψη, κατάληψη, θρησκόληπτος, ασύλληπτος.

οἶδα:

Συνώνυμα: αισθάνομαι, γινώσκω, ἐπίσταμαι, μανθάνω.

Ομόρριζα: ιστορία, ιστορικός, εἶδηση, εἰδησεογραφία, εἰδήμων.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. **Γιατί η δικαιοσύνη και η πολιτική αρετή θεωρούνται, κατά τον Πρωταγόρα, στοιχεία σύμφυτα με την ίδια την ανθρωπινή ιδιότητα (τουλάχιστον από τη στιγμή που ο άνθρωπος εισέρχεται στον πολιτισμό;) Αναλύστε τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα στο απόσπασμα αυτό και προσθέστε τα δικά σας.**

ΣΗΜ: Καλό είναι εδώ το επίθετο «σύμφυτα» να αντικατασταθεί από το επίθετο «συνυφασμένα».

Η πολιτική αρετή, κατά τον Πρωταγόρα, είναι απαραίτητο στοιχείο για την οργάνωση και τη συνοχή βιώσιμων κοινωνιών- από την κοινωνική συμβίωση και τις δραστηριότητες του ανθρώπου μέσα στο σύνολο απορρέουν όλα τα πολιτισμικά αγαθά. Είναι, λοιπόν, αναγκαίο όλοι οι άνθρωποι να έχουν μερίδιο στην πολιτική αρετή- όποιος δεν την έχει, δεν έχει θέση στην ανθρώπινη κοινωνία.

Τη θέση αυτή τη στηρίζει με τα εξής επιχειρήματα:

α. Με τα επιχειρήματα που αναφέρονται στην «καθολικότητα» της πολιτικής αρετής, δηλ. αναφέρει ότι όποιος δεν είναι δίκαιος και το ομολογεί δημόσια θεωρείται τρελός- αν ισχυρίζεται ότι είναι δίκαιος, έστω και αν συμβαίνει το αντίθετο, θεωρείται μυαλωμένος - κι αυτό γιατί όλοι πρέπει να μετέχουν στην πολιτική αρετή, έστω και προσποιητά. Διαφορετικά, δεν έχει θέση στην κοινωνία των ανθρώπων.

β. Με τα επιχειρήματα που αναφέρονται στο «διδασκτό» της πολιτικής αρετής ενισχύει την άποψη του• εδώ αναφέρει ότι κανείς δεν συμβουλεύει τον άσχημο, το μικρόσωμο τον ασθενικό, γιατί αυτά τα ελαττώματα δίνονται από τη φύση• όμως οι άνθρωποι συμβουλεύουν, διδάσκουν και τιμωρούν τους άδικους και τους ασεβείς για σωφρονισμό και παραδειγματισμό, επειδή θεωρούν ότι η δικαιοσύνη και η πολιτική αρετή είναι στοιχεία συνυφασμένα με την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα και συμβάλλουν στην εξέλιξη του πολιτισμού.

2. **Πώς προσπαθούν οι άνθρωποι να καλλιεργήσουν την ιδιότητα της δικαιοσύνης και της πολιτικής αρετής.**

Με τη διαδικασία αγωγής στην εκπαίδευση που εμφανίζει τις εξής όψεις:
 α) με τη φροντίδα (ἐπιμέλεια),

- β. με την εξάσκηση (άσκησης),
 γ. με τη διδασκαλία (διδασχή).
 Ως πρόσθετα βοηθητικά στοιχεία αναφέρονται:
- η τιμωρία
  - η νουθεσία

Ερώτηση 1^η τροποποιημένη

Η πολιτική αρετή θεωρείται κατά τον Πρωταγόρα στοιχείο σύμφυτο με την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα (τουλάχιστον από τη στιγμή που ο άνθρωπος εισέρχεται στον πολιτισμό). Αναλύστε τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα στο απόσπασμα αυτό.

Αποδεικτέα θέση: Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής.

«Ἦγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς». Ὅλοι οι ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι κάθε ἄνδρας ἔχει μερίδιο στὴ δικαιοσύνη καὶ στὴν πολιτικὴ ἀρετὴ.

Αιτιολογήσεις:

- «πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους»: (επειδὴ) ὅλοι πρέπει νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι δίκαιοι
- «ὡς ἀναγκαῖον (ἐστίν) οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς»: (επειδὴ) εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἔχει ὁ καθένας μερίδιο στὴν πολιτικὴ ἀρετὴ με ὁποιοδήποτε τρόπο.

Αποδεικτέα θέση: Το διδακτόν της πολιτικής αρετής.

«Ὅτι δε αὐτὴν οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίνεσθαι ᾧ ἂν παραγίνηται.» = Νομίζουν ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἐμφυτη, οὔτε, κάτι που γίνεται αὐτό μόνο του, ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ νὰ διδαχθεῖ καὶ ὅτι ἐπέρχεται με ἐπιμέλεια, σ' ὅποιον ἐπέρχεται.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6^Η (324A – C)

Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδακτού της αρετής

Στὴν περίπτωση αὐτὴ λοιπόν, ὁ καθένας θυμώνει με τὸν καθένα καὶ τὸν συμβουλεύει φανερά, ἐπειδὴ κρίνονται ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ μάθηση, πράγματα που μποροῦν νὰ ἀποκτηθοῦν. Ἀν ἀλήθεια θέλεις, Σωκράτη, νὰ καταλάβεις τι τέλος πάντων σημαίνει τὸ νὰ τιμωρεῖ κανεὶς αὐτὸς που ἀδικοῦν, αὐτὸ τὸ ἴδιο θὰ σε διδάξει ὅτι οἱ ἄνθρωποι τουλάχιστον θεωροῦν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτηθεῖ ἡ ἀρετὴ. Ἐπειδὴ κανεὶς δὲν τιμωρεῖ αὐτοὺς που ἀδικοῦν ἔχοντας στὸ νου του αὐτὸ καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ κάποιος ἔκανε ἓνα ἀδίκημα, ἐκτός ἀν κάποιος τιμωρεῖ ἀσυλλόγιστα, ὅπως ἓνα θηρίο. Καὶ αὐτὸς που ἐπιχειρεῖ νὰ τιμωρεῖ σύμφωνα με τὴ λογικὴ δὲν τιμωρεῖ γιὰ τὸ ἀδίκημα που πέρασε -επειδὴ δὲν θὰ μπορούσε βέβαια νὰ κάνει νὰ μὴν ἔχει γίνῃ αὐτὸ που εἶπε- ἀλλὰ γιὰ τὸ μέλλον, γιὰ νὰ μὴν ἀδικήσῃ ξανά οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος, οὔτε ἄλλος που εἶπε ὅτι αὐτὸς τιμωρήθηκε. Καὶ ἐφόσον ἔχει τέτοια σκέψη, πιστεύει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ. Γιὰ ἀποτροπὴ βέβαια τιμωρεῖ. Αὐτὴ λοιπόν, τέλος, τὴ γνώμη ἔχουν ὅλοι ὅσοι ἀκριβῶς τιμωροῦν καὶ στὴν ἰδιωτικὴ καὶ στὴ δημόσια ζωὴ. Καὶ τιμωροῦν γιὰ ἐκδίκηση καὶ γιὰ σωφρονισμό καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ὁποιοὺς τυχόν θεωροῦν ὅτι ἀδικοῦν, καὶ κυρίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ συμπολίτες σου. Κατὰ συνέπεια, σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴ σκέψη καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀπ' αὐτοὺς που νομίζουν ὅτι ἡ ἀρετὴ μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ καὶ νὰ διδαχθεῖ. Ὅτι δικαιολογημένα λοιπόν δέχονται οἱ

συμπολίτες σου και τον χαλκουργό και τον υποδηματοποιό να δίνει συμβουλές για τα πολιτικά πράγματα και ότι θεωρούν ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί και να αποκτηθεί, σου το έχω αποδείξει, Σωκράτη, ικανοποιητικά, όπως τουλάχιστον μου φαίνεται.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

άλογιστως: χωρίς λόγον, δηλαδή χωρίς σκέψη, αστόχαστα, απερίσκεπτα
τιμωρέομαι –οὔμαι: παίρνω εκδίκηση τιμωρώντας κάποιον, εκδικούμαι
μετά λόγου: σύμφωνα προς τον λόγο, σύμφωνα προς τη λογική• αντίθετα: παρά λόγον: παράλογα, αντίθετα προς τον ορθό λόγο.
ἀγένητον (<γενέσθαι): αυτό που δεν έχει ακόμα δημιουργηθεί, που δεν έχει αρχίσει να **ὑπάρχει**• το πράγμα που δεν έχει ακόμα γίνει, που δεν έχει ακόμα συμβεί.
ἀποτροπή (<ἀποτρέπω): η απομάκρυνση, η απόκρουση, η αποσόβηση• ο τρόπος που χρησιμοποιεί για να αποτρέψει, να εμποδίσει κάποια ενέργεια.
δόξα (δοκέω -ῶ): η γνώμη την οποία έχει κανείς για κάποιο θέμα, είτε πρόκειται για αληθινή είτε ψευδή• η δοξασία, η εικασία
ἴδια (ως επίρρημα): κατ' ἴδιαν, ιδιαιτέρως, χωριστά
οὐχ ἤκιστα [σχήμα λιτότητας]: παρά πολύ, προπάντων
ὁ χαλκεύς: ο τεχνίτης που δουλεύει τον χαλκό, ο χαλκουργός, ο μεταλλουργός
ὁ σκυτοτόμος: ο τεχνίτης που κόβει δέρματα για να κατασκευάσει με αυτά υποδήματα, ο υποδηματοποιός, ο παπουτσή, ο τσαγκάρης.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

• Αποδεικτέα θέση:

Εί γάρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τό κολάζειν, ὃ Σώκράτης, τοὺς ἀδικοῦντας τι ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἠγοῦνται παρασκευαστόν εἶναι ἀρετήν.

μετάφραση: Αν αλήθεια θέλεις, Σωκράτη, να καταλάβεις τι τέλος πάντων σημαίνει το να τιμωρεί κανείς αυτούς που αδικούν, αυτό το ίδιο θα σε διδάξει ότι οι άνθρωποι τουλάχιστον θεωρούν ότι είναι δυνατόν να αποκτηθεί η αρετή.

• Απόδειξη:

- Πρώτο επιχείρημα:

Οὐδείς γάρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὡσπερ θηρίον ἀλογίστεως τιμωρεῖται

μετάφραση: Επειδή κανείς δεν τιμωρεί αυτούς που αδικούν έχοντας στο νου του αυτό και εξαιτίας αυτού, ότι δηλαδή κάποιος έκανε ένα αδίκημα, εκτός αν κάποιος τιμωρεί ασυλλόγιστα, όπως ένα θηρίο.

(Το νόημα της ποινής μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία δεν είναι η άλογη εκδίκηση, εκτός εάν κάποιος συμπεριφέρεται όπως το άγριο ζώο).

- Δεύτερο επιχείρημα:

ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται – οὐ γάρ ἄν το γεπραχθέν ἀγένητον θείη – ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτός οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα.

μετάφραση: Και αυτός που επιχειρεί να τιμωρεί σύμφωνα με τη λογική δεν τιμωρεί για το αδίκημα που πέρασε -επειδή δεν θα μπορούσε βέβαια να κάνει να μην έχει γίνει αυτό που έγινε- αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει ξανά ούτε αυτός ο ίδιος, ούτε άλλος που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε.

Το νόημα και ο στόχος της έλλογης ποινής είναι:

α. ο σώφρονισμός εκείνου που διέπραξε το αδίκημα και

β. ο παραδειγματισμός των άλλων.

• **Κατακλείδα:** Καί τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν• ἀποτροπῆς γοῦν ἔνεκα κολάζει.

Μετάφραση: Και εφόσον έχει τέτοια σκέψη, πιστεύει ότι η αρετή είναι διδακτή. Για αποτροπή βέβαια τιμωρεί.

Στην πρώτη ενότητα ο Σωκράτης είχε καταλήξει στο συμπέρασμα: «Άρα, είναι προφανές πως οι Αθηναίοι δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό (δηλαδή η πολιτική τέχνη) είναι κάτι που διδάσκεται».

• **Στο τμήμα που ακολουθεί:**

«Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσα/ ὅσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἴδια καὶ δημοσία. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὐς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοι εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν ἀρετὴν».

Ο Πρωταγόρας γενικεύοντας το δικό του συμπέρασμα αναφέρεται στις ποινές που επιβάλλει η πολιτεία σε όσους διαπράττουν αδικήματα στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο για σωφρονισμό και παραδειγματισμό, συμπεριλαμβάνει και τους Αθηναίους οι οποίοι και αυτοί τιμωρούν, επομένως και αυτοί δέχονται ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ

μετά λόγου• λόγος: α. ο έναρθρος λόγος (από αυτήν την έννοια προέρχονται και οι εξής σημασίες της λέξης: το λεγόμενο, η λέξη, η γνώση, η ομιλία, το όνομα, ο ισχυρισμός, η απόφαση, η συνάντηση, η διαταγή, η εντολή, η συνδιάλεξη, ο έπαινος, η κακή φήμη, το διήγημα, η διήγηση, ο μύθος, ο πεζός λόγος, η πεζογραφία• β. η διάνοια, η σκέψη που εκφράζεται με τον έναρθρο λόγο, την ομιλία, το λογικό, ο ορθός λόγος (από αυτήν την έννοια προέρχονται και οι εξής σημασίες: η βάση της λογικής, η δικαιολογία, ο συλλογισμός, η θεωρία, η εκτίμηση, ο λογαριασμός, η λογοδοσία, η συμμετρία, η αναλογία).

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ

έννοῶ (<έν+νοέω -ῶ)

Ομόρριζα του ρ. νοέω -ῶ: νους, κακόνους, εύνους, εύνοια, διάνοια, παράνοια.
Συνώνυμα: διάνοια, φρήν, λόγος, πνεύμα, γνώμη.

δῆλος:

Συνώνυμα: φανερός, ἐμφανής, κατάδηλος.

έθέλω:

Ομόρριζα: θέληση, θέλημα, εθειλοντής, καλοθελητής.
Συνώνυμα: βούλομαι, ἐπιθυμῶ, ἐπιφίμαι, πουῶ.

δόξα: < δοκέω -ῶ

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πως παρουσιάζει εδώ την έννοια της τιμωρίας ο Πρωταγόρας; Αναλύστε τη θέση του όπως παρουσιάζεται στον λόγο του, στις δύο τελευταίες ενότητες.

«Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἴδια καὶ δημοσία. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὐς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοι εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν ἀρετὴν».

Ο Πρωταγόρας γενικεύοντας το δικό του συμπέρασμα αναφέρεται στις ποινές που επιβάλλει η πολιτεία σε όσους διαπράττουν αδικήματα στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο για σωφρονισμό και παραδειγματισμό, συμπεριλαμβάνει και τους Αθηναίους οι οποίοι και αυτοί τιμωρούν, επομένως και αυτοί δέχονται ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί.

Η τιμωρία δεν ταυτίζεται με την εκδίκηση και την ανταπόδοση ενός αδικήματος που έχει γίνει, αλλά έχει ως στόχο τον σωφρονισμό και την ηθική βελτίωση εκείνου που έχει διαπράξει αδίκημα (αλλά τού μέλλοντος χάριν...) και στον παραδειγματισμό των άλλων.

2. Με ποιο πνεύμα νομίζετε ότι θα πρέπει μια κοινωνία να εφαρμόζει τον νόμο και τις ποινές στους παραβάτες;

- α. με πνεύμα επιείκειας για τους παραβάτες (κατά) την κρίση των δικαστών,
- β. με σκοπό το σωφρονισμό του παραβάτη και τον παραδειγματισμό των άλλων
- γ. με πνεύμα δικαιοσύνης και ικανοποίησης του αδικηθέντος
- δ. με σκοπό το συμφέρον και την ασφάλεια του συνόλου των πολιτών
- ε. με πνεύμα που προωθεί την εύρυθμη και ομαλή συμβίωση των ανθρώπων,
- στ. Η πολιτεία πρέπει να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα εκείνων που εκτίουν ποινές (τε σωφρονιστικά καταστήματα, εξασφαλίζοντας σ' αυτούς ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης
- ζ. πρέπει να φροντίζει για την επανένταξη των πρώην φυλακισμένων στο κοινωνικό σώμα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ - ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

ΕΡΩΤΗΣΗ

Ποια άποψη υποστηρίζει ο Γλαυκών και με ποιο τρόπο επιδιώκει να την αποδείξει.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ο Γλαυκών προεκτείνει το συλλογισμό του Θρασύμαχου για το δίκαιο του ισχυρότερου. Κατά την άποψη του Γλαυκώνα, όσοι εφαρμόζουν και ασκούν τη δικαιοσύνη, ακολουθούν αυτή την πρακτική, επειδή δεν μπορούν να αδικήσουν• αν μπορούσαν, θα αδικούσαν και έτσι ο δίκαιος θα ταυτιζόταν με τον άδικο. Την άποψη αυτή προσπαθεί να την αποδείξει με την αφήγηση του μύθου του Γύγη.

ΕΡΩΤΗΣΗ

Να αναφέρετε την άποψη του Σωκράτη σχετικά με τους Αθηναίους, όπως τη διατυπώνει στην πρώτη ενότητα και την αντίστοιχη του Πρωταγόρα στην έκτη ενότητα και να τις σχολιάσετε.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ὡς μὲν οὖν .... σοὶ ἰκανῶς.

Ο Πρωταγόρας εξέθεσε τρεις αποδεικτέους λόγους υποστηρίζοντας ότι η αρετή διδάσκεται και μαθαίνεται• αυτοί είναι οι εξής:

- α. όλοι οι άνθρωποι και πιο πολύ οι Αθηναίοι τιμωρούν τα κακά εκείνα, που πιστεύουν, ότι μπορούν να διορθωθούν με την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασκαλία,
- β. όλοι -και οι Αθηναίοι - τιμωρούν όσους δεν μετέχουν στο σεβασμό και στη δικαιοσύνη, δηλαδή αυτούς που δεν μετέχουν στην πολιτική αρετή.
- γ. όλοι οι άνθρωποι - και οι Αθηναίοι - πιστεύουν πως η πολιτική αρετή διδάσκεται και μαθαίνεται.

Υπάρχει ακόμη μια απορία, αυτή που διατύπωσες σχετικά με τους αγαθούς άνδρες : για ποιον λόγο οι αγαθοί άνδρες, ενώ διδάσκουν στους γιους τους όλα τα άλλα πράγματα που

εξαρτώνται από τους δασκάλους και τους κάνουν σοφούς, δεν είναι σε θέση να τους βελτιώσουν στην αρετή στην οποία είναι και οι ίδιοι εξαιρετικοί. Για το θέμα αυτό, Σωκράτης, δεν θα σου πω μύθο, αλλά λογο. Σκέψου λοιπόν, τι από τα δύο συμβαίνει: υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει; Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις. Διότι, εάν δεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και εάν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον (και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί ανδρός άρετήν)• εάν υπάρχει λοιπόν αυτό το πράγμα στο οποίο πρέπει να μετέχουν όλοι και σύμφωνα με το οποίο πρέπει να ενεργεί κάθε άνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι, και σε καμία περίπτωση χωρίς αυτό• και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί" και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να εκοτώνουμε ως ανίκανο όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, ακόμα και μετά την τιμωρία" εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, και εάν, παρόλο που αυτή είναι η φύση των πραγμάτων, οι αγαθοί άνδρες, ενώ μορφώνουν τους γιους τους σε όλα τα άλλα, αυτό δεν τους το διδάσκουν, τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες! Ότι το πράγμα αυτό το θεωρούν διδακτό και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, το αποδείξαμε ήδη. Ενώ όμως είναι το πράγμα αυτό διδακτό, αφού είναι κάτι που μπορεί να φροντίσει και να καλλιεργήσει κανείς, αυτοί διδάσκουν στους γιους τους τα άλλα, των οποίων η άγνοια δεν πρόκειται να επιφέρει ως ποινή τον θάνατο, αυτό όμως, την αρετή, που εάν τα αγόρια δεν τη μάθουν και δεν τη φροντίσουν, μπορεί να υποστούν ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία και τη δήμευση της περιουσίας εκτός από τη θανάτωση και, με μια λέξη, τη συνολική καταστροφή του οίκου τους, αυτή δεν τη διδάσκουν και δεν τη φροντίζουν με κάθε δυνατή επιμέλεια! Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, Σωκράτη; Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νοθεύουν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί

τι του λένε, και η παραμάννα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πως δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντας το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέληση του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την εύκο-σμία των παιδικών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως. Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και έπαινοι και εγκώμια για τους αρχαίους ήρωες, προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος. [...]

Και όταν πια φτάνουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...]. Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, παλαιών νομοθετών, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τους παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, ευθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβατή] στην ευθεία. Ενώ λοιπόν είναι τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβάλλεται για την αρετή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, εσύ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς αν η αρετή είναι διδακτή; Το εκπληκτικό όμως θα ήταν μάλλον το να μην μπορεί να διδαχθεί η αρετή.

αγαθοί άνδρες: δεσ σχόλιο στην ενότητα 1

μύθος -λόγος: δεσ σχόλιο στην ενότητα 1 και την εισαγωγή, σελ 12 πόλις: δεσ σχόλιο στην εισαγωγή, σελ 10-14 οίκος: δεσ σχόλιο στην Ενότητα 1

ευθύνες: Μπορεί κανείς να συγκρίνει αυτό το γλωσσικό παιχνίδι του Πρωταγόρα εδώ, με την προηγούμενη εικόνα την οποία μεταχειρίστηκε, όπου το ανυπάκουο παιδί παρομοιάζεται με ένα γερμένο δέντρο που οι ενήλικες προσπαθούν να "Ισιώσουν".

«Υπάρχει ακόμη....Σωκράτης;» σελ. 89 (σχολ. βιβλίου)

- Πρώτη αποδεικτέα θέση: ΟΙ άριστοι άνδρες μπορούν να διδάξουν στα παιδιά τους την πολιτική αρετή. (Εδώ ο Πρωταγόρας θα προσπαθήσει να ανασκευάσει την άποψη του Σωκράτη που υποστήριξε το αντίθετο).

Απόδειξη:

Πρώτο Επιχείρημα

Υπάρχει ένα πράγμα, στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες (καθολικότητα) προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη της «πόλεως - κράτους»• (η καθολικότητα) αυτό το πράγμα είναι η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον (όλα αυτά μαζί κατά τον Πρωταγόρα: ή ανδρός αρετή).

Σ' αυτή πρέπει να μετέχουν όλοι και σύμφωνα με αυτό πρέπει να ενεργεί κάθε άνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι.

Δεύτερο Επιχείρημα

Σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό (δικαιοσύνη και σωφροσύνη), είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία να βελτιωθεί.

Τρίτο Επιχείρημα

Σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο, όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, ακόμα και μετά την τιμωρία.

Εάν τα αγόρια δεν μάθουν την αρετή και δεν τη φροντίσουν, μπορούν να υποστούν ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία και τη δήμευση της περιουσίας και, με μια λέξη, τη συνολική καταστροφή του «οίκου» τους.

Συμπέρασμα:

Είναι αδιανόητο οι άριστοι άνδρες (οι μεγάλοι πολιτικοί) να μη διδάσκουν την πολιτική αρετή στους γιους τους, γιατί σε διαφορετική περίπτωση θα τους αφήνουν εκτεθειμένους στον κίνδυνο της θανατικής ποινής, ή εξορίας, δήμευσης περιουσίας ή καταστροφής του «οίκου».

- Δεύτερη αποδεικτέα θέση:

Η ισόβια εκπαίδευση των Αθηναίων αποδεικνύει το «διδακτόν» της αρετής.

Απόδειξη:

Πρώτο επιχείρημα.

«Στην πραγματικότητα... γέρνει» (σελ. 90)

Κατά τη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας (μέχρι το 6° - 7° έτος) οι φορείς της εκπαίδευσης μέσα στην οικογένεια δηλ. οι γονείς, η παραμάνα, ο παιδαγωγός προσπαθούν να δώσουν ηθικοπλαστικό περιεχόμενο στην εκπαίδευση στοχεύοντας στην εκπαίδευση με νουθεσίες και διδασκαλία αλλά και με απειλές και χτυπήματα.

Δεύτερο επιχείρημα:

«Κι ύστερα ... παρόμοιος [ ]» σελ. 90

Κατά τη διάρκεια της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας (από το 6^ο ή 7^ο μέχρι το 18^ο έτος) ο επόμενος φορέας της εκπαίδευσης και συγκεκριμένα ο δάσκαλος, στο σπίτι του, αναλαμβάνει να δώσει ηθοπλαστικό, (ευκοσμία) γνωστικό περιεχόμενο στην εκπαίδευση διδάσκοντας ανάγνωση, γραφή και μουσική και βάζοντας τους μαθητές «να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και αναγκάζοντας τους να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές και αναλύσεις για τα πράγματα, και έπαινοι και εγκώμια για τους αρχαίους ήρωες προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος», (σχολ. βιβλίο σελ. 90)

Τρίτο επιχείρημα: «Κι όταν .... η αρετή»

Κατά τη διάρκεια της αντρικής ηλικίας (από το 18^ο έτος και ύστερα) η πόλη, ο τρίτος φορέας της εκπαίδευσης αναλαμβάνει να δώσει πολιτικό περιεχόμενο στην εκπαίδευση αναγκάζοντας τους άνδρες «να μείθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι» μαθαίνοντας παράλληλα να άρχουν και να άρχονται. Εάν κάποιος παραβαίνει τους νόμους, υφίσταται κυρώσεις που ονομάζονται «ευθύνες» με την αντίληψη ότι η δικαιοσύνη ξαναβάσει τον παραβάτη στην ευθεία» (σχολ. βιβλίο σελ. 90).

Συμπέρασμα:

Εφόσον στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο καταβάλλεται τόσο μεγάλη προσπάθεια για την αρετή, αυτή η προσπάθεια αποδεικνύει ότι η αρετή είναι διδακτή.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7η (3241) - 32(L05)

Συγκρίνετε τη στάση του Σωκράτη, όταν στην φυλακή αρνήθηκε να πειστεί στις προτάσεις των φίλων του για απόδραση (δες Εισαγωγή, σελ. 37 επ.), με τις απόψεις του Πρωταγόρα περί τιμωρίας.

Η στάση του Σωκράτη είναι συναρτημένη με το κύρος των νόμων• οι απόψεις του Πρωταγόρα έχουν σχέση με την σκοπιμότητα της τιμωρίας και συναρτώνται με την πολιτική αρετή.

Συγκρίνετε την άποψη του Σωκράτη για την αδυναμία των πολιτών να διδάξουν την αρετή στα παιδιά τους με τη διαφορετική θέση του Πρωταγόρα.

Σύμφωνα με το Σωκράτη η αρετή είναι έμφυτη και δεν μπορεί να διδαχτεί• σύμφωνα με τον Πρωταγόρα είναι επίκτητη και μπορεί να διδαχτεί.

Ο Σωκράτης στην πρώτη ενότητα διατύπωσε την άποψη ότι σπουδαίοι άνδρες της Αθήνας, όπως ο Περικλής, μολονότι κατέχουν πολύ καλά την πολιτική αρετή, δεν μπορούν να τη διδάξουν στα παιδιά τους. Αντίθετα, ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι οι διάσημοι άνδρες διδάσκουν στα παιδιά τους την πολιτική αρετή.

Ποια μέσα θεωρείτε ότι έχουν στη διάθεση τους η οικογένεια και η κοινωνία προκειμένου να διδάξουν στους νέους την πολιτική αρετή;

Μέσα που χρησιμοποιούν η οικογένεια και η κοινωνία:

- η αγωγή
- η παιδεία
- οι πολιτικές επιστήμες

106

ΠΛΑΤΩΝ

ΓΑΓΟΡΑΣ

- τα υγιή κλασικά πρότυπα
- οι γνήσιοι δημοκρατικοί θεσμοί
- η τέχνη (θέατρο)
- το σύστημα αξιών

- οι ποινές

4, Οι αρχαίοι Έλληνες ταύτιζαν απολύτως την πολιτική και την ιδιωτική αρετή, θεωρείτε πως πράγματι πρέπει να τις ταυτίζουμε ή πως πρόκειται για ξεχωριστές ιδιότητες;

Οι αρχαίοι Έλληνες ταύτιζαν την πολιτική και ιδιωτική δλρετή, επειδή ο πολίτης της πο-λις-κράτους έδινε μεγάλη σημασία στην ευημερία του συνόλου, άρα η ενασχόληση με τα κοινά που οδηγεί στην πολιτική αρετή ήταν το ίδιο σημαντική με την αρετή στις ιδιω-τικές υποθέσεις.

Είναι ιδανικός συνδυασμός -ακόμα και στις μέρες-μας- να ταυτίζουμε την πολιτική με την ιδιωτική αρετή.

Ποια μέθοδο χρησιμοποίησε ο Πρωταγόρας για να ανασκευάσει τα επιχειρήματα του Σωκράτη;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ:

Η μέθοδος της ανασκευής:

1. Ο Πρωταγόρας ξεκίνησε την απάντηση του με:

- συμβολισμούς
- αλληγορίες
- την ποιητική γλώσσα του μύθου.

Στη συνέχεια χρησιμοποίησε τον λόγο (τη λογική σκέψη) - τα λογικά επιχειρήματα:

- η σκέψη γίνεται πυκνότερη
- κινοποιείται η λογική
- η λογική του συγγραφέα βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα.

Παρόλο που ο Πλάτωνας στον «Πρωταγόρα» ασκεί κριτική της σοφιστικής αγωγής στη διεξοδική αυτή απάντηση του Πρωταγόρα στο Σωκράτη, διαγράφει με μεγάλη τέχνη τη μορφή ενός αντιπάλου, τον οποίο τιμά. Πάρα πολλές θέσεις που υποστηρίζει ο Πρωτα-γόρας είναι ορθές και συγκεκριμένα:

α. η πεποίθηση του ότι η αρετή είναι διδακτή, αφού αυτό πιστεύει βασικά και ο Σωκράτης (για άλλους λόγους τον βλέπουμε προς το παρόν να υποστηρίζει το αντίθετο). Γενικά η πίστη στο μορφώσιμο του ανθρώπου αποτελεί γνώμη κοι-νή και σύμφωνη με το δημοκρατικό πνεύμα, β. στο στόμα του Πρωταγόρα βρίσκουμε μια πολύ ευγενή δήλωση σχετικά με την προληπτική φύση της τιμωρίας σ' αντίθεση με την παλιά αιτιολογική αντίλη-ψη της ποινής ως ανταπόδοσης στο αδίκημα. Υποστηρίζει μια νέα θεωρία, δηλ. τη χρησιμοποίηση της ποινής για ηθική βελτίωση αυτού που έκαμε το σφάλμα και για παραδειγματισμό των άλλων. Η άποψη αυτή του Πρωταγόρα τον το-ποθετεί ανάμεσα στους ιδρυτές του ποινικού δικαίου, γ. στην εξήγηση του φαινομένου ότι καλοί πατέρες έχουν κακούς γιους είναι γενική πεποίθηση των σοφιστών ότι στην απόκτηση της αρετής συμβάλλουν τρεις παράγοντες: i. η διδαχή

ii. η φυσική προδιάθεση iii. και ο εθισμός

δ. με τη διανομή της αιδούς και της δικαιοσύνης σ' όλους τους ανθρώπους πάνω σε πνευματικές και ηθικές βάσεις επισημαίνοντας:

i. ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι διαθέτοντας τις ηθικές προϋποθέσεις να εί-ναι πολίτες.

ii. ότι με την πολιτική αυτή καταβολή, τη δύναμη εγκλειόμενη μέσα στον καθένα πολιτική αρετή, το άτομο υπερβαίνει τον ιδιωτισμό του και διανοί-γεται προς τον άνθρωπο - πολίτη ή καλύτερα προς τον άνθρωπο - μέτρο που ενώνει τους πολλούς σε κοινούς σκοπούς. Τέλος, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε την αισιοδοξία που διακρίνει το μύθο του Πρωταγόρα: ο άνθρωπος προχωρεί προς τα εμπρός με τις δημιουργικές δυνάμεις του και ποτέ προς τα πίσω, όπως η παράδοση υποστήριζε (ο μύθος των γενών του Ησίοδου: Έργα και Ημέρες στ. 109-201).

Με όλα όμως τα θετικά στοιχεία της, η απάντηση του Πρωταγόρα φανερώνει σε με-γάλο βαθμό το πνεύμα και τις αδυναμίες της σοφιστικής. Προκειμένου ν' αποδείξει το διδακτό της αρετής ο Πρωταγόρας καταφεύγει στο ΣΟΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΛΗΨΕΩΣ ΤΟΥ ΑΙ-ΤΟΥΜΕΝΟΥ* ,λέγει δηλαδή ότι «ο κόσμος πιστεύει ότι η αρετή είναι κάτι που το αποκτά κλίνεις» και ότι «όλοι δδδδσκουν στα παιδιά τους την αρετή» προσπαθώντας να τα προ-

σαρμόσουν στα κοινωνικώς κρατούντα (ήθη, έθιμα, νόμους, παράδοση). Επομένως, η αρετή, όπως την εννοεί ο Πρωταγόρας, είναι προϊόν της άκριτης, και αθεμελιώτης γνώμης των πολλών που αλλάζει ανάλογα με τον τόπο και την κοινωνική παράδοση (ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ)*.

Στη συνέχεια ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι διδάσκουν στα παιδιά τους την αρετή, για να μην αποβληθούν από την πόλη (επειδή είναι χρήσιμη και απαραίτητη στην ύ-παρξη της πόλης) και ότι η αρετή «συμφέρει» τον καθένα: τη βλέπει δηλ. χρησιμοθη-ρικά, με την προοπτική του ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ* ως μια ικανότητα που εξασφαλίζει στον άνθρωπο την επιτυχία, όπως περίπου και οι δημιουργικές τέχνες (πολιτική τέχνη). Τέ-λος, με το επιχείρημα της φυσικής ΠΡΟΔΙΑΘΕΣΗΣ (ταλέντου) εξηγεί την κοινή συμμε-τοχή αλλά και τη διαφορά στην επίδοση. Με την «ηθική ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ» του, ο Πρωταγόρας παρόλο που φωτίζει μια άπο-ψη του θέματος, δε φτάνει το επίπεδο στο οποίο κινείται ο Σωκράτης, διότι ο ΣΩΚΡΑ-ΤΗΣ

α. τονίζει πρώτον την ηθική ποιότητα στην αρετή και την προϋπόθεση (ικανότητα) της επιτυχίας

β. παραμερίζοντας το χρησιμοθηρισμό και σχετικισμό της σοφιστικής, αναζητά καθολικές αρχές που βασίζονται στην ευσυνειδητη γνώση (θεμελιωμένη στο λόγο και τον έλεγχο της διαλεκτικής)*, που ταυτόχρονα γίνεται επίγνωση α-ξίας και επομένως άσκηση της αρετής* στην πράξη.

Ο Πρωταγόρας με το σχετικισμό του, χωρίς να το θέλει, θέτει σε αμφισβήτηση και το δικό του ρόλο ως δασκάλου της αρετής. Διότι, αν όλοι είναι δάσκαλοι της αρετής, τι χρειάζονται οι δάσκαλοι σαν κι αυτόν; Και ποια αρετή θα διδάξουν περιοδεύοντας από πόλη σε πόλη, όπου τα ήθη και οι νόμοι είναι διαφορετικοί; Βλέπουμε, λοιπόν, πόσο δι-αφορετικά αντιλαμβάνονται τη διδαχή της αρετής ο Πρωταγόρας (σοφιστική παιδεία) και ο Σωκράτης (σωκρατική παιδεία).

Ο Taylor* παρατηρεί σχετικά πως παρόλο που τα λεγόμενα του Πρωταγόρα είναι κα-τά το πλείστο μέρος τους αληθινά, όμως δεν απαντούν στο ερώτημα του Σωκράτη ότι δηλ. ο σοφιστής, μπορεί να διδάξει την αρετή, όπως διδάσκεται μια επί μέρους τέχνη π.χ. η μουσική ή η γεωμετρία, δηλαδή στα όσα λέει ο Πρωταγόρας διαπιστώνει παντελή «Α-ΓΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ»

* A.E. Taylor/Plato (The man and his work, Protagoras pag. 243)

Σόφισμα της λήψεως του αιτουμένου:

επιχείρημα που αντιβαίνει στον ορθό λόγο επειδή προσπαθεί ν' αποδείξει απόφαση (συμπέρασμα) με προτάσεις που έχουν ανάγκη οι ίδιες ν' αποδειχθούν.

Προκειμένου ν' αποδείξει το διακτό της αρετής ο Πρωταγόρας καταφεύγει στο σό-φισμα αυτό: λέγει δηλαδή ότι:

α. «ο κόσμος πιστεύει ότι η αρετή είναι κάτι που το αποκτά κανείς» και οτι β. «όλοι διδάσκουν στα παιδιά τους την αρετή» προσπαθώντας να τα προσαρμό-σουν στα κοινωνικώς κρατούντα (ήθη, έθιμα, νόμους, παράδοση).

Επομένως, η αρετή, όπως την εννοεί ο Πρωταγόρας, είναι το προϊόν της άκριτης και αθεμελιώτης γνώμης των πολλών που αλλάζει ανάλογα με τον τόπο και την κοινωνική παράδοση.

κοινωνιολογικός σχετικισμός: θεωρία σύμφωνα με την οποία η ιδέα του καλού και του κακού ποικίλλει ανάλογα με τα κριτήρια κάθε εποχής.

Πραγματισμός: θεωρία κατά την οποία μόνο το πρακτικά ωφέλιμο στη ζωή είναι αλη-θινό.

Ηθική φυσιοκρατία: κοσμοθεωρία που δέχεται τη φύση ως το μοναδικό ον που τα πε-ριλαμβάνει όλα, συχνά και το πνεύμα και τα πνευματικά δημιουργήματα.

Άγνοια ελέγχου: Παραλογισμός κατά τον οποίο αυτός που επιχειρηματολογεί απομα-κρύνεται από την αποδεικτέα θέση του (από απροσεξία ή σκοπιμότητα) με αποτέλεσμα να εκτρέψει την προσοχή των ακροατών του και να πετύχει το συμπέρασμα που θέλει.

Δεν έχουμε συνηθίσει να αντιμετωπίζουμε τον «Πρωταγόρα» ως πολιτικό κείμενο, δεν έχουμε συνειδητοποιήσει ότι εκφράζονται στο διάλογο αυτόν ορισμένες απόψεις για την ουσία και το περιεχόμενο της πολιτικής, τόσο από την πλευρά του Πρωταγόρα όσο και από την πλευρά του Σωκράτη.

Κατ'αρχάς στον διάλογο γίνεται αναφορά στην πολιτική τέχνη, την οποία διδάσκει ο Πρωταγόρας. Ποιο είναι το αντικείμενο της τέχνης αυτής; Ο Πρωταγόρας λέει ότι η επι-στήμη που διδάσκει δημιουργεί «εὐβουλίαν» γύρω από τα προβλήματα της πόλης και κάνει αυτόν που τη διδάσκεται «δυνατώτατον καὶ πράττειν καὶ λέγειν». Ευβουλία είναι βέβαια η ορθή σκέψη γύρω από τα προβλήματα της πόλης. Σε τι έγκειται όμως η ορθή πολιτική σκέψη; Ποια είναι τα κριτήρια και οι αρχές της σωστής πολιτικής δράσης; Ο Πρωταγόρας δεν τα προσδιορίζει...

Αν στηριχθούμε στη φράση «τό μάθημα ἐστὶν εὐβουλία ... περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἀν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν», μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι ως σκοπὸ του πολιτικὸυ θέτει ο Πρωταγόρας την επιτυχή λύση των προβλημάτων της πόλης, το συμφέρον της πόλης, ὄχι του ἴδιου του πολιτικὸυ. Εγωιστῆ-κοὶ καὶ ατομικὸι σκοποὶ φαίνεται να αποκλείονται. Κι ὅταν ἀκόμη ο πολιτικὸς ἀγωνίζε-ται να πείσει το λαό, αὐτὸ δεν το κάνει για το προσωπικὸ συμφέρον του, ἀλλὰ για το συμφέρον τῆς πόλης. Καὶ ανταποκρίνεται βέβαια ο Πρωταγόρας στις πολιτικὲς φιλοδο-ξίες των νεαρῶν ἀριστοκρατῶν ἢ καὶ τις υποδαυλίζει, δίνει ὅμως σ' αὐτὲς ἕναν κοινωνι-κό προσανατολισμό, τις συνταιριάζει με το κοινωνικὸ ωφέλιμο, με το συμφέρον τῆς πό-λης.

Σκοπὸς λοιπὸν τῆς πολιτικῆς επιστήμης, κατὰ τον Πρωταγόρα, εἶναι να κάνει ἰκα-νοὺς πολιτικὸυς. Η πολιτικὴ τέχνη δεν ἀποβλέπει ὅπο να βελτιώσει τὴν πολιτικὴ κρίση καὶ ωριμότητα του λαοῦ, του συνόλου των πολιτῶν. Καθῆκον των πολιτῶν εἶναι ν' ἀ-κούνε τον πολιτικὸ να τους μιλά για τα προβλήματα τῆς πόλης. Οἱ πολῖτες, ὅμως, δεν ἀκούνε ἕναν πολιτικὸ, ἀλλὰ πολλοὺς. Δεν πρέπει λοιπὸν να ἔχουν τὴν ικανότητα να κρίνουν ποιος πολιτικὸς προτείνει τις καλύτερες λύσεις, ποιος μιλά πιο σωστὰ για τα προβλήματα τῆς πόλης; Ὡστόσο ο Πρωταγόρας δεν παραδίδει μαθήματα πολιτικῆς ἀ-γωγῆς στους πολλοὺς, ἀλλὰ στους λίγους, σ' αὐτοὺς που μπορούν να πληρώνουν...

Ο Πρωταγόρας φαίνεται ὅτι δεν δίδασκε τὴν πολιτικὴ τῆς πύγμης, ὅπως ἄλλοι σοφι-στὲς, οὔτε ἦταν ὁπαδὸς του πολιτικὸυ ἀμοραλισμοῦ. Ὡστόσο ἀνακύπτει ἕνα ἐρώτημα: Ὅταν ἕνας πολιτικὸς ἀγωνίζεται για τὴ δυναμικὴ λύση των προβλημάτων τῆς πόλης καὶ για τὴν ωφέλεια τῆς πόλης, δεν βρίσκεται πολλές φορές στην ἀνάγκη να ἀδιασορήσει για τους κανόνες τῆς ἠθικῆς, να βλάψει ἄλλες πόλεις; Το θέμα αὐτο δεν onguirru"—

Πρωταγόρας, ο οποίος μάλλον δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ αἰδῶς καὶ ἡ δίκη ἰσχύουν μέσα στα ὅρια μίας πολιτείας καὶ ὄχι ἀπαραίτητα καὶ ὅτις διακρατικὲς σχέσεις...

Ο Σωκράτης ἦταν ἀρνητῆς τῆς πολιτικῆς επιστήμης. Στη θέση τῆς ἔβαζε τὴν ἠθικὴ ἀγωγή του πολῖτη... Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δίνει τὴν ἐντύπωση ἐνὸς ἀπολιτικὸυ φιλοσόφ-ου, ἀφοῦ ἄλλωστε ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς πατρίδας του ὕστερα ἀπὸ μία σύγκρουση του με τὴν ἐκκλησία του δήμου στο θέμα τῆς τιμωρίας των στρατη-γῶν τῆς ναυμαχίας των Ἀργινουσῶν. Η μόνη πολιτικὴ ἀποψη του Σωκράτη εἶναι ὅτι ο λαός δεν μπορεί να σκέφτεται σωστὰ πάνω στα προβλήματα τῆς πολιτείας, γιατί δεν τα προσεγγίζει γνωσιολογικὰ, δεν τα ἐρευνά, προτοῦ φτάσει ἐπὶ τὴ στιγμή να πάρει πολιτικὲς ἀποφάσεις... Ο Σωκράτης εἶχε ἀσφαλῶς βασικὲς πολιτικὲς ἀπόψεις, δεν τις ἔκανε, ὅμως ἀντικείμενο μίας ἰδιαίτερης επιστήμης, τῆς πολιτικῆς επιστήμης, που θα μπορούσε να τὴ διδάσκει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀπέρριπτε τὴν πολιτικὴ ὡς επιστήμη «τοῦ λέγειν καὶ πράττειν», ὅπως τὴν καλλιεργούσε ο Πρωταγόρας. Μία τέτοια επιστήμη, κατὰ τον Σω-κράτη, θα ἦταν στην υπηρεσία του πολιτικὸυ καριερισμοῦ, θα ἔδινε ἐφοδία σε ὀρισμέ-νους να πραγματοποιήσουν τις πολιτικὲς φιλοδοξίες τους, να μεταβάλουν τὴν πολιτικὴ σε ἐπάγγελμα καὶ αυτοσκοπὸ...

Ο Σωκράτης δεν θα εἶχε ἀντίρρηση για τὴν ἀναγκαιότητα τῆς αἰδούς καὶ τῆς δίκης. Εἶχε, ὅμως, ἀντίρρηση για το «λέγειν», για τὴ ρητορικὴ, τὴν ικανότητα αὐτῆ των επαγ-γελματιῶν πολιτικῶν. Η ρητορικὴ δεν ἔχει σχέση με τὴν «εὐβουλία» καὶ τὴν ἀλήθεια, ἀλλ! εἶναι μέσο ἐπηρεασμοῦ καὶ κολακείας του πλήθους. Συγχρόνως, ο Σωκράτης καὶ ο Πλάτωνας δεν εἶχαν ἐμπιστοσύνη στο λαό ὡς τελικὸ κριτῆ καὶ ἐγκριτῆ των πολιτικῶν προτάσεων των ρητόρων. Αὐτὸ που χρειάζεται δεν εἶναι οὔτε ἡ πολιτικὴ ρητορεία, οὔτε το ἀνώριμο καὶ ἀσυλλόγιστο πλήθος ὡς ὄργανο λήψης πολιτικῶν ἀποφάσεων. Χρειάζο-νται ἐιδικοί, ἄνθρωποι που ξέρουν τὴν τέχνη να κυβερνοῦν...

Και ο Πρωταγόρας δεν έχει μεγάλη εκτίμηση για το λαό και την κρίση του. Ο Πρωταγόρας περιφρονεί τη γνώμη των πολλών με τον ίδιο τρόπο που την περιφρονεί και ο Σωκράτης στον «Κρίτων». Για τους πολλούς λέει ο Πρωταγόρας: οί γε πολλοί ώς έπος ειπείν ουδέν αισθάνονται, άλλ' άπτ' αν ούτοι (οί δυνάμενοι εν ταίς πόλεσιν πράττειν) δι-αγγέλλωσι, ταύτα ύμνούσιν (ΟΙ πολλοί, για να το πω έτσι, δεν καταλαβαίνουν τίποτα, αλλά χειροκροτούν αυτά που ανακοινώνουν όσοι έχουν την εξουσία στις πόλεις, 317Α). Και στο 353ΑΒ: Τ/ δέ, ώ Σωκράτες, δει ημάς σκοπεισθαι τήν των πολλών δοξαν ανθρώπων, οί ό,τι αν τύχωσι τούτο λεγούσιν; (Αλλά γιατί, Σωκράτη, πρέπει να δίνουμε προσοχή στη γνώμη των πολλών που λένε ό,τι τους έρθει τυχαία στο κεφάλι;). Ο Πρωταγόρας δίνει σημασία στην πολιτική προσωπικότητα. Οι πολιτικοί διαμορφώνουν τη βούληση του λαού και τον κατευθύνουν. Το αντίστροφο αποκλείεται. Ο λαός δεν έχει ούτε καν δική του γνώμη... Ξεχνά, όμως, ο Πρωταγόρας ότι ο λαός είναι εκείνος που τελικά κρίνει την αξία των προτάσεων των πολιτικών και εκείνος που παίρνει τις αποφάσεις στο πολί-τευμια της άμεσης δημοκρατίας... Αντίθετη εικόνα για τον αθηναϊκό λαό δίνει ο Επιτά-φιος του Περικλή. Εκεί όλοι οι πολίτες παρουσιάζονται γνώστες των προβλημάτων της πόλης (οχι μονο οι πολιτικοί), όλοι ασχολούνται με τα πολιτικά και σκέφτονται λύσεις

για τα προβλήματα της πόλης. Μόνο η συμμετοχή στην εξουσία και τα αξιώματα είναι ανάλογη με τις δυνατότητες του καθενός... Για την αυτοπεποίθηση των Αθηναίων, όσο αφορά την πολιτική τους γνώση και κατάρτιση, μίλησε και ο Σωκράτης, όταν υποστήρι-ζε το μη διδακτό της αρετής. Αλλά και ο Πρωταγόρας, αντιφάσκοντας με τον εαυτό του, παραδέχεται ότι ο οποιοσδήποτε πολίτης μπορεί χάρη στην αιδώ και τη δίκη, στην οποία μετέχει, να πει τη γνώμη του στην εκκλησία του δήμου, χωρίς να χρειάζεται να πάρει μαθήματα στην τέχνη του «λέγειν και πράττειν τά τής πόλεως». (Σωκρ. Γκίκα Πλάτωνος Πρωταγόρας, σ. 120 κ.ε., εκδ. Επικαιρότητα)

Η λέξη «αρετή» στην αρχή δήλωνε την πολεμική ανδρεία, είχε σχέση με πολεμικά και ηρωικά κατορθώματα. Αρετή με τη σημασία αυτή διεθεταν οι θεοί, οι ήρωες, οι βασιλιά-δες και οι αριστοκράτες. Οι άνθρωποι του λαού δεν είχαν αρετή. Μερικές φορές η αρετή ταυτίζεται με την αριστοκρατική καταγωγή. Τα άτομα αριστοκρατικής καταγωγής δεν είναι φορείς μόνο της αρετής της ανδρείας, αλλά όλων των αρετών και χαρισμάτων: της ομορφιάς, της εξυπνάδας, της μεγαλοψυχίας, της ικανότητας για άσκηση της εξουσίας κ.λ.π.

Με τον παραμερισμό της αριστοκρατίας και τον θρίαμβο της δημοκρατίας η αρετή συνδέθηκε όχι με την καταγωγή, αλλά με την προσωπική αξία του καθενός. Ο κάθε ε-λεύθερος πολίτης προτιμάται και εκλέγεται για τη διακυβέρνηση της πολιτείας ούκ από μέρος, άλλ' άπ' αρετής, όπως λέγεται στον Επιτάφιο του Περικλή. Ο κάθε πολίτης μπο-ρεί να διαθέτει πολιτική αρετή, ικανότητα για την άσκηση μιας εξουσίας (π.χ. του στρα-τηγού, του βουλευτή, του δικαστή κ.λπ.). Η φράση πολιτική αρετή ίσως δημιουργήθηκε από τους σοφιστές. Την υιοθέτησε όμως και ο Σωκράτης, ο οποίος μιλούσε για ανθρώπι-νη και πολιτική αρετή. Ασφαλώς ο Σωκράτης δεν ξεχώριζε τον άνθρωπο από τον πολί-τη, δεχόταν όμως ότι ορισμένες αρετές προσιδιάζουν στον άνθρωπο ως πολίτη, ως μέλος της πολιτικής κοινωνίας. Η κατεξοχήν πολιτική αρετή είναι κατά τον Σωκράτη η δικαιο-σύνη. Αλλά και ο Πρωταγόρας θεωρούσε τη δικαιοσύνη, την ευσεβεία κ.λπ. μέρη της πο-λιτικής αρετής... Ως κατεξοχήν πολιτική αρετή, όμως, αντιλαμβάνόταν ο Πρωταγόρας την ικανότητα στο λέγειν και πράττειν τά τής πόλεως, την ενεργό και επιτυχημένη ανά-μειξη στην πολιτική ζωή, την πολιτική σταδιοδρομία. Ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας αντι-τάχθηκαν στην ιδέα του πολιτικού επαγγελματισμού, του επαγγελματία πολιτικού, που σπούδαζε κοντά σε σοφιστές και ρητοροδιδάσκαλους την πολιτική και ρητορική τέχνη και επηρέαζε το πλήθος στην Εκκλησία του δήμου. Ο Σωκράτης έριχνε το βάρος στη δι-αμόρφωση καλών και χρηστών πολιτών, που να ξέρουν να κυβερνώνται και να κυβερ-νούν με δικαιοσύνη, και οχι στη διαμόρφωση ικανών πολιτικών και πολιτικών ρητόρων, που με την απατηλή τους τέχνη παρέσυραν το ανίδεο πλήθος. Γι' αυτό το λόγο ο Σω-κράτης δεν έδινε καμιά αξία στη δημοκρατία της εποχής του, γιατί έβλεπε από τη

1 : 1

τους φιλόδοξους πολιτικούς και από την άλλη το λαό, που, ενώ είχε στα χέρια του την εξουσία, δεν είχε πολιτική σκέψη, αλλά παρασυρόταν από επιτήδειους δημαγωγούς.

Ο Σωκράτης βάθυνε ιδιαίτερα στην έννοια της αρετής. Προσπάθησε να δείξει ότι η αρετή δεν είναι χάρισμα της φύσης (όπως ήθελε η αριστοκρατική αντίληψη), αλλ' είναι στην ουσία της ορθή γνώση και ως τέτοια μπορεί να διδαχθεί. Η αρετή είναι μια συνειδητή κατάσταση, όχι μια τυφλή ιδιότητα. Αντίθετα, κατά τον Πρωταγόρα η αρετή είναι θέμα και φύσης και διδασκαλίας ή άσκησης. Ειδικά η ανδρεία δεν αποκτιέται μόνο με διδασκαλία και ορθή γνώση, όπως υποστήριζε ο Σωκράτης, αλλά προέρχεται και από τη φύση, από φύσεως και έντροφιας των ψυχών.

Με την αντίληψη που είχε ο Σωκράτης για την αρετή και με την άποψη του ότι η αρετή είναι καθαρά >α υπόθεση γνώσης, θα σχημάτιζε κανείς την αντίληψη ότι ο Σωκράτης θα είχε μια αισιοδοξία σχετικά με τη διάδοση της πολιτικής και της ανθρώπινης αρετής ανάμεσα στο λαό. Αφού η αρετή είναι γνώση, μπορεί να διδαχτεί, να γίνει κτήμα του καθενός. Προς αυτή την κατεύθυνση ο φιλόσοφος έκανε πολλές προσπάθειες και ήθελε να αφυπνίσει το ενδιαφέρον των συμπολιτών του γύρω από τα προβλήματα της αρετής. Τελικά όμως, ο Σωκράτης διαπίστωσε ότι ο λαός επαναπαυόταν στην άγνοια του και δεν ήθελε να συνειδητοποιήσει τίποτε. Δεν ήθελε να σκέφτεται σωστά και να αποκτήσει πολιτική αρετή. Ο λαός άλλωστε πίστευε ότι είχε πολιτική αρετή και δεν χρειαζόταν να κάνει μια ιδιαίτερη προσπάθεια για να την αποκτήσει. Για τον Σωκράτη όμως, και τον Πλάτωνα το μόνο που καταλάβαινε το πλήθος (ως πλήθος και όχλο έβλεπαν οι φιλόσοφοι αυτοί τον αθηναϊκό λαό) είναι η δύναμη και η καλοπέραση. Στην Εκκλησία του δήμου ο αθηναϊκός λαός δεν σκεφτόταν, αλλά φωνασκούσε. Κατά τα άλλα δεν δίσταζε να κάνει πολλά άδικα και παράνομα εν τή πόλει. Πιο φανερά κατηγορούσαν το λαό για έλλειψη μόρφωσης, ήθους και αρετής ορισμένοι αριστοκρατικοί, νοσταλγοί παλιότερων εποχών και καθεστώτων.

Στην αθηναϊκή δημοκρατία δεν έχουμε ασφαλώς μια ιδανική ανύψωση της πολιτικής κρίσης και ωριμότητας του λαού, έχουμε όμως μια μετακίνηση από την αρετή των λίγων στην αρετή των πολλών, μια μετακίνηση από την κληρονομική στην επίκτητη αρετή, που αποκτιέται με προσωπική προσπάθεια και εντατική εργασία. Η κληρονομική αρετή είναι πολλές φορές φαινομενική ή ανύπαρκτη. Έπειτα, η πολιτεία λειτουργεί καλύτερα, όταν οι ευθύνες μοιράζονται σε περισσότερους. Σ' αυτή τη σκέψη στηρίχτηκαν και οι αρχαίες και ΟΛ νεότερες δημοκρατίες, που κατάργησαν το ολιγαρχικό της αρετής, έστω κι αν δεν πέτυχαν να ανυψώσουν διανοητικά και ηθικά όλα τα στρώματα του λαού.

Αντικείμενο συστηματικής φιλοσοφικής εξέτασης έκανε την αρετή ο Αριστοτέλης. Ο Αριστοτέλης χαρακτήρισε ηθική αρετή κάθε κατάσταση που βρίσκεται στη μέση, ανάμεσα στην έλλειψη και την υπερβολή. Π.χ. η ανδρεία είναι αρετή, γιατί δεν είναι ούτε πλήρης απουσία φόβου, αλλ' ούτε υπερβολικός φόβος. Το ίδιο ισχύει για όλες τις ηθικές αρετές (π.χ. την εγκράτεια ή σωφροσύνη, την πραότητα, τη δικαιοσύνη κ.λπ.), είναι δηλ. καταστάσεις του μέτρου και της μεσότητας. Για τον Αριστοτέλη η αρετή δεν είναι μόνο

θέμα γνώσης, όπως ήταν για τον Σωκράτη, αλλά και άσκησης. Με την άσκηση η αρετή μεταβάλλεται σε έξιν, σε σταθεροποιημένο τρόπο συμπεριφοράς,
(Σ. Γκίκα - Δ. Δρακόπουλου - Χ. Ρώμα Λεξικό Ελληνικής αρχαιογνωσίας, εκδ. Επικαιρότητα)

Η εκπαίδευση της νεολαίας στην Αθήνα ήταν ελεύθερη. Η Πολιτεία δεν είχε δικά της σχολεία, δε στρατολογούσε τα παιδιά, όπως η Σπάρτη. Αφηνε στην ιδιωτική πρωτοβουλία τη φροντίδα της βασικής παιδείας. Γι' αυτό παραπονιούνται οιακωνίζοντες, όπως ο Ξενοφών, και φιλοσοφοί, όπως ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Τα ιδιωτικά σχολεία, είναι αλήθεια, υπήρξαν κατά τα φαινόμενα αρκετά πολυάριθμα, ώστε ν' ανταποκρίνονται στις ανάγκες του πληθυσμού, και η επιθυμία για μόρφωση ήταν γενική σ' αυτόν τον ευφυή λαό. Εφόσον οι νομοθετικές διατάξεις έλειπαν, μια γενικά παραδεδεγμένη παράδοση ρύθμιζε τα εκπαιδευτικά

προγράμματα: στα παιδιά διδασκόταν η μουσική και η γυμναστική. Η γυμναστική προετοίμαζε τον αυριανό πολίτη για τα στρατιωτικά του καθήκοντα, σχηματίζοντας το σώμα του με αρμονικές ασκήσεις. Η «μουσική» περιλάβαινε όλες τις τέχνες που αναφέρονταν στις Μούσες, όχι μόνο την κιθαρωδία και τη χορική ωδή, αλλά και την ανάγνωση, τη γραφή και την αριθμητική.

Η κιθαρωδία και η χορική ωδή προετοίμαζαν το νέο να κρατήσει τη θέση του, αν χρειαζόταν, στις θρησκευτικές εορτές της πόλης. Η καθαυτό μουσική αγωγή είχε άλλωστε, στα μάτια των Ελλήνων, πολύ μεγάλη ηθική αξία. Ο Αριστοφάνης, ζωγραφίζοντας στις «Νεφέλες» την εικόνα της αρχαίας παιδείας, επιμένει στο σοβαρό, αυστηρό, θρησκευτικό σχεδόν χαρακτήρα, που έπαιρναν οι πομπές αυτές των νεαρών Αθηναίων που έψαλλαν ομαδικά τον ύμνο στην Παλλάδα την «περσέπολιν» (που κυριεύει τις πόλεις), καθώς επήγαιναν με τάξη στο σχολείο της συνοικίας τους, αδιάφοροι στην κακοκαιρία, ντυμένοι μόνο μ' ένα μανδύα που τους προστάτευε από το χιόνι. Ο ρυθμός ο ίδιος, από μόνος του, «ρύθμιζε τις ψυχές», κατά την έκφραση του Πλάτωνος, τις συνήθιζε δηλαδή στην τάξη και στην αρμονία. Το ίδιο γινόταν με την ανάγνωση: μόλις τα παιδιά μάθαιναν τα γράμματα, τα έβραζαν να διαβάζουν τους ποιητές, ιδιαίτερα τους λυρικούς και τους ελεγειακούς, και επερέναν στα ηθικά διδάγματα που πρόσφεραν αυτά τα κείμενα. Στους λόγους των ρητόρων, από τις συχνές παραθέσεις αποσπασμάτων από ποιητές, βλέπουμε πως τα ωραιότερα κομμάτια μαθαίνονταν απ' έξω και έμεναν στη μνήμη του Αθηναίου σαν ένα εφόδιο και μια διφοκής προτροπή για την ενάρετη ζωή. «Μαθαίνου-με, όταν είμαστε νέοι, τα ποιήματα των ποιητών, λέει ο Αισχίνης, για να εφαρμόζουμε τα διδάγματα τους». Αυτή η ηθική μέριμνα κυριαρχεί άλλωστε, στους Έλληνες, σε κάθε λογοτεχνικό κείμενο. Η ωραιότητα της μορφής ήταν απαραίτητη, δεν ήταν όμως αυτοσκοπός. Δεν ήταν παρά ένα μέσο για την καλύτερη έκφραση της σκέψης. Η θεωρία της τέχνης για την τέχνη είναι ξένη στην κλασική Ελλάδα. Εκείνοι που την ανακάλυψαν ήταν οι αλεξανδρινοί. Οι στοχαστές του 5ου και του 4ου αιώνα είναι σύμφωνοι με το λα-

ϊκό αίσθημα και αναζητούν πρώτ' από όλα μια ηθική και κοινωνική χρησιμότητα στο έργο τέχνης.

Η παιδεία μ' αυτή την έννοια ήταν η παλιά πατροπαράδοτη παιδεία της Αθήνας, εκείνη που μπορούμε να ονομάσουμε κανονική παιδεία του μελλοντικού Αθηναίου πολίτη. Έπαιρνε το παιδί μόλις έβγαине από τον γυναικωνίτη, περίπου στην ηλικία της εφηβείας. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ήταν πολύ ανώτερη από εκείνο που ονομάζουμε σήμερα κατώτερη εκπαίδευση. Ήταν σύγχρονα κατώτερη και μέση εκπαίδευση. Δίδασκε τ' απαραίτητα στοιχεία και συνέβαλλε στη διάπλαση του εφήβου. Του έδινε τα πρώτα εφόδια της γνώσης και έτρεφε το πνεύμα του με ό,τι ευγενικότερο και ωραιότερο υπήρχε στην ποιητική παράδοση του παρελθόντος. Το ζήτημα όμως είναι να μάθουμε πόσα παιδιά τη δέχονταν πραγματικά και ως ποιο βαθμό διέπλεθε το σύνολο του αθηναϊκού λαού. Στο σημείο αυτό είναι δύσκολο να φθάσουμε στην ακρίβεια που θα θέλαμε. Για τα παιδιά που οι οικογένειες τους ανήκουν στις τρεις πρώτες τάξεις, η απάντηση δεν είναι αμφίβολη. Γι' αυτά η παιδεία που περιγράψαμε ήταν μια πραγματικότητα. Τι να σκεφτούμε όμως για τα πιο φτωχά παιδιά, για κείνα που οι οικογένειες τους ανήκαν στην τάξη των «θητών»; Προκειμένου γι' αυτά δε θα μπορούσαμε να είμαστε τόσο κατηγορηματικοί. Όμως η γενική εντύπωση που απορρέει από τα κείμενα είναι πως το μεγαλύτερο μέρος των Αθηναίων θα έπρεπε να είχε λάβει τουλάχιστον ένα μέρος αυτής της παιδείας και πως οι εντελώς αγράμματοι ήταν σχετικά σπάνιοι. Μια έκφραση παροιματική, με την οποία χαρακτηρίζαν στην Αθήνα εκείνους που δεν είχαν λάβει κανενός είδους μόρφωση, ήταν πως δεν ήξεραν «ούτε να διαβάσουν ούτε να κολυμπήσουν» (Πλάτ. Νόμοι 689D). Σχεδόν όλοι όμως ήξεραν ανάγνωση και κολύμπι. Ο αλλαντοποιός του Αριστοφάνους στους Ίππης παρουσιάζεται σαν υπόδειγμα της αμάθειας και της χοντροκοπιάς, παρ' όλα αυτά όμως ξέρει να διαβάσει, αν όχι και τόσο καλά, βέβαια. Ο αναλφάβητος είναι ένα είδος τέρατος στην αθηναϊκή κοινωνία. Οι εχθροί της δημοκρατίας μιλούσαν συχνά για την αμάθεια (ἀμαθία) και την άπαιδενσία του λαού. Εκείνο όμως που αποκαλούν έτσι είναι ασφαλώς άλλο εντελώς πράγμα από την άγνοια των βασικών στοιχείων της γνώσης: πρόκειται κυρίως, στις κριτικές αυτές, για την έλλειψη μιας ανώτερης και αληθινά ανθρώπινης, με τη φιλοσοφική έννοια της λέξης, καλλιέργειας. Διηγούνται πως ένας χωριάτης, μη ξέροντας να γράφει, παρακάλεσε τον διπλανό του στην Εκκλησία του Δήμου να χαράξει πάνω στο όστρακο του το όνομα του Αριστείδου, που ήθελε τον εξοστρακισμό του, και πως ο άγνωστος

του αυτός πολίτης ήταν ακριβώς ο ίδιος ο Αριστείδης, ο οποίος έγραψε το ίδιο του το όνομα. Το πράγμα ίσως αληθεύει, το γεγονός όμως και μόνο πως κάθε πολίτης, στην ψηφοφορία του εξοστρακισμού, έπρεπε ο ίδιος να γράψει το όνομα του προσώπου, εναντίον του οποίου ήθελε να ψηφίσει, αποδείχνει λαμπρά πως ο νομοθέτης θεωρούσε τη γνώση της γραφής γενική στους Αθηναίους. Στους λόγους των ρητόρων δεν υπάρχει ούτε ένα εδάφιο που να αναφέρει το αντίθετο. Ας μην ξεχνάμε πως δέκα χιλιάδες Αθηναίοι κάθε χρόνο καλούνταν σε λειτουργήματα που προϋπέθεταν τη γνώση των βασικών στοιχείων, έστω και για να διαβάζουν τους νόμους, να κρατούν λογαριασμούς και να τους δικαιολογούν, όταν έληγε η θητεία τους.

Πρέπει να προχωρήσουμε περισσότερο ακόμα. Μια ορισμένη γνώση των ποιητών (ποση μπορεί ν' αποκτήσει κανείς στο σχολείο, θα πρέπει να ήταν πολύ διαδομένη. Διαφορετικά, δε θα μπορούσαν να εξηγηθούν οι αναρίθμητοι λογοτεχνικοί υπαινιγμοί των κωμωδίων του Αριστοφάνους και η γενική τάση της αθηναϊκής κωμωδίας προς τις παρωδίες. Εν' αλήθεια πως η λογοτεχνική αγωγή του Σχολείου ολοκληρωνόταν ύστερα στο θέατρο, που απευθύνονταν σε όλους τους πολίτες. Θα ξανάρθουμε σ' αυτό σε λίγο. Παραμένει όμως απόλυτα φανερό πως ένα εντελώς αμόρφωτο κοινό δε θα μπορούσε ν' απολαύσει τον Αισχύλο, τον Σοφοκλή, τον Ευριπίδη και τους κωμικούς ποιητές, με τη θέρμη που μας γνωρίζουν όλες οι μαρτυρίες. Αν η γνώση της ανάγνωσης και της γραφής ήταν αρκετά διαδομένη στο λαό, δεν πρέπει να συμπεράνει κανείς από την άλλη μεριά πως οι Αθηναίοι διάβαζαν πολύ. Τα βιβλία ήταν σπάνια και δεν υπήρχαν δημόσιες βιβλιοθήκες. Ο Ευριπίδης λέει πως ήταν ο πρώτος που συγκέντρωσε μια σημαντική ποσότητα βιβλίων. Το πλήθος χρησιμοποιούσε τις στοιχειώδεις γνώσεις του κυρίως για πρακτικές ανάγκες. Έγγραφαν λογαριασμούς ή διάβαζαν τις δημόσιες επιγραφές. Η καθαυτό καλλιέργεια για το σύνολο του λαού ήταν κυρίως προφορική και γινόταν με απαγγελίες, με τις δραματικές παραστάσεις ή με την ακρόαση των ρητόρων.

Κατά τα μέσα του 5ου αιώνα η πατροπαράδοτη παιδεία δέχτηκε μια σημαντική αύξηση. Είναι η στιγμή που ευδοκίμουν η σοφιστική και η ρητορική. Σοφιστές και ρήτορες θίγουν όλα τα θέματα. Ορισμένοι προσηλώνονται ιδιαίτερα στη γλώσσα, στη γραμματική, στα μυστικά της ευγλωττίας. Άλλοι προτιμούν να καταπιάνονται με φιλοσοφικά και ηθικά θέματα. Άλλοι ακόμα συζητούν για τα πιο διαφορετικά τεχνικά προβλήματα, όπως για την ιατρική ή την οπλομαχία. Την ίδια εποχή ο Σωκράτης αναλύει διαλεκτικά τις ιδέες. Ο κάθε σοφιστής έχει τους μαθητές του, που του πληρώνουν τη διδασκαλία του, και μάλιστα πολύ ακριβά. Οργανώνεται έτσι ένα είδος ανώτερης εκπαίδευσης. Τον ακόλουθο αιώνα αυτή η οργάνωση συμπληρώνεται και ολοκληρώνεται. Ο Ισοκράτης διατηρεί μια αληθινή σχολή πρακτικής φιλοσοφίας και ρητορικής. Η Ακαδημία του Πλάτωνος, αργότερα το Λύκειο του Αριστοτέλους, γίνονται σαν απαρχές Πανεπιστημίων. Όλη αυτή η πνευματική κίνηση έχει μια πρώτη σειρά σημασία, πρέπει όμως να καταλάβουμε καλά τη φύση της. Αυτά τα μαθήματα δεν απευθύνονται σε όλους, όπως η παλιά παιδεία. Περιορίζονται αναγκαστικά σε έναν αριθμό εκλεκτών, είτε εξαιτίας των δαπανών που συνεπάγονται, είτε εξαιτίας των ελεύθερων ωρών που προϋποθέτουν σε μια ηλικία όπου οι συνηθισμένοι πολίτες είναι απορροφημένοι από τις ανάγκες της ζωής. Γιατί δεν είναι κατάλληλα αυτά τα μαθήματα παρά μόνο για τους εφήβους ή τους ώριμους άνδρες. Τότε ακριβώς δημιουργείται για πρώτη φορά, από την άποψη της παιδείας, μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Γι' αυτό δεν πρέπει να υπερβάλλουμε την επίδραση της φιλοσοφίας στο σύνολο της αθηναϊκής κοινωνικής ζωής.

(Α. Κρουαζέ Οι αρχαίες δημοκρατίες, μτφρ. Α. Πάγκαλου, σ. 116 κ.ε., εκδ. Μορφές)